

821(437.3)

П-29

ЕДУАРД
ПЕТИШКА
ШЛЮБНІ НОЧІ

**ЕДУАРД
ПЕТІШКА
ШЛЮБНІ НОЧІ**

ОПОВІДАННЯ

З чеської
переклав
Дмитро Андрухів

44449

КРИВОПІЛСЬКА
ЦЕНТРАЛІЗОВАНА
БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА

КИІВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1986

об
1

В своеобразном цикле
рассказов известного
чешского писателя (род. 1924 г.)
повествуется о любви,
о поисках подлинного чувства,
возвышающего человека,
помогающего ему найти
свое место в жизни.
Вместе с тем это произведения
о современном чешском обществе,
о нелегком становлении
моральных и этических норм
жизни нового человека.

Післямова
Володимира Житника

Перекладено
за виданням:
Eduard Petiška. Svatebni noci.
Československy spisovatel.
Praha, 1972

Самотня ніч серпнева пригод жадае,
щоб разам з німі йти назустріч ранку,—
ніч теж-бо любіць, коли хтось поруч з нею йде.
Хай навіць це й найзвычайнісінька прыгода.

Тоді ми пасідалі разам
з другом на пагорбі, ген-ген за містом. Прыбіў будынків
злізав траву вжэ й тут. Тоді ж нам відно было абры,^{ніні}
і світло місячне текло на нього, мов сік із персіка
дозрылого.

На абры грміло часом, і на чолі у ночі палала кров.
Там помірав хтось, та ми былі жыві абое й далі пошук
свій велі.

Я шукав тебе, мая кохана, бо абраз твій явўсь мені раніше,
ніж стрўсь я з тобою.

«Я знаю, кого шукаю»,— мовіў я.

Мій друг жуваў брынку, та відповів одразу
із легковажністў юначої відвагі:

«Кого шукаемо?.. Саміх себе».

«Я скрызь того шукаю, з кым стану я людзіною»,— сказаў
я другові.

«І розчаровані залішымо цей світ»,— одмовіў той.

Бо він не вірў, що зможе ще знаўту сваю любов.

Мы думалі, знаўту любов — усе адно, що перстень
у густій траві уздріту.

Мая любове, тепер мы знаем: щоб віднаўту тебе,
шукату в іншій місці треба.

Раніш мы розглядалісь доўкола,
тепер заглибімось в саміх себе.

ТАЄМНИЦЯ-1

Провести шлюбну ніч на дачі запропонувала вона. Йому ця ідея не сподобалася. Серйозних заперечень проти її пропозиції в нього не було — просто виникло якесь неприємне відчуття. Хоча всі розумні аргументи були на її боці. Дача його батьків досить простора, і вони зможуть бути там зовсім самі; ліс і річка надійно захистять їх від світу родичів та знайомих. На власну квартиру їм доведеться чекати щонайменше два роки. Щоправда, батьки виділили молодятам у своєму помешканні кімнату, яка правитиме їм за притулок років зо два. Сьогодні вони кілька разів заходили до цієї кімнати, щоб поворкувати наодинці, проте їм доводилось кричати, бо за стіною в їдальні гості за весільним столом співали хором під гармонію.

І ось нарешті вони їхали, самі-одні, в маленькій батьковій машині, надто маленькій для довгих ніг молодого.

Молода тишилася. Вже з самісінького ранку тишилась, хоча вранці ще трохи хвилювалася. Та поступово її хвилювання вляглося, й тепер вона тільки тишилась. У місті вже спалахували вогні, і коли вони виїхали на околицю, над обрієм розлилася невеличка жовта калюжа світла, яка шезала просто на очах.

— Ти їдеш надто швидко,— сказала молода.

— Ну що ти,— відповів він і ще більше натиснув на газ.

До дачі було сорок п'ять хвилин їзди. Він сподівався, що доїде раніше.

— Чому ти зі мною не розмовляєш? — запитала молода.

— А про що?

Він ніяк не міг розвіяти свою досаду. Ідея з дачею явно його дратувала. Він дивився на шосе з упертістю,

з якою мала дитина виконує наказ дорослих, потай сподіваючись, що вони ще передумають.

Вона розсміялася.

— Ти іноді нагадуєш мені малого хлопчиська.

— Ну й нехай,— роздратовано кинув він.

Вона погладила його по голові. Їй хотілося погомоніти з ним. Вона трохи випила, й весь світ здавався їй добрим і напрочуд милим. А ті два роки, що їм доведеться чекати на квартиру,— дрібниця, як і спущене вічко в новій панчосі.

— Все буде добре.— Вона знову погладила його по голові.

— Ну гаразд,— сказав він, і в голосі його вже не вчувалося ноток роздратування. Але йому світ не здавався таким добрим, як їй. Він не випив за столом, ані краплі через цю вечірню поїздку, та й, крім того, спиртне йому шкодило. Після кількох чарок він завжди відчував біль у шлунку. Подібна недуга мучила й майстра, з яким він працював в одному цеху. Вони разом обідали в заводській їдальні й ділилися «досвідом». Але майстер був на тридцять років старший за Оту. Його хвороба була набагато серйозніша, й це була сумнівна перевага, якщо врахувати Отин вік.

Ота вів машину, шкодував, що не випив сьогодні ані краплі спиртного, і водночас радів цьому.

— Не розумію, на який біс тобі здалася сьогодні ця дача? — бурчав він.

— Ти мій буркотунчику! — вигукнула вона, раптом повеселівши.

Він не бачив її сяючого обличчя, бо не спускав очей із шосе, але відчув за вухом вогкий поцілунок. Здригнувся від несподіванки, й машина підскочила на вибоїні, яку іншим разом він обминув би.

— В мене тільки одне життя! — мило дорікнула вона йому.

— Ну й добре, що тільки одне,— роздратовано відповів він. Як там амортизатор? Його недавно поміняли. До того ж він знав цю дорогу, як свої п'ять пальців. З усіма її вибоїнами і ямами. Наїздився сюди по суботах, що випадали на непарне число! В парні суботи батько був вільний і на дачу їздив з матір'ю. В непарні суботи їздив він. З дівчиною. Не з цією, що сиділа зараз поруч. Просто з якоюсь дівчиною.

Наближався останній відрізок шляху. Шосе почало підійматися вгору. Він перейшов на третю, потім на другу швидкість, і машина помалу долала підйом. Край шосе росло кілька беріз, і їхні білі стовбури, виблискуючи в світлі фар, ліниво пропливали мимо. В цьому місці він звичайно користувався тим, що машина йшла на малій швидкості, й цілувався з дівчиною, яка сиділа поруч. Сьогодні йому цього не хотілося. Дана стала його дружиною, попереду їх чекало довге спільне життя, і поспішати з цілуванням було не варт. Десь глибоко в душі у нього ворухнувся жаль, несмілий і сором'язливий.

Ота мовчки виїхав на вершину пагорба. Вниз машина побігла швидше. Він завбачливо пригальмовував, як тільки помічав на шосе підозрілу тінь вибоїни, розмиті весняними водами.

Дана щось наспівувала. Його дратувало, що вона співає в той час, коли він змушений обминати водоміи.

— Гляди не відкуси собі язика,— зауважив він чемно.

— А для цього треба співати отак, бачиш? Щоб язик не попадав між зуби, отак, бачиш? — почала вона пояснювати йому цілком серйозно.

Ох, цей її спів! Через нього Дана іноді не приходила навіть на побачення до Оти. Ще з двома дівчатами з перукарні, де працювала, вона організувала трію, й вони виступали скрізь, де тільки їх слухали. Та Оту їхнє трію зовсім не цікавило. Хоч він загалом не мав нічого проти

співу, однак йому здавалося, що Данин спів виражає зовсім не те, що повинен виражати. Вона вміла вибирати хвилини, коли її спів звучав як глузування або навіть просто як байдужість до його справ. Одне слово, Данин спів драгував Оту, бо майже ніколи не збігався з його настроєм. А Дана тим часом весело наспівувала без слів якесь «ля-ля-ля», але це її «ля-ля-ля» було незмірно задоволене й блаженне.

«Отже, я вже жонатий», — мовив він подумки й почав дослухатись сам до себе, чи не сталося в ньому якоїсь зміни, котра підтвердила б, що він і справді вже жонатий. Але ніяких змін, крім слабого почуття жалю, яке йому легко вдалося погамувати, Ота в собі не знаходив.

В'їхали в долину; від шосе в різні боки відгалужувалися путівці до дач та літніх ресторанчиків. Якось він з дівчиною вночі звернув на такий путівець, і це було так чудово! На жаль, через півгодини їм довелося дати задній хід — їх освітив фарами якийсь тип у лімузині. Йому треба було проїхати до своєї дачі, а вони загордили йому дорогу.

Кілька секунд Ота боровся зі спокусою звернути на цей путівець з Даною. Сьогодні йому, мабуть, не завадив би жоден тип у лімузині. Сьогодні був будень, до того ж дачний сезон іще не почався. Дана, звичайно, зраділа б. Вона любила несподіванки. «Але в цьому немає ніякої потреби, — подумав він, — я вже жонатий». І його знов охопила байдужість.

А Дана співала.

Що ближче під'їжджали вони до дачі, то дужче псувався в Оти настрій. Ні, це було не те. Зовсім не те!

Вони поминули долину, і тепер шосе побігло між лісом і річкою. Дачі тут уже кінчалися, й за широкою смугою лісу стояла лише одна — дача його батьків. Вона, здавалось, помилково вийшла за межі дачного селища.

До неї вела коротка лісова дорога, що петляла поміж високими соснами. Дача стояла майже над самою річкою.

Світло фар обмацало стовбури сосен, ковзнуло по задній стіні будиночка з величезним камінним димарем і вперлося в гущавину з дрібними зеленими краплями листочків, які почали вже розпускатися.

Ота вимкнув мотор і погасив фари.

— Ну? — підбадьорливо всімхнулася йому Дана.

Він мить повагався, а тоді швидко поцілував її в уста.

— Оце вже інша річ, — сказала вона.

В будиночку було холодно. В каміні топити їм не хотілося, й вони ввімкнули електропічку. Дана роззулася й простягла ноги в панчохах до приемного тепла. Вона вместила у вольтерівському кріслі, зачіска її з лівого боку розкуйовдилася, і двоє пасом русявого волосся приємно лоскотали оголене плече. Її пишна коротка сукня зовсім не годилася для цієї холодної й вогкої кімнати, яка поволі вбирала в себе тепло.

— Чи не знайдеться тут у тебе чогось випити? — запитала вона, тільки-но всілася у старому кріслі.

Випити в нього знайшлося, в холодильнику лежали харчі, крім тієї коробки з продуктами, яку вони привезли з собою. Мати всього їм наготувала, довідавшись, що вони збираються сюди ночувати. В сусідній кімнаті на них чекала заслана свіжою білизною тахта, а в вазі на каміні, немовби вітаючи їх, стояли ялинові галузки.

Ота приніс пляшку й штопор. Дана спостерігала за ним. Вона напівлежала в кріслі, не дбаючи ні про зачіску, ні про панчохи, рожева, задоволена. В цій її недбалості було щось нове, і вона демонструвала її аж надто самовпевнено, немовби раптом відкрила для себе явну вигоду в становищі дружини.

Дана випила.

— А-а-а! — проспівала вона. — Ну й міцне!

— Це горілка. — Ота теж трохи ковтнув із своєї чарки.

— Не завадило б цокнутись.

— Можна й цокнутись.

— Тепер це вже ні до чого,— сказала Дана,— треба було першою чаркою.

«Тепер багато чого треба,— майнуло Оті в голові.— Подружнє життя — це країна необхідностей». Досі життя давало йому найрізноманітніші можливості, а від сьогодні, здавалося, на зміну їм прийшли самі лише необхідності.

До Дани в цьому кріслі сиділи інші дівчата. Щоразу, як він зиркав на дружину, вони мимохіть виринали в його пам'яті. Чиясь голова, чийсь сміх, чийсь ноги. Дана сиділа в кріслі не сама.

— Так ось вона яка, перша шлюбна ніч,— прошепотіла Дана й заплющила очі.

— Тобі не холодно? — запитав він, щоб не мовчати.

Кімната помалу нагрівалася. Дана неквапливо завела розмову про весільних гостей, про зачіски й туалети жінок, переказала купу найрізноманітніших пліток, причому з величезною насолодою, яка Оті хоч була й незрозуміла, але з якою він стикався й раніше. Дівчата, що сиділи разом з Даною в кріслі, теж уміли так розповідати, а деякі з них, можливо, відзначалися ще й кращою спостережливістю. До цих балачок він ставився поблажливо, вважаючи їх своєрідною платою за проведений разом вечір. Проте Дана була його дружина.

— Годі вже про це,— сказав він раптом.

Вона злякано глянула на нього:

— Що з тобою?

Ота зніяковів, не знаючи, як йому вийти з цього незручного становища.

— Давай погасимо світло. Ладен побитися об заклад, що звідси чудово видно річку.

«Невже цей давній трюк з річкою ти хочеш перевірити й на своїй дружині?» — запротестував у ньому якийсь

розсудливий голос. Але розсудливі голоси тільки обтяжують.

— Ану, цікаво! — Дана зісковзнула з крісла й всунула ноги в черевики.

В темряві вони відшукали очима річку. Місяць не світив, і річка постала перед ними видовженою каламутною плямою, трішечки яснішою, ніж луг і ліс. Дана не побачила в цьому нічого незвичайного.

Коли вони цілувалися, Ота раптом усвідомив, що завтра він не відвезе Дану до міста, як відвозив усіх інших дівчат, що вони проживуть тут кілька днів і що потім їм доведеться прожити разом усе життя. Він згадав, як товариші по цеху зазрили йому, що він одружується з Даною. Це його трохи втішило.

Світла вони більше не вмикали.

Ота прокинувся о четвертій годині ранку. За вікнами зовсім нічого не було видно. Туман змішався з пільмою. Ота встав і ввімкнув пічку, яку перед сном вимкнув. Прислухався до потріскування спіралей, що нагрівалися, й до тихого посапування дружини. Йому не полишало дивне відчуття, ніби в кімнаті дихав ще хтось. З іншими дівчатами йому такого не здавалося. Вони приїжджали сюди й по якомусь часі верталися додому. Але Дана була винятком. Вона приїхала й залишиться тут. Лежить оце зараз поруч нього...

Він ніяк не міг спекатися неприємного відчуття, що в кімнаті, крім Дани, є ще якась дівчина. Він поринав у неспокійний сон, і в міру того, як сон долав його, Дана, що лежала поруч, перетворювалася на когось іншого. Його це тішило й водночас засмучувало. Трохи помучившись, він заснув і прокинувся, коли вже був білий день.

Дана ще спала. За вікнами сяяло сонце. Від туману zostалися лише острівці паморозі в тіні, а на вербовій гілці гойдався якийсь птах: угору — вниз, угору — вниз.

При сонячному світлі все мало набагато привабливіший вигляд, ніж увечері чи вночі. Ота повернувся на бік і задивився на сонну Дану. Вона лежала на животі, витягнувши руки вздовж тіла, ковдра зсунулася з її плечей, які ритмічно здіймалися від спокійного дихання. Ритмічність Даниного дихання робила сонячний ранок ще привабливішим. Ритмічність завжди заспокоює, вона свідчить про те, що в світі людей і речей панують спокій і лад.

Ота визирнув з вікна. Птах усе ще гоїдався на вербовій гілці: угору — вниз, угору — вниз. Електропічка пашіла теплом. Усі дівчата поїхали до міста, і він залишився тут наодинці зі своєю дружиною. Йому захотілося похвалитись нею, поїхати разом у цей привабливий срібно-голубий ранок, якимось особливо його відсвяткувати. Він дивився на Дану й міркував, як це найкраще зробити. Часу в нього було досить — Дана не прокидалася. Він не будив її й почував себе великодушним від того, що давав їй свободу, яку дає людині сон; намагався вгадати, що їй сниться. Вона мусить йому розповісти, що їй снилося. Цікаво, що може снитися людині, яка спить на животі? Він дивився на Дану з ніжністю, з якою володар дивиться на свою власність. Торкнувся її русявого волосся, відділив одне пасемце й почав накручувати на вказівний палець. Кучер виблискував у сонячному сьйві й м'яко обвивав палець. Дана раптом поворухнулася, й Ота михоїть смикнув її за волосся.

Вона прокинулася, повернулася на спину й солодко потяглася.

— Доброго ранку, — привітався він.

— Я ще сплю, — сказала вона.

— Раджу тобі вже вставати.

— Я ще сплю, сплю, сплю...

— А в мене є цікавий план...

Вона притягла його до себе.

Коли трохи перегодя вони їхали в маленькій батьковій машині під високим сонячним небом, світ здавався ще гарнішим, ніж був уранці.

Ота насвистував, Дана теж спробувала його наслідувати, але в неї нічого не вийшло.

— Я думаю, що все-таки колись звикну,— заявив Ота.

— До чого?

— До того, що я вже одружений. Знаєш, у мене таке відчуття... таке відчуття...

— З тебе вийшов цілком добрий чоловік,— похвалила вона його.

— Дякую.

— Але це зовсім не означає, що тебе не треба іноді підправляти,— примружилась Дана.

— Ну добре, добре,— весело відмовив він.

— Може, ти нарешті скажеш, куди везеш мене?

— І сам не знаю,— відповів Ота, хоча, звичайно, знав. Він продумав усе ще вранці, коли вона спала.

— З твого боку це дуже негарно, що ти повіз мене до лісу без сніданку,— зітхнула Дана.

— А ти скажи собі, що ти на дієті.

— А хіба я товста? — Дана погладила свій плаский живіт.— Невже я товста?

Ота знову почав насвистувати.

За вигином шосе блиснуло озеро. Широке плесо палало білим полум'ям; невтомні чайки шугали в цей вогонь і знову виринали з нього. Потім вигулькнув червоний дах готелю. Навесні дах було видно краще, ніж улітку, бо його ще не затуляло гілля лапатолистих каштанів.

Дана все зрозуміла, але про всяк випадок запитала:

— Куди ти все-таки мене везеш?

— Урочистий день треба почати з урочистого сніданку.

— Ти це серйозно? Я думаю, що ні.

— Відколи це ти стала такою скромною?

Ота володів рідкісним даром пояснювати собі все зовсім не так, як воно було насправді.

Дана замовкла. Її нічого було сказати. А готель тим часом наближався до неї, як ворог, що підступно заховав за плечима зброю.

З надміру доброго настрою Ота описав колесами на піску автостоянки гарну криву, вискочив з машини перший і відчинив дверцята Дані. Він не мав звички відчиняти дівчатам дверцята, але Дана не була його дівчиною, а цей ранок був такий чудесний. Вона всміхнулася йому так, немовби він щойно на неї за щось накричав.

— Їдьмо далі,—попросила вона, не виходячи з машини.

— Куди?

— Кудись-інде.

— Чому?

— Мені тут не подобається.

— Ти тут уже бувала?

— Ну що ти, ні.

— Неправда. Ти сказала, що тобі тут не подобається.

Всупереч Отиним сподіванням, Дана вийшла з машини й навіть випередила його по дорозі до тераси.

Влітку на терасі танцювали. Тепер на її плитах, від самого поруччя аж до купи складаних стільців і столиків, що лежали під навісом, танцювало сонце. В повітрі стояв запах води, землі й гіркокого диму вогнища з сирого хмизу. Ота охоче затримався б на терасі й помилувався б на озеро, але Дана вже відчиняла двері до ресторану. Він ледве встиг проскочити за нею, перш ніж двері автоматично зачинилися. Дана вже відсовувала від столу стілець.

Ота волів би сісти у глибині залу. Звідти відкривався широкий краєвид на все озеро, а з-за столу, біля якого сіла Дана, видно було тільки клапоть плеса. Зате тут

було вільно, тим часом як позаду, за двома столами, сиділи якісь відвідувачі. Ота сів навпроти Дани.

— Послухай,— сказав він,— я привіз тебе сюди на урочистий сніданок. Якщо ти й далі сидітимеш з такою кислою міною, то я, чого доброго, ще подумаю, що ми на похороні.

Дана мовчала.

— Ти нічого не хочеш мені сказати? — наполягав Ота.

Ні, вона нічого не хотіла йому сказати. Відвернулася до вікна. Але не для того, щоб помилуватися пейзажем. У шибці, мов у дзеркалі, відбивалася глибина залу. І, лише впізнавши у відображенні постать офіціанта, який ішов до них, вона на мить повернулася до чоловіка й непомітно з полегкістю зітхнула. Як це вона досі не подумала, що тут уже, певно, немає тих офіціантів, котрі були три роки тому. Три роки — чималий відтинок часу. Ціла вічність...

Вона довірила Оті самому замовити сніданок, мовчки з усім погоджувалася й почувала себе дуже ніяково, бо заспокоєння прийшло так раптово, що Дана ще не могла в нього повірити, прикидала в думці, чи не залишилася де щілина, крізь яку до неї може підкрастися лихо. Вона ніколи не сподівалася, що її заміжжя так швидко може опинитися під загрозою.

— Ти не слухаєш мене,— сказав Ота.

— Пробач.

— Я питав тебе, коли ти була тут востаннє.

— Востаннє? — Дана хотіла виграти час.— Востаннє? — Вона раптом помітила метрдотеля — цей теж був тут новий — і зраділа.— Колись я тобі все розповім,— сказала вона.

— Коли? — Ота був невблаганний.

— Коли-небудь. Сьогодні це ні до чого.

— А чому сьогодні це ні до чого?

Дана зітхнула. Ота наблизив до неї своє роздратоване, зацікавлене обличчя.

«Тепер я від нього вже не відпекаюсь,— з гіркотою подумала вона.— Він весь час буде доскіпуватись і нізачо не відчепиться. Навіть якщо я й скажу йому правду, він однаково не перестане допитуватись».

Ота випростався тільки тоді, коли офіціант приніс на тачі сніданок. Та тільки-но той відійшов, він знову нахилився до неї через стіл над кавничками, тарілками й мисками і спробував укласти якийсь перемир'я:

— Не будемо про це поки що говорити, гаразд? Якщо тобі соромно про це зараз згадувати. Розкажеш мені ввечері, коли буде темно.

— Гаразд,— легковажно погодилася вона.

До вечора було ще далеко, і вона зможе за цей час придумати що завгодно. Досі їй завжди вдавалося щось придумати, коли в цьому виникала потреба.

Вони їли шинку, масло, сир і мед, запиваючи чаєм. Щоразу, коли погляди їхні зустрічалися, Дана читала в Отиних очах благородно затаений докір.

— Не дивись на мене так, бо закричу.

Він похитав головою:

— А хіба я дивлюсь на тебе якимось особливо?

«Три роки — це ціла вічність,— повторювала вона подумки.— Колись і цей ранок відділятимуть від мене три роки. Якби я була знала, що повернуся сюди через три роки з чоловіком, то все як слід обмірковувала б. Більшість подій відбувалися б зовсім інакше, якби люди усвідомлювали, що колись, через три чи скількись там років, вони подивляться на свої колишні вчинки іншими очима. З погляду майбутнього дещо з того, що ми сьогодні робимо,— явні помилки й промахи. Та три роки тому я не думала ні про яке майбутнє. Це цікаво, що людина майже ніколи не думає про свій завтрашній день».

— Якщо хочеш,— сказав Ота,— то можеш розповісти

про все вже тут, за цим столом. Певна річ, за тієї умови, що ти сама цього хочеш.

Дана намащувала собі скибку хліба маслом і медом. Вранці після того вечора три роки тому вона теж сиділа в цьому залі і їла мед. «Не думатиму більше про це,— переконавала вона себе,— думатиму тільки про те, що є зараз. Нікого з тих людей, які три роки тому були тут зі мною під одним дахом, нікого з них тут уже немає. І нічого думати про минуле, коли немає потреби заперечувати свідкам». Вона відкусила шматочок бутерброда, масло й мед розтанули у неї в роті, і всупереч її волі в пам'яті зринули інші обличчя, зовсім не схожі на те, яке стежило за нею понад тарілкою й рештками шинки. Вона бачила довкола себе інших чоловіків, Заплющила очі, а коли знову розплющила їх, побачила Оту.

Він уже не жував.

— У тебе болить голова?

— Ні.

— З'їж ще меду. Він добре помагає від болю голови.

— В мене нічого не болить.

В кінці залу хтось раптом підвівся й попрямував до їхнього столика. Петляючи поміж столиками, чоловік наштовхувався на стільці, його рух і петляння нагадували рух і удари більярдної кулі, перш ніж вона потрапить у лузу. Дана не спускала очей із чоловіка, який ішов до них. Він дедалі наближався,— чорна тінь на тлі великого, освітленого сонцем вікна. Яскраве світло, яке падало ззаду, робило його обличчя невпізнаним. Він наближався— загадковий і таємничий. Наближався з кожною секундою.

Дана почувала себе приреченою в цьому просторі, заповненому столиками й стільцями, поміж якими на неї несподівано й негадано насувалася ще не знана їй біда. Вона чула, як Ота питає:

— Ти куди?

І тієї ж миті побачила своє відображення в дзеркалі шибки, побачила, як знову сідає на стілець. Однаково було вже пізно — той чоловік був уже зовсім близько, і своєю втечею вона тільки видала б себе, — а так іще можна спробувати все заперечити.

А потім чоловік ступив на килим, сонце освітило його обличчя, і Дана полегшено зітхнула: вона ніколи з ним не зустрічалася. Чоловік байдуже поминув їхній столик і, заглиблений у свої думки, вийшов на терасу.

— Від цього сніданку я чекав значно більше, — сказав Ота.

— Чому ж? Була шинка і...

Він окинув її запитливим поглядом.

Дверцята машини Ота відчинив їй ізсередини. Не потрудився вже навіть вийти. Небо сяяло сліпучою блакиттю, й озеро теж немов обернулося на небо.

— Я справді не розумію, що це сьогодні з тобою. Такий чудовий день... — сказав Ота, ввімкнувши запалювання.

— Ну що ти, зі мною все гаразд, — зареготала Дана. Вона реготала, шматуючи свій страх сміхом. На маленькі, на найдрібніші клаптики. Щоб на них не залишилося навіть половинки літери, яку можна було б прочитати.

Вони виїхали на шосе й незабаром пірнули в лісову тінь.

— Ти ще нічого не хочеш мені сказати? — запитав Ота.

Дана похитала головою.

— Які в тебе сьогодні плани? — поцікавилася вона.

— Мені хотілося... Та що там казати, чого мені хотілося, коли я не знаю, на якому я світі.

Дана більше ні про що його не питала. Обое мовчали, і їй здавалося, що вона їде не з Отою, а з кимось іншим. Думала, що пригода з тими чоловіками, що сталася три роки тому, давно змерла, але виявляється, ніщо з того, що ми колись пережили, не вмирає, поки ми живі. Її зно-

11111111

17

ву хвилювало все, що вона пригадала в ресторані. В тому, що сталося тоді з нею, було щось порочне, здавалося їй тепер як заміжній жінці.

Ота відчув за вухом вогкий поцілунок.

— Тобі вже краще? — запитав він.

— В мене й справді нічого не боліло, але я зараз відчуваю себе краще.

Решту часу до обіду й другу половину дня вони пролежали в шезлонгах на сонці, заходячи до будиночка тільки щось перекусити; слухали транзистор, гортали торішні журнали, гомоніли про різне. Так минав час у чеканні вечора.

Вірогідну історію Дани вдалося придумати відразу ж по обіді, і їй не хотілося чекати аж до сутінків.

— Якщо це тебе так дуже цікавить, то я була там з подругою і з тим її... Він почав приставати до мене... і мені незручно було тобі про це казати...

Ота почав випитувати подробиці, і їй довелося вигадати їх цілу низку. Її це навіть почало забавляти. Ота був довірливий, як дитина.

Вони пішли до будиночка, попоїли, а що надворі похолоднішало, то залишилися в кімнаті і ввімкнули електричку. Спати лягли ще до сутінків, а заснули вже поночі. Прокинувшись, Ота обережно вивільнився з Даниних обіймів і намацав наручний годинник, що лежав на полиці біля тахти. Світний циферблат показував дев'яту. Всього лише дев'яту.

Ота лежав і намагався дати лад своїм враженням від першого дня подружжя. Ні, він не має нічого проти такого життя. Треба тільки домогтися від Дани, щоб у неї не було перед ним ніяких таємниць. Просто дивно, що їй так важко признаватися в найневинніших речах. «Це справді дуже дивно», — повторював він подумки, поринаючи в дрімоту. А що за якусь хвилину заснув міцним сном, то нічого іншого так і не спало вже йому на думку.

Стільки всюди розмов про любовну жагу,
сперечань про алхімію почуттів і про техніку лобощів,
всі вдають, ніби п'ють її трунок, але жбан той порожній,—
стільки всюди розмов про любовну жагу й зовсім мало
про справжню любов.

Жагу можна втолить, вгамувати,

а любов — зроду-віку!

Жоден біль, ані кривда, страждання й одчай
неспроможні убити любов. А милування швидко

набридають,

лиш втамовано їхню жагу.

Любов не живиться дощем короточасним з хмарки,
не в'яне в дні посухи — її наснажують ключі джерельні.
«Тебе знайшов я і шукатиму завжди,—
повторюю слова любові,—
тебе відкрив я й безнастанно відкриваю,
все поривається в мені до тебе, як плин річок до моря».
О любове, ти відмикаєш в нас замки,
і ми виходимо самі із себе,
поправши навіть власну смерть.

БАЖАННЯ

Отик з відчайдушною впертістю різав шніцель. Ніж спорскував, і шніцель сковзався по гладенькій тарілці, все глибше занурюючись у купку картопляного салату. Навпроти Отика сидів хлопець, якого привели ці люди, і їв те саме, що й він. Вправно орудуючи ножом та виделкою, хлопець жадібно запихав великі шматки шніцеля у широкий рот посеред щокатого обличчя. Наче той казковий велетень.

Отика посадили в самому кінці столу, і ніхто про нього не дбав. За столом сиділи тільки дорослі — кожному з них було набагато більше років, аніж в Отика на обох руках пальців. Свої роки Отик умів полічити на пальцях: досить було розчепірити їх на одній руці й додати до них ще один.

Ніж нарешті врізався в м'ясо й голосно черкнув по тарілці. Проте цього ніхто не помітив. Отик уже звик, що на нього ніхто не звертає особливої уваги, і це його не здивувало. В дорослих є своя мова, і їх важко зрозуміти навіть тоді, коли вони звернуть на тебе увагу.

Отик набрав на виделку картопляного салату, і шматочок огірка впав на скатерть. Він обережно підняв його, поклав у рот і облизав палець. Щокатий хлопець навпроти набирав на виделку справжні гори салату й похапцем запихав їх у рот, хоч послішати не було куди. Отик наколов на виделку маленький шматочок моркви з салату, неквапливо жував його передніми зубами й озирався по кімнаті.

За останній рік вигляд цієї кімнати змінювався вже кілька разів. Щось із меблів зникало, а те, що лишалося, пересували з кутка під стіну, а звідти в куток; переміщалися й картини на стінах; килим, який лежав зараз на

підлозі, теж був уже інший. Мінялася обстановка — мінялася й атмосфера кімнати.

Отик пам'ятав, що якраз навпроти нього, за спиною в шокатого хлопця, раніше стояло піаніно. Його вивіз татко. Колись він грав на ньому Отикові. Татко був високий, худий і серйозний. Але пісеньки грав веселі.

Того дня падав сніг. Отик сидів у кріслі-гойдалці й розглядав старий календар. У кімнаті було тепло, і в повітрі пахло новорічною ялинкою. Татко зайшов до кімнати в пальті. Раніше він ніколи не заходив до кімнати в пальті, аж оце сьогодні. Пальто було мокре, на ньому танули густі сніжинки. Мама зайшла слідом за ним і зачинила двері.

— Ну? — запитала вона.

— Піаніно, он ту шафку й крісло-гойдалку, — сказав татко.

— Крісло-гойдалку ні.

— Я дуже хотів би знати чому.

— Тому, — відповіла мама, — візьми собі крісло, воно лишилося після твоєї бабусі, і в нього розхитані ніжки.

— Ні, ти мене просто дивуєш, — кахикнув татко.

— Тобі завжди мало. Тобі завжди всього мало, хіба не так?

— Ти б дуже здивувалася, коли б почула, як мало мені треба насправді, — сказав татко. — Ну гаразд. За хвилину вони будуть тут. Якщо в шафці є твої речі...

— Шафку я звільнила. Вона порожня. Я теж порожня. Якщо ти можеш це зрозуміти.

Татко відвернувся від шафки й ковзнув очима по Отикові. Отик відчув, що повинен щось сказати.

— Добридень, татку, — привітався він і надав своєму обличчю дорослого виразу.

— Добридень, добридень, — відповів татко і пішов до вікна подивитись, чи не приїхав уже вантажний автомо-

біль. Але за вікном гула тільки метелиця.— Ну й погода, хай їй біс! Кращої й не придумаєш для такої okazji.

— Сподіваюсь, машина з брезентом? — запитала мама.

— Так. І все ж таки...— відповів татко.— Ти не проти, якщо я скину пальто? У вас тут так тепло.

— У нас завжди тепло,— з притиском сказала мама.

Татко зняв мокре пальто й відніс його в коридор. Мама весь цей час стояла посеред кімнати, схрестивши руки на грудях.

— Трохи не забув,— сказав татко, знову повернувшись до кімнати, вийняв із кишені складений аркуш паперу й простяг його мамі. Але мама вдавала, ніби нічого не бачить, і тоді татко поклав папір на стіл.— Підпиши це, і ми з тобою будемо квити.

— Квити?

Татко знизав плечима, підійшов до вікна й задивився на метелицю.

— Хочеш погойдатися? — запропонував йому Отик, показуючи на крісло-гойдалку, в якому сидів сам і гортав календар.

Татко не відповів.

— Ти що, не можеш відповісти дитині? — запитала мама.

— Чому ж, можу.

— То скажи йому що-небудь,— наполягала мама.

— А навіщо? — здивувався татко й полегшено зітхнув:— Хвала богові, вже їдуть.

— Мене завжди дратувала ця твоя надмірна діловитість,— сказала мама й опустила руки.— Ти нестерпно діловий.

— Не починай,— махнув рукою татко.

— Нестерпно діловий,— повторила мама і нігтем вказівного пальця відсунула од себе папір. Аркуш ковзнув по столу і злетів на килим.

— Ну й манери,— зітхнув татко.

— Я сім років декому служила, до твого відома. За сім років можна дечого навчити й тупішу за мене.

Отик не пригадував, щоб мама десь служила. Вона працювала на заводі в протилежному кінці міста, але ніяких гвинтиків там не виробляла. Казала, що пише й підраховує щось на рахівниці. Як у школі.

— Це не твої слова,— сказав татко.

Отак загадково можуть говорити тільки дорослі. Ну хто ще міг би промовляти з мами, крім неї самої?

— Це ти говориш її словами,— відрубала мама.— Ти, ти!

Але в цю мить задзвонив дзвінок, і мама пішла відчинити двері. Увійшли двоє дядьків у спецівках. Татко показав на піаніно й, підійшовши до них, удав, ніби допомагає їм.

— Охо-хо,— бурчали дядьки,— піаніно!

Один із них відразу ж вийшов і незабаром повернувся ще з одним дядьком. Отик не пригадував, щоб у них у кімнаті було водночас стільки людей. Дядьки винесли піаніно, і після нього в кімнаті залишилося порожнє місце, нове, сумне й водночас дуже цікаве. Отик зіскочив з крісла-гойдалки й пішов оглядати це нове порожнє місце. У купці пилюки він знайшов скляну кульку, яку шукав уже цілий місяць.

— Поглянь,— підбиг він до мами,— це та...

— Відчепись,— сказала мама й знову обхопила долонями свої лікті, неначе боялася торкнутись чогось такого, що її забруднить.

Дядьки вернулися по шафку.

— Обережно, будь ласка, не розбийте скло! — крикнув захеканий татко, безпорадно бігаючи довкола них, коли вони робили ще одне порожнє місце. Воно було набагато менше й веселіше, бо шафка стояла між двома книжковими шафами. «Якби мама дала мені ковдру,— подумав Отик,— я натяг би її над шафами й зробив би собі

намет». Він хотів одразу ж похвалитися перед мамою цією своєю ідеєю, але мама дивилася на крісло, й очі в неї були якісь дивні. Раптом вона сіла в крісло, і коли дядьки з татком знову повернулися до кімнати, то вражено зупинилися на порозі. Вони мовчки дивилися на маму, яка сиділа в кріслі.

— Ще це крісло,— нарешті озвався татко, але мама сиділа й не вставала, наче це її зовсім не стосувалося.

— Ти сказала, що це крісло лишилося після моєї бабусі,— нагадав татко.— Сподіваюсь, ти не хочеш, щоб ми винесли його разом з тобою.

— Я не віддам,— прошепотіла мама.

— Як це не віддаси?

— Не віддам!

— Беріть це крісло,— вигукнув татко,— беріть його!

Дядьки не зрушувалися з місця. Мама їх зачарувала. Серце в Отика калатало аж десь у горлі, він просто відчував, яке велике в нього серце і яке маленьке горло.

— Ну гаразд,— сказав татко, вийняв сигарети й пригостив дядьків. Вони закурили, й татко силувано всіхнувся: — Ми не поспішаємо.

— Я також,— засміялася мама. Так вона ще ніколи не сміялася.

— Ходімо! — Татко раптом повернувся спиною до крісла й до мами.— У мене немає ніякого бажання сваритися з тобою через цей старий мотлох.

Вони пішли. За хвилину на вулиці загурчав мотор. Отик визирнув у вікно, але нічого не побачив— машина поїхала, мабуть, в інший бік. Він обернувся до кімнати. Мама вже не сиділа в кріслі, а стояла біля нього й гладила його бильце.

Сьогодні це крісло й крісло-гойдалку винесли до другої кімнати, щоб звільнити більше місця для стільців і довгого стола. Отик обійшов стіл і полічив: усього тут стояло десять стільців, і шість із них вони позичили

в сусідів. Чужі стільці з домашніми ніяк не могли порозумітися, це видно було з першого ж погляду. Домашні стільці від них відверталися. А чужі, мабуть, соромилися своїх кривих ніжок. Мама й тьотя Власта переставляли стільці біля столу і с'як, і так, проте в них все одно нічого не виходило.

— Власто! — Мама відкопилила губи, як завжди, коли щось обмірковувала. — Ці стільці мені зовсім не подобаються.

— Магдо! — відповіла їй тьотя. — Стільці тут не для краси, а для того, щоб на них сидіти.

І це була правда. Тьотя завжди знаходила на все правильну відповідь. Але кімната з цією купою чужих стільців і справді якось змінилася. Вона стала менша, зникли затишок і лад, які панували тут досі.

Поки накривали на стіл і пересували меблі, прийшов дядько, в якого з мамою мало бути весілля. Він тер щиколотки пальців і примовляв:

— Ну й осінь, так осінь! Ладен закластися, що на ранок випаде сніг.

Ці слова нагадали Отикові про метелицю, яка розгулялася в той день, коли татко приїздив по піаніно й шафку. Це було вже давно. За дев'ятьма лугами весни й за дев'ятьма ріками літа.

— Ну що, Отоуше, — звернувся дядько до Отика, — в нас буде свято, га?

Отика так ніхто ще не називав. Отик з Отоушем були чужі, як домашні стільці з сусідськими. Отик нахмурився.

— Все гаразд, — бадьоро сказав йому дядько, — все гаразд, Отоуше.

Дядько, в якого завтра мало бути з мамою весілля, не був такий високий, як татко. Зате він був огрядніший за нього і вмів вирізати з паперу чоловічків. Складе газету в маленький квадратик, чиркне сюди й туди

ножицями, а коли розправить, то виходить цілий ланцюжок паперових чоловічків, які тримаються за руки. Він умів багато чого, цей дядько. А маму він називав «Маг-дочкою», обнімав її за плечі, гладив волосся, і мама зовсім не пручалася.

І ось тепер усі стільці в кімнаті були зайняті, дядько з мамою сиділи на почесному місці за столом, вони вже поженилися, й бенкет теж уже наближався до кінця. Дорослі розказували різні небилиці, сміялися, пили пиво й вино. Щокатий хлопець доїв картопляний салат, відкинувся на спинку стільця й застиг.

— Отику! — покликала раптом мама з протилежного кінця столу. — Підіть пограйтеся з Пепінеком!

— Надворі дощ, — сказав Ота.

Надворі справді йшов дощ, і Отик сподівався, що цей аргумент буде для матері переконливим.

— Все одно підіть пограйтеся хоча б до другої кімнати! — владно махнула рукою мама. Дорослі завжди наполягають на своєму.

Щокатий хлопець неохоче зліз із кривого стільця й поплентався за Отиком до сусідньої кімнати.

— Ну й кімната! — сказав він, тільки-но зачинив за собою двері.

Сусідня кімната стала кімнатою зовсім недавно. Невтомна у своїй винахідливості мама переробила комірчину поруч ванної на кухню. А колишня кухня обернулася на кімнату. Її призначення й досі ще не було ясне. Вона народилася з ентузіазму, який викликає мимовільна ідея, що спадає на думку в ту хвилину, коли людині нестерпно хочеться бодай щось змінити в своєму житті, бодай те, що в її владі і що завжди під рукою. Нині про цю кімнату дорослі забули, як забувають про багато інших речей, народжених з ентузіазму.

— А от і ні! Це навіть дуже гарна кімната! — заперечив Отик і визивно озирнувся по кімнаті, яка чекала,

коли в ній нарешті наведуть лад. Попід стінами громадились різні предмети й меблі, для яких не знайшлося іншого місця. Під вікном стояло крісло-гойдалка, а навпроти нього — крісло, яке мама не захотіла віддати татові. Санки з баранячими рогами були сперті на ящик, повний різних паперів і старих книжок. На дерев'яній підставці для квітів — на дві голови вище від Отика — замість вазона поставили гіпсову статуетку сатира з ріжками. Сатир сидів на гіпсовому пеньку й грав на сопілці. Точніше, вже тільки на половині сопілки, бо другу половину сопілки було відбито, як відбито було й один ріжок у сатира.

Щокатий хлопець нахабно розсівся в кріслі-гойдалці, заплющив очі й поволі почав розгойдуватися.

— Ти не вмієш гойдатися, — сказав Отик.

— Умію, — позіхнув Пепінек, — тільки мені не хочеться.

Отик покійно сів у крісло. За вікном шарудів дощ. Будиночок був одноповерховий, садок перед ним тонував у легкій імлі, і листя під деревами лежало темно-коричневе, як повидло на пирозі.

— У вас тут зовсім немає меблів. — Пепінек ліниво роззірнувся по кімнаті.

— У нас є меблі, — відповів Отик, — тільки вони в татка. Деякі меблі він забрав собі.

— Все ясно, — сказав Пепінек і гойднувся в кріслі.

— Що? — підозріло запитав Отик.

— Я сказав, що все ясно, — Пепінек знову гойднувся. Хвилину помовчав, а тоді додав: — У твоєї мами гарні груди.

Отик дивився на дощ за вікном і відчував, як у нього пашать щоки. «Я, здається, червонію», — подумав він з гіркотою. Його раптом поійняло дивне відчуття огиди, якої він досі ще ніколи не відчував. Мама — це для нього були руки й волосся, очі й губи, а також капці

в коридорі, по яких він упізнавав, чи вона вже дома, чи ще на роботі.

— Твоя мама...— почав знову Пепінек, але Отик раптом крикнув:

— Заткни пельку!

— Ти що, псих? — неквапливо запитав Пепінек. Його спокій, його лінива самовпевненість дратували Отика.— Ти зовсім не заслугуєш мого дядька.— Пепінек гойднувся в кріслі.— Мій дядько — вищий клас.

— Я твого дядька сюди не просив.

— Ти ні! Зате твоя мама...

— Замовкни! — закричав Отик.— Ти... ти...

— Кричи ще голосніше, як хочеш, щоб вони зараз сюди прибігли,— всміхнувся Пепінек.

Проте ніхто не прибіг. За стіною співали, трохи фальшивлячи, але гучно, а дядько-молодий саме акомпанував на губній гармонії.

Отик від безсилої люті загамселив обома кулаками по кріслу, в якому сидів. Він карав крісло замість Пепінека, його дядька і всіх тих, що сиділи в сусідній кімнаті. Несподівано в крісла підламалася ніжка, воно перехилилося, й Отик упав на підлогу.

Пепінек зареготав, відчуваючи над ним свою фізичну перевагу, а також те, що він старший за Отика.

— Ти псих,— сказав він, коли нарешті вгамувався.

Отик підвівся з підлоги, принижений і нещасний. Дошкунтильгав до ящика з паперами й книжками і виліз на нього, мовчки ковтаючи сльози. Весь світ був проти нього! Навіть це крісло таткової бабусі!

— Ти знаєш, хто твій дядько? Он хто! — Отик показав на гіпсового сатира.

— Я все розкажу,— заявив Пепінек таким поважним тоном, паче виголошував вирок.

— Ну й розкажуй!

— Розкажу, розкажу! — зраділо повторив Пепінек.

Отик зіскочив з ящика, притяг до підставки на квіти чемодан, став на нього, схопив обома руками сатира і, занісши його над головою, раптом пошпурив у Пепінека. Сатир пролетів повз Пепінекову голову і, вдарившись об стіну, розсипався на друзки.

Запала глибока тиша. Гості за стіною перестали співати, й там зробилося так тихо, наче всі вже давно порозходилися. Потім відчинилися двері, й на порозі стали мама і той дядько, з яким у неї сьогодні було весілля. Щоки в мами розчервонілися, в кутиках її вуст і очей ще не встигли розгладитись веселі зморшки від сміху; на ній була блискуча сукня, яка щільно облягала її стегна, стан і там, угорі... так, угорі теж... Це була вже не та мама, у якої було тільки волосся, очі й капці в коридорі, коли її немає вдома.

— Бога ради, що тут у вас діється? — запитала вона.

Пепінек показав пальцем на Отика.

Мама переступила поріг, і сукня на ній раптом заграла-заіскрилася аж до п'ят.

«Нехай вона стане потворною, — раптом забажав Отик, — нехай вона стане потворною й старою, — палко забажав він, — і нехай ніхто не дивиться на неї, крім мене. Як нам тоді з нею було б добре!»

Всі подумали, що це звичайна хлоп'яча впертість. Але Отик мовчав і ждав тільки одного: щоб це його бажання здійснилося...

Самотня ніч серпнева пригод жадає,
щоб разом з ними йти назустріч ранку;
о, скільки душ волають в потемках до тих,
хто навіть не здогадується, бо те волаання — мовчазне;
вони волають мовчки пробі, хоч іноді й не знають,
якої помочи благати.

Мовчки ждуть, що, може, ти
придумаєш, як помогти їм, що зрозумієш, звідки
їхня мука й де в серці родиться вона.
День і ніч волає пробі не одна душа,
простерши у розпуці руки,
волає мовчки, з болем у очах,
щоб хтось нарешті зглянувся
й сказав їй, хто ж вона така.

Він ніяк не міг вирішити, чи продавати йому будинок, хоч зійшовся вже в ціні й домовився про все з покупцем. Той мав приїхати пополудні о третій, а зараз була тільки десята година ранку. Часу було ще досить, і вагання його дедалі зростало й не давало змоги поміркувати про те, що буде опісля, коли він продасть будинок.

— Знаєш, я ніяк не можу вирішити, що нам робити з тим будинком,— озвався він до дружини, яка сиділа навпроти нього.

Власне, будинок цей належав їй — він дістався їй у спадок, — але клопотатися ним вона й гадки не мала. Вмостившись біля опущеного вікна вагона, вона з насолодою підставляла обличчя червневому сонцю, яке невеликими порціями посиляло сліпуче проміння поміж тіллям соснового лісу просто на її місце. Всілася якомога зручніше — скинула туфлі й поклала ноги на лаву поруч чоловіка. В купе вони були тільки вдвох.

— Я думала, що з цим усе вже вирішено,— зітхнула вона.

— Майже вирішено. Майже.

— І ти вже запросив того чоловіка.

— Це правда, — сказав він, думаючи про щось своє.

Ясно-зелені рухливі тіні ковзали по вагону й тікали назад до лісу, на коротку мить блиснули і знову зникли піщаний путівець, яр, порослий березами, бузиною й травою.

Будинок, який він вирішив продати, стояв на трав'янистому березі річки. Збудований у старовинному курортному стилі, з дерев'яними балконами й різьбленими наличниками, він мав другий поверх, на який вели дерев'яні сходи з дубовими поручнями. Стіни ідальні,

темної й трохи вогкої від тіні сріблястих ялин під вікнами, були обшиті деревом. Дерево зовні і всередині справляло враження давнього достатку. Та іноді Штепану здавалося, що воно в цьому напівтемному приміщенні помирало в друге, розіп'яте на стінах будинку, оточеного височенними ялинами, буками та березами.

— Надто веселим цей будинок не назвеш,— зауважив він.

— Для тебе — так,— відповіла дружина й поворушила пальцями голої ноги.— Для тебе — так,— повторила вона.

— А тобі він хіба здається веселим?

— Я не ділю будинки на веселі й сумні,— відказала дружина,— і, крім того, хочу, щоб ти зважив на таке: я прожила там шістнадцять років. Та й потім теж не раз верталася туди. Зваж на це.

— Дякую за попередження.

Він не спускав очей з дружини, яка підставляла обличчя сліпучому сонцю: поїзд виїхав з лісу й наближався до річки, і воно тепер лилося до купе суцільним потоком, вигравало на хромованих стержнях. Шістнадцять років! Тепер його дружині було сорок шість. Вродлива жінка в розквіті віку. Кожен вік переживає, так би мовити, пору брунькування, цвітіння і в'янення. Людина протягом свого життя цвіте і в'яне багато разів. «Людина,— міркував він,— ближча до дерев, у яких повторюються періоди цвітіння й досягання плодів, вона набагато ближча до дерев, ніж до чогось іншого. І це додає їй надії. Завжди».

Він стежив за дружининим обличчям: рідке ластовиння на перенісці й під примруженими очима, напіврозтулений рот,— вона намагалася здмухнути з чола лоскотливу волосину.

— Чого ти посміхаєшся? — запитав він її.

Це була їхня давня гра, але вони вже давно в неї не гралися. Давно вже не відчував він потреби запанувати

над її думками. Раніше він почував себе господарем і над ними, проте з плином літ скерував свій власницький інтерес на інше. Тепер у нього були клопоти з продажем будинку, і йому знову захотілося зазирнути в дружинині думки, щоб переконатися в правильності свого рішення.

— Про що ти думаєш? — запитав він з надією.

Скільки разів запитував він її про це, тільки-но вони залишалися на самоті й між ними западала мовчанка. Але раніше він питав її тому, що боявся за неї, потерпав, що втратить її, що вона приховає від нього якусь важливу думку. Нині ж він питав, побоюючись, що не продумав свого плану до кінця, що займався справою, яка була далека і їй, і йому, а саме: як з найбільшою вигодою продати будинок.

Йому здалося, що дружину це запитання збентежило, навіть більше — злякало. Вона мовчала, але вже не всміхалася.

— Ти щось приховуєш від мене? — наполягав він.

— Ну що ти, — відповіла вона.

Він повертався до своєї давньої гри, як постарілий спринтер приходять на бігову доріжку стадіону, аби допевнитись, що колись давно він і справді змагався тут.

— Про що ти думаєш? — знову повторив він своє запитання.

— Ну про що я вже нині можу думати? — спробувала викрутитися дружина.

Він знав, що вона спробує уникнути відповіді. Гайгай, а ще десять-п'ятнадцять років тому вона відповідала йому без запинки. Казала йому геть усе. Навіть коли в кімнаті були діти, вона завжди знаходила спосіб, як йому відповісти, щоб він усе зрозумів. Її думки дуже часто заповоняли найближчі родичі, і через те вона придумала для них прізвиська, щоб діти не знали, про кого

йдеться. Тепер він намагався пригадати ці прізвиська, однак не міг. Та за хвилину все ж таки пригадав одне з них.

— Ти думаєш про Альбертку, еге ж?

— Про яку Альбертку?

— Адже так ти називала свою матір.

— Я про це вже й забула.

Дружина лежала, повернувши обличчя до сліпучого сонця.

— Як ти можеш про це забути? — роздратовано сказав він, немовби цією своєю забудькуватістю вона чогось його позбавляла.

— Я не забула зовсім, як ти думаєш, — відповіла дружина. Очі в неї були заплющені, й вона не ворушилася. — Просто я не згадала відразу.

— Альбертка, — повторив він, — адже це була твоя мати.

Так називала матір тільки її тітка, яка давно вже померла.

Примруживши повіки, вона раптом побачила в саду під будинком в курортному стилі накритий для підвечірку стіл, сріблясті ялини, які тоді були набагато нижчі, ніж тепер, світлу овальну голову матиної тітки на тлі густої тіні. Голова матиної тітки була освітлена, в усіх зморшках її щік осідало жовтаве світло, наче пісок на обмілинах. Голову старенької було видно здалеку, — вона впадала в око раніше, ніж її тіло в темній сукні. «Глянь, місяць вплив із темних хмар!» Голос у матиної тітки був тоненький, мов місячне світло. «Альбертко!» — кликала вона кволим голосом матір. Матір звали Алоїза, але тітка називала її Альберткою. Вона була певна, що це ім'я аристократичніше. Вона знала імена аристократичні й імена нижчого та найнижчого гатунку, знала й квіти з пишними назвами, квіти прості й «квітковий пролетаріат». «Альбертко, звели вирубати цю бу-

зину,—радила вона матері.— Коли ти вже зробиш цей сад міським?»

Та зарості бузини й досі буяли під парканом.

— Ти скажи мені нарешті, чого посміхаєшся?

— Хто, я посміхаюся?

— А то хто ж?

— Я й гадки не мала посміхатись.

— Про що ти думала?

— Про ці твої надокучливі запитання.

— А що ж мені робити, коли ти щось приховуєш від мене?

Поїзд мчав лугами, то тут, то там серед трави стриміли дерева — тополі або вільхи. Кожне дерево стояло окремо, на певній відстані одне від одного й підтримувало прозорий шовк небес, повних сяйва, блиску й мерехтіння. Але ні чоловік, ні дружина не помічали цієї повені світла. Чоловік бачив будинок і незбагненну посмішку дружини, будинок і посмішку. А дружина бачила себе малим дівчам, яке гуляє в саду й ховається в заростях бузини, як *тоді*. *Тоді*. Цьому видиву вона й усміхалася. Понад три десятки років не згадувала вона про ту пригоду. За ці роки в неї виросла й вийшла заміж дочка, одружився син, за ці роки вона від дечого відвикла, а до дечого їй довелося звикати. До сьогоднішнього дня вона ще ні разу так чітко не усвідомлювала цього всього, ні разу не підбивала підсумку, не виставляла сама собі рахунку. Продаж будинку повертав їй пам'ять, і пригода, що раптом виринула на поверхню пам'яті, здивувала її. Вона посміхнулася.

— Ти смієшся з мене, що я їду продавати будинок,— зітхнув чоловік.

— Я зовсім не сміюся.

— Ні, смієшся!

Вона лежала, не розплющуючи очей, і все ще бачила себе в саду під сріблястими ялинами, в заростях бузини.

— Світу, якому я посміхаюся, давно вже немає:

— Як це розуміти?

До нього поверталися цікавість коханця, ревності до таємниці, яка лежала між нею і ним. Невпевненість знайшла шпаринку між щільно підігнаними один до одного періодами їхнього подружнього життя і проникла в неї. Він прагнув її позбутися.

— Послухай, якщо ти не скажеш мені, чого посміхаєшся... з твого боку це вияв недовір'я... і я... просто перестану з тобою розмовляти.

— Колись скажу.

— Колись? А коли саме? Все це безглуздо. І неприємно. І...— Він ніяк не міг знайти потрібне слово. Всім речам, тваринам і рослинам людина вже дала назву, а от найголовніше й досі ще не назване. Саме те, що є найголовнішим. «Я мусив би говорити дуже довго, може, годину, а може, й цілий день, щоб сказати їй те, що можна було б передати одним словом, якби його придумали». Замість одного непридуманого слова він сказав: — Ти добре знаєш, що цей будинок ми мусимо продати.

Син з дружиною, дочка з чоловіком і їх двоє — всі шестеро мешкали в одній квартирі. Продаж будинку означав для кожної з трьох родин ту часточку свободи, яку можуть забезпечити собі люди. Він уже наглянув будиночок на передмісті й вів переговори з власником про ціну. Цей будиночок був повною протилежністю будинку, який він продавав. У будиночку на передмісті й довкола нього все було таке мініатюрне й так оберігалось! Так, бережливість була визначальною рисою нового житла, і саме це подобалося йому. Просторі кімнати в старому будинку над річкою, надмір каменю і дерева, величезний сад, ці ялини й інші непотрібні речі — ні, це середовище дратувало його й позбавляло спокою, тим часом як вигляд будиночка на передмісті зігривав його, як зігриває руку рукав, котрий дає їй можливість вільно рухатись,

— Цей будинок надто великий,— сказав він,— і ми не змогли б у ньому жити, а тим паче наїжджати звідти до міста.

— Але ж Кроси живуть,— відповіла дружина.

Кроси мешкали на першому поверсі. Чоловік працював бухгалтером у сільськогосподарському кооперативі, а дружина кравцювала, і в неї шили жінки з усієї околиці. В них було троє дітей.

— Кроси — інша річ,— сказав чоловік.

— Ще б пак.

— Ти ще не хочеш сказати мені, чого посміхалася?

— Ні. Ще ні.

Він відчув себе безпорадним перед дружиною.

— З твого боку це дуже негарно,— зітхнув він.

— Так, негарно,— визнала вона,— але колись я тобі це скажу.

Поїзд прогуркотів по мосту через річку, чоловік підвівся й взяв невелику валізу. Дружина спустила додолу помітно набряклі ноги й спробувала всунути їх у туфлі. Їй це вдалося, і тоді, вийнявши з сумочки дзеркальце, вона поправила зачіску. Більше вони не сказали одне одному ані слова. Чоловік стояв, а дружина підвелася тільки тоді, коли поїзд зупинився на станції.

Лише коли вони переходили колії, він знову запитав її:

— Ну, то як, ти все-таки скажеш мені?

— Ні,— відповіла вона,— колись іншим разом.

Ідучи містом, обоє мовчали. На площі зустріли кількох знайомих, привітались, але між собою не розмовляли.

— Ти на мене сердишся? — запитав чоловік, коли вони вийшли з міста.

— Ні. Чого б я мала на тебе сердитись?

— Не знаю. Ти ж мовчиш...

— А ти хіба говориш?

Спершу вони побачили старі могутні буки й вершечки ялин, а потім дах будинку — червоно-сіру греблю в зеленому шумовинні. На дорозі під залізною брамою з бляшаними трояндами гралися діти Кросів. «Ім теж не подобається цей сад,— подумав чоловік,— і вони воліють гратися на дорозі в поросі». Цього спекотного червеного дня будинок був огорнений тінню й видихав вогкість, наче горло повної пляшки. Під вікном на першому поверсі тарахкотіла швацька машинка. В перервах чутно було й сплюснуті, спресовані звуки роаяля, які насилу виривалися з дешевих транзисторних приймачів. Якусь мить вони вібрували в сонячному повітрі, а тоді, раптом затихнувши, падали до землі. Меланхолія, породжувана автоматом.

Чоловік рушив до дверей будинку, а дружина зупинилась і обернулася до кущів бузини. Над темною буйною гушавиною стирчало кругле суцвіття кольору вершків.

— Ти чого стоїш? — запитав чоловік, повернувшись до дружини.

— Не знаю,— відповіла вона. Але бажання розказати йому про все таки перемогло її.— Я не знаю чому,— розбалакалася поволі,— але є речі, які повертають мене до минулого, і я знову стаю тим малим дівчам, котрим була колись. Мені кортить забратися в ці зарості бузини й подивитись, чи збереглася там іще наша хижа.

— Хижа?

— Це було шатро в зелені, й ми називали його хижею. Там можна було сидіти й розмовляти. Нас ніхто там не бачив, але нам звідти добре було видно, що діється навкруги.

— Хижа,— сказав він.

— Атож, хижа,— повторила дружина, мовби на свій захист, а відтак розгорнула кущі.— Боюся, що я вже її не знайду.

— Ще б пак! Адже відтоді минуло стільки років!

— Вся трагедія в тому, — зітхнула вона, — що спогади живуть своїм життям, а природа — своїм.

— Це ще не трагедія, — відповів чоловік, — трагедія буває тоді, коли двоє людей, що живуть поруч, живуть кожне своїм життям і те їхнє життя так ні разу й не збігається в якійсь одній точці.

— Яка банальність!

— Можливо, але в тебе від мене є свої таємниці.

В рожевій кімнаті (так її називали через колір стін) вони застали той самий розгардіяш, який покинули тут місяць тому, поспіхом виїжджаючи звідси. Кілька великих, напханих картонних коробок, перев'язаних мотузками, одна відкрита, до половини заповнена журналами. Чоловік відчинив вікно. Дружина визирнула — згори видно було дорогу. Діти вже не гралися в поросі, а лазили по ґратах брами.

— Мабуть, вони влаштували собі хижу в якомусь іншому місці, — зітхнула вона.

— Покупець прийде о третій, — відповів він, — не завадило б пообідати. — І взяв із серванта порожній кошочок на хліб. Сервант припав білястим пилом, і на місці, де стояв кошочок, залишився темний круг. Ударивши кілька разів кошочком об коліно, він зосереджено стежив за хмарками пилу, які з кожним ударом вилітали з кошочка.

Дружина пішла на кухню й увімкнула електричну плитку. Чоловік тим часом заходився витирати пил зі стільців і зі стола, дослухаючись до знайомих звуків, — дружина розбивала яйця, виймала з шаховки прибори й тарілки, — і кожен цей звук можна було визначити, він мав своє походження й значення. «Але чому вона все-таки посміхалася в поїзді? Й чому не хотіла сказати, чого сміється?» Ця її таємниця не давала йому спокою. «Дивно, але факт: можна прожити з дружиною чверть

століття,— міркував він,— і можна думати, що ви вже знаєте одне про одного геть усе, що ви знаєте одне одного, як тільки можуть знати двоє найближчих між собою людей, і раптом, через багато років, наштотхнутися на якусь загадку». Очевидно, їй вигідно не відкриватися йому. Але досі він не помічав, щоб вона коли-небудь намагалася здобути для себе якусь вигоду від подружнього життя.

Дружина постелила серветки з сирового полотна й поставила на стіл дві тарілки з яечнею. В кошичок покляла булочки. Вони сіли обідати.

Чоловік був голодний, але від досади йому ніщо не лізло в горло, й він поклав виделку.

— А тепер, будь ласка, скажи мені, чого ти посміхалася в поїзді, інакше я зараз одягнуся й піду на станцію. Роби собі тут, що хочеш, домовляйся з покупцем сама. Я поїду звідси, але не додому.

Лоб і щоки в нього почервоніли, але перенісся було бліде. Дружина перелякалася:

— Прощу тебе, не роби дурниць.

— Чого ти посміхалася?

— Ну... Мені пригадалася одна дитяча пригода.

Поршень, який пригнав йому до голови кров, почав зворотний хід. Він відчув полегкість і розчарування водночас.

— Яка пригода?

— Та так. Не варто й згадувати.

— І все ж таки — яка?

— Ну, що ж, якщо це для тебе так важливо...

— Авжеж, важливо.

— Мені було тоді дванадцять років. Ти знав Ольду?.. Ні, ти не міг його знати. Коли ми з тобою познайомилися, Ольди тут уже давно не було. Коли мені було дванадцять, йому було десь тринадцять чи чотирнадцять.

— А це часом не він на фотографії в альбомі? На тій, що в саду...

— Ну що ти, Ольда був тут усього двічі. Перший раз ми втрьох,— Ольда, материна тітка і я,— грали в карти. А потім він приходив сюди ще раз, востаннє. Після цього я бачила його вже тільки в автобусі. Вранці, коли ми їхали до школи.

— Це справді неабияка таємниця!

Ледь зашарівшись, дружина вела далі:

— В поїзді мені раптом пригадалося, як він був у нас вдруге. Ми сховалися в «хижі» й чекали, коли материна тітка почне нас шукати.

Він знову заходився їсти.

— І це все? — запитав, відламавши шматок булки.

— Ні,— відповіла дружина,— але ти будеш з мене сміятися. Скажи, що не будеш з мене сміятися.

— Ну, звичайно, не буду.

— Зваж, що це тільки спомин. Я мала тоді дванадцять років, і на мені було легке літнє платтячко. Червоне, в білий горошок. На голих ногах — сандалі. Білі сандалі, й засмаглі ноги. І ось цей Ольда, коли ми сховалися з ним до «хижі», раптом нахилився до моїх ніг... але ти не будеш з мене сміятися, правда ж, ні?.. нахилився до моїх ніг і поцілував коліна.

— Коліна?

— Спершу коліна, а потім почав цілувати над колінами. І в цю хвилину повз кущі пройшла материна тітка. Вона гукала мене й не знала, що ми в «хижі», а я не могла кричати, бо цей Ольда знову почав цілувати мої ноги. Мені стало лячно від цих його поцілунків і водночас лоскотно, а коли він почав цілувати дедалі вище, я стала відштовхувати його голову. Та він не хотів так легко здатись...

Штепан поклав булку й не сміявся.

— Ти ніколи мені про це не розповідала

— Так. Я й сама давно забула про цю пригоду. І тільки сьогодні вона спливла мені в пам'яті. Сама не знаю чому. Це смішно, коли така стара баба, як я, починає згадувати, що було з нею в дванадцять років. Хіба це не смішно, га?

— Ти ще не стара баба. І це зовсім не смішно.

— Тепер між нами вже немає жодних таємниць,— сказала дружина.

Всю другу половину дня його думки поверталися до дванадцятирічної дівчинки в червоному платтячку в білий горошок. Навіть торгуючись із покупцем будинку, він бачив, як худими дівчачими руками вона розхиляє зарості бузини і як сидить із сусідським хлопцем у «хижі» з листя та бузкового цвіту. Щоразу, коли хлопець нахилився до її колін, він силоміць проганяв від себе це видиво.

Увечері вони ввімкнули в рожевій кімнаті єдину нічну лампочку й розклали старий диван. Коли дружина почала роздягатися, чоловік лежав уже під ковдрою. Вона не знала, що він дивиться на її ноги. Вони були ні довгі, ні короткі, й при тьмяному світлі лампочки йому здавалося, що вони грають свою самостійну роль, незалежну від дружини, яка рухалася за світляним кругом.

— Підійди ближче,— раптом попросив він її.

— На вікнах не спущені штори,— застерегла вона його.

— Яке це має значення,— сказав він і, вставши з постелі, підійшов до неї.

Дружина стояла в темному кутку кімнати і вражено дивилася на чоловікове обличчя, намагаючись знайти якийсь пояснення цим його словам. Зненацька він нахилився й почав обсіпати її коліна й ноги поцілунками; губи його підіймалися все вище й вище по стегнах.

— Отак це було... отак... отак,— мимрив він, не відриваючи губ від її шкіри.

— Ні... так... ні,— розгублено шепотіла дружина.

Він цілував її ноги й відчував легкий жаль за чимось минушим і незбагненим для себе. За чимось таким, що ніколи не може стати твоєю власністю, бо воно не має навіть назви.

*Той, хто покидає жінку, яку колись кохав,
почувть хотів би, що в шлюбі двоє
щастя не знаходять;
хто зрозуміть не годен інших, той скрізь кричить
про їхню незбагненність;
людина демонструє світові свою сльозу,
аби у ній відбилися сльози інших.
О, скільки є людей, що з мужністю терплять своє нещастя
і не канючать брехні цілющої,
ніби інші...
Той, кому немає за що купити трунку запашного,
жде, щоб ти його запевнив,
що в світі вже ні краплі не лишилось.*

ПРИРОДНА

Зуб почав боліти рівно за сім хвилин до третьої. Ольдржих це добре пам'ятає, бо саме тієї миті відгорнув на зап'ясті рукав своєї вовняної куртки, щоб подивитися, скільки ще лишилося часу до кінця робочого дня. Цим рухом руки він, здавалося, розбудив у зубі раптовий, гострий біль. Ольдржих заціпенів, сподіваючись, що біль утихне. Проте біль не втихав, а навпаки, наростав, вибравши, як на те, саме останні хвилини робочого дня. Він закінчував працю о третій, і зуб вирішив заволодіти його вільним часом.

Коли Ольдржих підвівся, щоб узяти з шафки пальто й капелюх, біль трохи заспокоївся. Його це втішило, і він усміхнувся Марцелєві, який працював разом з ним у конторі.

— Шабаш,—сказав Марцель,—ходім вип'ємо пива, Оліне.

Ольдржих мовчки кивнув. Але коли він став у прохідній в чергу до контрольного годинника, зуб знову пронизав гострий біль. Ольдржих схопився за щоку, і йому здалося, ніби він торкнувся долонею відкритої рани, яка тяглася через усю щоку — від ікла у верхній щелепі аж до ока й перенісся. Потім біль перемістився й до нижньої щелепи, пронизав підборіддя.

Ольдржих посувався, мов автомат, і коли нарешті настала його черга, встромив контрольний лист в отвір годинника й полегшено зітхнув. Марцель уже чекав його надворі.

— Ну й довго ж ти!—покрутив він головою.

— Знаєш,—відповів Ольдржих,—сьогодні з тобою я не піду.—Він намагався вдавати, ніби з ним усе гаразд, однак у нього це не виходило.

— Оліне,— сказав Марцель,— з тобою щось діється. Ти часом не надумав женитися?

— Звідки ти це взяв? Хіба я схожий на людину, яка хоче женитися? — запитав він, перемігши біль.

— Ти мені не подобаєшся,— заявив Марцель,— з тобою щось негаразд. І якщо ти в сорок п'ять років надумав женитися, то справи твої зовсім кепські. В сорок п'ять!

— Звідки ти взяв, що я надумав женитися? — скрикнув Ольдржих і показав на ліву щоку.— Зуб, у мене болить зуб.

— Не бреш. Зуб? — Довгий і самовпевнений Марцель окинув його зневажливим поглядом, потім закурив сигарету і, крутнувшись на каблучі, неквапливо подався до улюбленої корчми.

Ольдржих дивився вслід Марцелєві й ніяк не міг утямити, звідки той узяв, що він збирається женитись. Про Гелену він йому ніколи не розповідав і був певний, що дуже спритно приховував усе, що її стосувалося.

Біль зосередився в самому корені ікла, ніби хотів його вирвати, і в глибині рота озвався новий біль — у зубі навпроти. Відтак занів кутній зуб і трохи слабше — різець. Зуби озивалися один за одним, наче діти, які перегукуються в темному лісі, щоб не заблудитись. Здавалося, кожен зуб має свій власний біль і чекає тільки знаку, щоб випустити його на Ольдржиха.

Ольдржих зробив кілька спроб зігріти щоку долонею. Та тільки-но він торкався її, як біль перекидався й на вухо. І тоді він відмовився від свого наміру.

Автобус приїхав, як завжди, переповнений. Кілька чоловік зійшло, але всередині однаково ніде було й стати. Ольдржих уявив собі, як його з усіх боків стиснуть пасажири, й вирішив не їхати. Він боявся, що в автобусі хтось ненароком торкнеться його зуба. Здавалося, він —

то вже не він, а один надзвичайно чутливий і вразливий зуб.

І Ольдржих побрів додому пішки в супроводі свого болю. Дорогою він зробив для себе цікаве відкриття: щоразу, коли ступав лівою ногою, біль немовби посилювався, а коли правою — біль трохи слабшав. Він спостерігав за цим своєрідним коливанням болю в зубах і намагався не ставати на ліву п'ятку. Ішов, помітно накульгуючи. Щоразу, коли він ступав лівою ногою, біль робив короткий вдих, а коли правою — біль робив довгий видих.

На перехресті пішоходам горіло червоне світло. Ольдржих зупинився й раптом помітив, що біль теж ущух. Не зовсім, але можна було терпіти. «Аж дивно, — майнуло йому в голову, — про що тільки ми не думаємо, коли в нас ніщо не болить. А варто було озватися цьому болеві, і я вже не думаю ні про що, крім хворого зуба».

Він намагався уявити собі, що діється в тому його зубі, кінчиком язика намацав на ньому маленький горбик і кілька разів обережно торкнувся його, але біль не посилювався. Тоді він спробував легенько поссати зуб і трохи не зомлів від болю.

«Треба звернутися до лікаря, — вирішив Ольдржих, як тільки трохи отямився. — Зазирну на хвилинку додому й відразу ж піду до лікаря». Від цієї думки йому трохи полегшало. Тепер він мав перед собою мету. Перестав навіть накульгувати. Ну звичайно, це ж ясно, як день: із зубом треба йти до дантиста. Ще не пізно — його ще можна вилікувати.

Ольдржих мешкав на п'ятому поверсі будинку, який пам'ятав ще часи імператора Франца-Йосифа. Широченні сходи справляли надзвичайно похмуре враження, особливо пообідньої весняної пори, коли сонце ховалося за хмари. Матове скло з німфами й стилізованими лілеями ронило каламутні сльози. Не переводячи подиху, Ольдр-

жих вибіг на п'ятий поверх і, сягнувши в кишеню по ключ від дверей квартири, відчув, як серце гупає йому в грудях і пульсує в зубі.

Господині вдома не було. З вішалки зникли її пальто й капелюшок; не висіла там і парасолька. Господиня завжди передбачала дощ. Були часи, коли Ольдржих, повертаючись із роботи, знаходив на своєму столику шматок пирога. Та відтоді, як на його ім'я почали приходити листи від Гелени, столик був порожній. Господиня ладна була змиритися з усіма його вадами — і з тим, що Ольдржих не вірить у бога, і з тим, що йому присилають запрошення на партійні збори, — але з чужою жінкою змиритися вона не могла.

Якось, коли Ольдржих лежав хворий на грип, Гелена принесла йому аспірин. Та господиня впустила її тільки до передпокою й сама взяла від неї ліки.

— Ну що ви, серденько, — сказала вона Гелені. — Я не дозволю, щоб ви від нього заразились.

І Гелена, хоч-не-хоч, мусила скоритися. Вона була нерішуча, делікатна й дуже повільно зважувалася на вчинок, котрий можна було б назвати бунтом проти самої себе.

Господиня віднесла аспірин Ольдржихові аж до кімнати й повідомила, що приходила якась дама, — слово «дама» вона вимовила з притиском, — і залишила йому ось ці пілюлі.

— Послухайте, — додала вона довірливим тоном, який Ольдржихові почав уже набридати, — якщо це та ваша пасія... — І скептично схилила голову до правого плеча. — Я думала, що ви вибрали собі молодшу. Таж їй майже стільки, як і мені...

Господиня чекала, що він їй щось відповість. А Ольдржих замість відповіді тільки чхнув і витер носа хустиною. Господині було сорок сім, а Гелені тридцять три, і, якщо подумати, то з боку господині це було звичайнісіньке

ехидство. Та Ольдржих розумів, що в ній промовляють жаль і обмануті надії.

Ольдржих поминув коридор і ввійшов до своєї кімнати. Вікно й досі стояло відчинене — його залишила господиня, щоб тут трохи провітрилося. До кімнати струміло холодне й вогке весняне повітря, насичене вихлопними газами та запахом якоїсь страви зі смаженою цибулею. Ольдржих зачинив вікно. Потім згадав, що не роздягся, й, шпурнувши капелюх на диван, зняв пальто і піддався спокусі посидіти хвилику у вольтерівському кріслі — воно єдине з усіх меблів у цій кімнаті належало йому. Він купив його собі торік, хоч був ощадливий і не належав до тих людей, які невтомно оточують себе все новими й новими предметами. Господинині меблі, незграбні й неоднорідні, його вже не дратували.

Ольдржих сидів у кріслі й відпочивав. Проте біль не відпочивав, а коливався, наче морські хвилі: приплив — відплив; приплив — відплив; іти до лікаря — не йти; іти — не йти. З почуттям пригніченості Ольдржих подумав про бормашину, різні дротики й гачки, тампони й щипці. «Може, ще все минеться, — утішав він себе. — О, наче вже не так болить».

Він мимохить простяг руку до транзистора, сподіваючись, що йому пощастить відволікти думки від зуба. Клацнув ручкою, і кімнату виповнила музика. Ольдржих притишив її. Рука його здригалася від вібрації. «Барабан і контрабас», — подумав він. І знову біль. Приплив — відплив. Барабан — контрабас. Він тримав транзистор у руці, неначе щось живе, потульне, що розділить з ним біль і не покине його.

«Який жах! — Ольдржих розглянувся довкола з безпечного гнізда свого крісла. — І як тільки я зміг прожити в цій кімнаті довгих десять років! — Біль, здавалось, надів йому на очі сильні окуляри. Він не був певен, чи йому в цю хвилину не видалася б такою ж огидною будь-

яка інша кімната в місті, проте ні на мить не засумнівався, що сидить у найнепривабливішому помешканні, яке тільки можна було собі підшукати.— Поглянути хоча б на цю картину перед собою,— здригнувся він від огиди.— Квітуха яблуня біля хати. Мазанина, звичайнісінька халтура. Нескромна, претензійна і порожня. Вално, синька і їдка зелень». Він заплющив очі. Шафа з заскленим відділенням ображала його своїм несмаком, керамічний глек на шафі дратував своїм пустодзвонним патріотичним написом. Статуетка гусятниці, метелики, вишиті на скатерці... «Боже, боже»,— зітхнув він.

На скатерці лежав лист. Ольдржих помітив його лише тепер. Узяв його. Ну звичайно — лист був од Гелени. Він поставив транзистор на коліна,— в транзисторі грала скрипка, а скрипка завжди діяла на нього заспокійливо,— розпечатав указівним пальцем конверт, точніше, розірвав його («Дідько з ним, я вже давно не колекціоную листи від дівчат») і почав читати. Швидко перебіг очима початок і вповільнив темп, коли дійшов до головного.

«Я передумала,— писала Гелена гарним почерком,— приходь до мене в середу на вечерю. Годині десь о шостій. Якщо я тебе чимось образила, то пробач мені».

«Якщо я тебе чимось образила...» З Геленою в нього була справжня морока. Вони зустрічалися вже одинадцять місяців, атож, одинадцять місяців. Ходили разом до театру і в кіно, в кафе і в ресторани, просто гуляли, але вона ні разу не запросила його до себе, хоча в неї була обставлена однокімнатна квартира, в якій вона жила сама. Якось, коли він хворів грипом, вона принесла йому аспірин, хоч добре, мабуть, знала, що господиня вдома. Ці її відвідини видалися йому тепер звичайнісінькою провокацією. Мабуть, вирішила показатися господині, щоб та побачила, хто претендує на її квартиранта, який чхає в ліжку.

Одного холодного й вогкого вечора, коли вони гуляли

в парку,— це було навесні, туман опустився аж до самої землі, а листя сичало і хрипіло під ногами на всіх алеях,— він зробив першу спробу:

— Ходімо до тебе, Гелено. В тебе, мабуть, краще.

Вона відповіла йому поцілунком, рішучим і металевим холодним:

— Ну що ти, тут у тисячу разів гарніше.

— Не розумію, що-гарного ти знайшла в цьому мокрому листі.

— Я не хочу тебе втратити. Мені з тобою так добре...

— А чому б ти мала мене втратити, якби ми пішли до тебе? Що це ти вигадала?

Вона знов обдарувала його кількома поцілунками з металевим присмаком, а коли доторкнулася носом до щоки, враження було таке, що то не ніс, а кінчик холодного ключа.

— Ти застудишся,— сказав він.

Гелена похитала головою й засміялася.

Вони мовчки повернулися до міста, Гелена була щаслива, але Ольдржих відчув гірке невдоволення, немовби довго йшов до стіни, в якій не виявилось дверей.

На вечерю до ресторану вони прийшли трохи рано. Гардеробниці в роздягальні ще не було, й вони роздяглися самі. Над дзеркалом горіла лампа, і при її жовтому світлі Гелена розчесала волосся. Кожен її рух був такий легкий і природний! Якби йому треба було одним словом визначити Геленину поведінку, він назвав би її природною. Вона увійшла в його життя з такою природністю, як входять у наше життя мати й батько, рідний брат чи сестра,— просто була призначена для нього, не нав'язувала себе, і він її прийняв. Йому подобалася її постава, її чепурність, форма її литок, та найбільше його приваблювала в ній природність, з якою вона ходила, розмовляла й приймала те чи інше рішення, коли в цьому виникала потреба.

В ресторані ще було порожньо. Офіціант увімкнув над їхнім столиком лампочку й пішов принести чогось випити. Поки він повернувся, Гелена встигла поцілувати Ольдржиха в щоку, в вухо й підборіддя. Підбадьорений, він знову натякнув їй, що вони могли б закінчити цей вечір у неї.

— Ні, ні,— прошепотіла вона,— пізніше. Почекай ще трохи.

Ольдржих не розумів її. Він явно був у неї не перший. Про одного знав цілком напевно. Гелена працювала модельеркою в будинку мод, нічого особливого в її роботі не було, та все ж таки це мало бодай якесь відношення до мистецтва, а мистецький світ Ольдржихові імпонував давно — він сам колись мріяв стати актором, однак аматорська сцена відбила в нього всяке бажання до цього. Він був готовий пробачити Гелені чоловіка, про якого знав, а якщо виникне потреба, то й того, про якого нічого не знав, проте не розумів, чому вона не пускає його до своєї квартири, куди раніше дозволяла заходити іншим. «Припустимо, це Геленина примха, але ж усе має свої межі!» Як бухгалтер, Ольдржих звик мати справи з цифрами, а цифри завжди дають людині ясність, отож він прагнув мати ясність і тут.

Рідво вони провели кожне в своїх батьків, подарунками обмінялися в кафе. Новий рік зустріли разом у театрі, а потім пішли до винарні. Коли вийшли на вулицю, на тротуарах іскрився новорічний сніг і не переставав сипати з темного неба, наче в якомусь романтичному фільмі. За хвилину сніг обліпив їм брови і вії. Очі Геленині блищали від вина.

— Справжня новорічна ніч,— сказав він, як коханець-дилетант.— А тепер ходімо до тебе.

— Е, ні! — засміялася вона й кінчиком черевичка почала витискувати в свіжому снігу загадковий слід.— Угадай, мисливцю, хто тут тільки-но пройшов?

Ольдржих іще кілька разів повторив Гелені про своє бажання і, збентежений її непоступливістю, нарешті скорився й поринув у глибоку, похмуру мовчанку. Його невдоволений вигляд викликав у Гелени приплив ніжності. Вона обіймала його, цілувала, гладила, притискала до нього. Проте дозволила йому провести себе тільки до дверей будинку, в якому мешкала.

Після Нового року Ольдржих іще кілька разів спробував домогтися від неї запрошення додому, але без успіху. Востаннє в них була про це мова в неділю.

«...до мене в середу на вечерю. Годині десь так о шостій...» — знову прочитав він у її листі.

Нарешті! «Якщо я тебе чимось образила, то пробач мені». Ця її природність! Звичайно, він прийде до неї в середу о шостій. Ольдржих раптом підхопився із стільця. «В середу? Але ж це сьогодні! А котра зараз година? За чверть п'ята».

Він схопив електробритву і побіг до ванної. Добре ще, що не пішов до зубного лікаря просто з роботи! Був би запізнився на це побачення. Після довгого часу йому нарешті всміхнулося щастя, а він мало не прогавив його.

Ольдржих водив по щоці електробритвою, яка дзижчала й ковзала по виличній кістці. Заколисаний біль дрімав десь глибоко в яснах. «Ніколи не треба поспішати,— задоволено подумав він.— Навіть до зубного лікаря».

Переодягаючись, він думав про Гелену.

«Так он вона яка! Спершу робила все можливе, щоб я до неї не потрапив, а тепер раптом сама запрошує. Ця її природність... Цікаво, що спонукало її написати цього листа?.. Бо якщо ми вирішуємо запросити когось листом, то перед цим як слід обмірковуємо цей свій крок. Якби вона запросила мене тоді, в новорічну ніч, то можна було б подумати, що це раптовий спалах почуття чи як воно ще там називається. Але листовно?..— Приголом-

шений цим Гелениним запрошенням, він перестав вив'язувати краватку.— Мабуть, вона вирішила вийти за мене заміж. Ну що ж...»

Ця думка не викликала в Ольдржиха особливого хвилювання, хоча не була неприємною. Та за довгі роки парубоцтва він привчив себе до обережності й був готовий кинутись навтьоки при найменшому підозрілому ході своєї партнерки. Точно визначав момент, коли треба було змиватися.

«Припустимо,— міркував він перед дзеркалом,— що я одружуся з Геленою. В такому разі, хоч я й розпрощаюся зі своїм звичним способом життя, а також позбудуся цієї кімнати, захарашеної меблями й усіляким мотлохом». Огида до цієї кімнати, тамована довгі роки, озвалася в ньому з такою силою, що Ольдржих вирішив будь-що звідси вирватися.

Він усміхнувся своєму відображенню в дзеркалі, щоб підбадьорити себе, й затягнув вузол краватки.

Господиня ще не повернулася. Та Ольдржихові це було тільки на руку. Принаймні не доведеться нічого пояснювати. Її цікавості не було меж, і вона вміла спритно й хитро витягти з людини все, що її цікавило.

В крамниці на розі він купив квіти. Букет бузкових квітів, назви яких не знав і на які тільки мовчки показав пальцем. Навіть не запитав, скільки вони коштують. Виходячи з крамниці з букетом, загорненим у шовковистий папір, раптом усвідомив, що вперше в житті зробив покупку, не поцікавившись попередньо ціною. «А все через цього зуба,— зітхнув він,— геть забив мені памороки».

Рівно за п'ять до шостої Ольдржих підійшов до дверей тринадцятиповерхового будинку, в якому мешкала Гелена. На тринадцятому поверсі. З легким хвилюванням окинув поглядом двері, до яких довгі місяці проводив Гелену, і ввійшов у них з почуттям перемоги. Але й це

почуття, як, зрештою, і всі інші щасливі хвилини його життя, супроводжувалося недовір'ям. Він належав до тих людей, які кожну щасливу хвилину вважають помилкою своєї неухважної долі.

Треба було ще піднятися на тринадцятий поверх. Коли кабіна ліфта поминула третій поверх, Ольдржих згадав повідомлення, яке недавно прочитав у газеті. «Обірвався ліфт» — сповіщав заголовок того повідомлення. «Я б нітрохи не здивувався,— подумав він,— якби щось подібне сталося й зі мною. І саме зараз». Він затремтів зі страху, і зуб знову пронизав гострий біль. Коли на тринадцятому поверсі він нарешті вийшов з ліфта, йому трохи відлягло від серця.

В Гелени була велика, майже квадратна кімната, всю чільну стіну якої займало вікно. Високе, широке вікно. Вона підвела його до цього вікна, тільки-но він скинув пальто й капелюх. Стала поруч нього з букетом у руці й сказала:

— Милуйся швидше, поки не змінилися тони. Такої краси кожного дня тут не побачиш.

Він подивився вниз, на глибину блідо-синього весняного вечора в промінні призахідного сонця, ковзнув очима по дну цієї глибини, вимощеної дахами будинків і зборозненої розпадинами вулиць, де почали вже спалахувати вечірні вогні. Дивився на засклений краєвид, що вмирав і знову народжувався, і думав про Гелену, про те, як вона його зустріла, як з усмішкою, нітрохи не здивована, взяла від нього букет, про те, що йому, власне, ні разу не вдалося чимось її здивувати, навпаки, вона сама майже завжди дивувала його своєю поведінкою.

— Он моя зірка,— показала йому Гелена на одну з зірок, які висипали в темному куточку неба.

— А котра моя? — запитав він.

— Чоловікам зорі на небі ні до чого,— всміхнулася вона.

— Ми теж не від того, щоб мати свою непорушну зірку,— сказав Ольдржих, і йому здалося, що він вирік щось вельми дотепне,— саме те, що вона хотіла від нього почути.

Гелена засміялася й пішла поставити квіти у вазу. Він дивився на її пальці, які спритно рухались і білили в вечірніх сутінках.

— Будь ласка, ще не треба,— попросив він, коли вона хотіла ввімкнути світло.

— За сьогоднішній вечір,— сказала Гелена й налила дві чарки коньяку.

Вони знов повернулися до вікна.

— Ти мала слухність,— кивнув він головою на вікно.— Все справді змінилось.— Картина за вікном швидко втрачала свої барви.— Але твоя зірка світить тепер іще гарніше.

Гелена стиснула його руку й пішла за перегородку до кухоньки. Світло, яке вона там увімкнула, вирізало з темряви кімнати широкий, ясний трикутник. Ольдржих стояв біля вікна, що виходило на місто, потягував свій коньяк і час від часу обертався до трикутника світла, в якому рухалася Геленина тінь. Йому було добре між вікном і її тінню. Давно вже він не знав такого блаженного спокою. Кімнату виповнювало приємне тепло, вогке й запашне. Він заплющив очі, щоб досхочу навітшатися цими пахощами. Ніяк не міг визначити, що в них переважає. Солодкі й ледь гіркуваті пахощі мила й чистоти, пахощі вічнозелених рослин у вазонах, обплетених очеретом. А може, то пахли й картини на стінах, які тепер, з настанням вечора, оберталися на плями, може, то пахли книжки на полицях? Напевне, до цих пахощів домішувався й запах шухляд, безліч потаємних шухлядок у меблях. Є жінки, які мріють про шухляди від стелі аж до підлоги. Ольдржих роззирнувся по напівтемній кімнаті й задоволено констатував: уся обстановка, лад, навіть малень-

кі дрібнички свідчили про те, що тут мешкає жінка. Йому це було приємно. Жінка, яка мешкала в цій кімнаті, мала смак, і все довкола аж променилося радістю творення, жадобою життя і якимсь особливим жіночим настроєм.

До складних пахощів у кімнаті незабаром долучився дух гарячого жиру з кухні. Гелена готувала вечерю. Вона читала Ольдржихові думки.

— Сюди не можна! — крикнула вона з кухні. — Ще хвилинку — і все буде готове!

— Ти не хочеш, щоб я тобі все ж таки трохи допоміг?

— Я тут чаклую, — відповіла вона, — до того ж ми вдвох не помістимось.

Вони вечеряли за маленьким столиком. Їли соковиті біфштекси з грінками, мариновані гриби й пиріг, у якому під збитими вершками було морозиво. Ольдржих зовсім забув про свій зуб. Пили червоне вино врожаю 1967 року й гомоніли про малозначні речі, які в їхніх устах набирали особливої значущості, бо вони подобались одне одному й попереду в них був вечір і ніч. Після другої пляшки Гелена взяла олівець і написала на паперовій серветці: «Як ти гадаєш, може, мені пора вже заміж?»

Ольдржих узяв її руку, поцілував і тим самим олівцем на тій самій серветці написав: «Ти просто зобов'язана це зробити». Потім сказав:

— Коли б ти бачила, де я живу! Це просто жах! Кімната, повна жахів! — І розповів їй про картину з квітучою яблунею біля хати, про гусятницю, про скатерки.

Вона слухала його, немовби він розповідав їй якусь надзвичайно цікаву історію. З її боку це й справді було мило. Те, що сталося далі, було таке ж природне, як і все, що йому в ній подобалося.

Перед тим як роздягтися, Гелена заслонила на широкому вікні штори.

Серед ночі Ольдржих прокинувся. В кімнаті було душно, але він прокинувся не від духоти. Поки він спав, біль набрався сили й тепер знову атакував його. Ольдржих лежав горілиць, не ворухився й чекав, коли хвиля болю хоч трохи спаде. Та біль не спадав, а, навпаки, загрозливо наростав і ставав дедалі нестерпнішим. Ольдржих намагався й не дихати, наївно сподіваючись, що заспокоїть цим біль. Гелена лежала майже поперек дивана, поклавши ноги на Ольдржиха, немовби боялася, щоб він від неї не втік.

У темряві й духоті розклалися всі приємні й неприємні запахи, і тепер у кімнаті переважав кислуватий дух недопитого вина та захололого на тарілках жиру. Ольдржих обережно зняв із себе Геленині ноги, встав і підійшов до вікна. Відсунув трохи штору й відчинив одну з восьми стулок. Місто внизу тихо гуло. Так гудуть великі міста близько другої або третьої години ночі. Наближався світанок, але небо було ще густо всіяне зірками. Ольдржих підставив обличчя під струмінь холодного повітря. І тієї ж миті гострий біль пронизав його щелепу. Удар цей був такий дошкульний, що він аж схопився за віконну раму. З темряви кімнати до нього долинув Геленин голос:

— Що сталося?

Ольдржих поволі приходив до тями від удару, якого йому завдав біль, і відповів зовсім тихо:

— У мене болить.

Гелена сіла на дивані.

— Болить?

— Так,— відповів він роздратовано,— зуб чи щось. І я не можу навіть визначити, котрий саме.

Він впустив у рот прохолодного повітря, і зуб заболів ще дужче.

— Зуб,— протягла Гелена аж якомось наче розчаровано. Ох, ця її природність!

Ольдржих почув, що вона встає з дивана.

— Засунь, будь ласка, штору,

Він засунув.

— Що ти хочеш робити?

Гелена ввімкнула торшер і, гола, пішла через кімнату до стіни з численними шухлядами.

— Пошукаю тобі якийсь порошок, любий.

Він стежив, як вона висовує шухляду за шухлядою й нишпорить у них. Зводиться навшпиньки, тягнеться руками вгору, потім нахилиється, присідає майже навпочіпки, напинає шкіру на стегнах, аж вона вилискує. Рухається так, немовби була вдягнена, зовсім байдужа до своєї наготи.

— У мене ж десь повинні бути порошки від болю,— переконувала вона Ольдржиха і себе.

Він стежив за нею крізь пелену свого болю. «Стільки тих клятих шухляд!—вилаявся він подумки.—А вона спокійнісінько бігає по кімнаті гола. Між іншим, Гелена починає вже гладшати. Стегна помітно округлились. А коли присідає навпочіпки, на її гарних литках напинаються м'язи, яких я раніше не помічав». Він виявив у Гелени також складку жиру на животі й під грудьми. Але найдужче його злили ці шухляди. Як вони скрипіли й грюкали, коли Гелена їх висувала й засувала! Він з радістю був би заткнув собі вуха, та біль не давав йому навіть доторкнутися до щоки. В ньому почало наростати роздратування.

— Прошу тебе,— сказав він роздратовано,— вдягнися хоча б. Бігаєш по кімнаті гола...

Рип, грюк,— відповіла йому спершу шухляда, а потім Гелена:

— А ти сам хіба не голий стоїш? — самовпевнено кинула вона, навіть не повернувши в його бік голови.

— Даруй,— промимрив він і, підійшовши до крісла, де лежала його одежа, мовчки почав одягатися.

— Я хотіла тобі швидко знайти ліки,— мовила Гелена.— Чи, може,— вона раптом повернула до нього своє обличчя,— я тобі такою не подобаюсь?

— Ну що ти,— буркнув він, квапливо одягаючись.

Гелена вийшла до ванної й за хвилину повернулася в халаті.

— Може, спробуєш пополоскати? — запитала вона.— Це іноді допомагає. Тільки візьми теплої води, бо від холодної може стати ще гірше.

Ольдржих ладен був спробувати все на світі. Біль поширився вже на всю половину щоки.

— Іди пополощи, а я тим часом знайду тобі порошок.

Вона погладила його по щоці з такою природністю, що Ольдржих мало не заревів од болю.

Він метався по ванній, а коли глянув у дзеркало над умивальником, то побачив на обличчі в себе сльози. Вони текли йому з очей і скочувалися по щоках. Це його здивувало, бо він уже й не пам'ятав, коли бачив власні сльози.

Ольдржих енергійно заходився полоскати зуба. Незабаром біль локалізувався в одному місці. Ольдржих витер очі, підборіддя, шию й повернувся до кімнати.

— Потерпи ще хвилинку, зараз знайду!— гукнула йому з кухні Гелена.— Я згадала, що віднесла порошки до кухні.

Кімната з засвіченим торшером видалася тепер Ольдржихові тісною коробкою, в якій його замкнено разом з болем. Даниїл у левиній ямі. Його охоплювала дедалі лютіша ненависть до цієї коробки, до її тіней, картин, до вічнозелених рослин у вазонах, обплетених очеретом. Злорадіючи, він констатував, що у Гелениному ладу є тріщини! Наприклад, ці беззаспокійливі порошки. Якби вона клала їх у якесь одне місце, то вже давно знайшла б.

— Ура! — вигукнула Гелена. — Знайшла! Це тобі обов'язково допоможе. Мені завжди допомагало. Зараз принеси тобі води запити.

Ольдржих обхопив пальцями холодну склянку з водою й відчув холод аж у зубах. Відтак проковтнув порошок і довго запивав його водою, дивлячись на квітчасту штору, яка затуляла вікно.

— Ти міг би ще не одягатися, — сказала Гелена й звела на нього свої заспані очі.

— Чому? — відповів Ольдржих безбарвним голосом і, підійшовши до вікна, відсунув штору.

Надворі вже світало.

— Ми могли б іще зварити кави й разом поспідати, — запропонувала Гелена й, сівши в крісло, стежила за кожним його рухом.

Ольдржих знизав плечима.

— Ні, я вже, мабуть, піду.

— Сподіваюсь, ти жартуєш, — похитала вона головою. — Зараз?

— Таким уже я вродився, — зітхнув він. — Коли в мене щось болить, то я волюю бути сам. Заховаюсь куди-небудь...

— Що ж, іди, як хочеш.

Гелена підвелася. До неї знов повернулася її природність, яку вона щойно мало не втратила.

Ольдржих підвівся й собі. Але він раптом зрозумів, що не може повернутися до свого помешкання на світанку, що буде краще, коли він прийде туди аж пополудні, після роботи, й скаже, що їздив у гості до дядька. Тільки це зможе виправдати його в очах господині. Він здивувався, що знову рахується з нею. А кілька годин тому був викинув її за борт. Кілька годин тому був би повернувся додому й на світанку. Але тоді він і гадки не мав повертатися туди. А тепер — так. Дарма — погуляє трохи біля річки, а тоді піде на роботу.

Навіть на сходах він відчував іще тягар пітьми й духоти, які панували в Гелениній квартирі.

Ольдржих дійшов до річки, й зуб раптом перестав боліти. Він не почував ні розчарування, ні жалю. Десь у глибині його душі поволі танули сумніви. Він ішов понад річкою й прагнув, щоб вони розтанули якомога швидше. Коли попереду з'явився залізничний міст, Ольдржих звернув на дорогу, що вела повз огорожу товарної станції.

«О, я починаю вже метикувати,— усміхнувся він сам до себе.— Я починаю вже метикувати, хоч у мене й болить зуб».

А ще ті доторки любові..
Тобі було сімнадцять, і ти, одягнений
і загримований лакеєм,
стояв за сценою самодіяльного театру.
Завіса розділяла два світи, а третій світ являла там
міська актриса, що принесла свій блиск
у пил старих куліс й стільців позичених.
Актриса попросила чашку кави, й ти, загримований
лакеєм, довго не наважувавсь
пройти ці кілька метрів коридором в кухню.
А коли врешті звідти повернувся,
актриса вже сьорбала з чашки каву. Хтось виявивсь
меткішим.
Тоді ти випив сам напій, що коштував тобі ганьби,
однак стояв на місці й ждав,
чи не забagne ще чогось вона.
Ти все стояв і ждав,
але вона не прагла вже нічого,
анічогісінько.

ПСІХЕЯ

Тут усе було не таке, як дома. Навіть вікно, біля якого вона стояла, високе й вузьке, нагадувало їй замок. І в цій кімнаті з двома високими вузькими вікнами вона житиме цілий тиждень. Кожна дрібниця тут нагадувала їй замок. Тільки-но вона відчиняла двері своєї кімнати, гойдалися білі, мов казкові тумани, гардини, а коли дивилася в дзеркало, їй здавалося, що воно обернулося на картину з золоченою рамою.

Стара вілла стояла в саду, зарослому буйною травою і здичавілими трояндами; то тут, то там з бур'янами борювся кущик барвистих квітів,—пам'ять про ті часи, коли сад доглядав садівник і коли живопліт довкола нього мав певну форму й висоту. Але всередині вілли, як здавалося, все ще дотримували порядку. Килим, що лежав на сходах, був подекуди вже вичовганий. Та хто дивитиметься під ноги, коли на стінах висять великі картини — темні, таємничі, з жовтими плямами світла й з обличчям, напівпоглинутими питьмою?

— Я рада,— сказала висока худорлява дама, яку Сівілла побачила вперше в житті, але яка, проте, була її тіткою,— рада, що все нарешті владналося між мною і твоїм батьком, принаймні настільки, що він відпустив тебе до нас.

Сівілла намагалася прочитати в її очах, про що вона думає, однак тітка закидала вгору голову, скельця окулярів відбивали блиск вікон, й очей зовсім не було видно.

— Гадаю, тобі тут у нас сподобається,— додала вона.— Я називатиму тебе «Сіві» замість «Сівілло». Мій брат завжди мав схильність до дивацтв. Мабуть, він таки доб-

ре попотів, поки знайшов у календарі щось подібне. Я називатиму тебе «Сіві». Ти не заперечуєш?

Сівілла не наважилася заперечувати тітці. Їй було сімнадцять, й ім'я вже не мало для неї суттєвого значення. Але коли вона була маленькою, це ім'я її страшенно драгувало. Вона воліла б мати зовсім звичайне ім'я. Та пора, коли вона бажала бути такою, як усі, минула, й на зміну їй прийшли роки, коли хотілося чогось незвичайного. Вона прагнула цього всією душею. Й ось тепер нарешті прийшло й справді щось незвичайне. Несподівано звідкись виринула тітка, про яку вона ніколи не чула, ї запрошення, і стара вілла, заросла здичавілими трояндами.

— Сіві,— провадила далі тітка,— я хочу, щоб ти знала, що в цій кімнаті спала Андела, моя дочка. Вже два роки, як вона вийшла заміж за лікаря до Трутнова. Дивно, що ти нітрохи на неї не схожа. Ми ж усе-таки рідня. Відпочинь трохи, а тоді приходь на вечерю. Ми вечеряємо о пів на сьому.

О шостій Сівілла була вже готова. Її плаття висіли в шафі на плічках, а порожній чемоданчик лежав під ними.

Вона довго оглядала себе в дзеркалі з позолоченою рамою. «Цікаво, що сказав би про цю кімнату батько? Він, певно, знав цей дім, але таким, яким він був багато років тому. Цікаво, який усе тут мало тоді вигляд? Мабуть, іще кращий».

Сівілла з розгону сіла в крісло, аж під нею застогнали пружини. Мереживна накидка закривала на спинці крісла потерті місця. Сівілла поклала на неї голову й заплющила очі. Полинула раптом думками додому. З вікон їхньої квартири було видно завод, куди батько щодня ходив на роботу. Вона знову чула голос матері, яка питає батька: «Чому ти не хочеш, щоб Лібушка туди поїхала?» — «Бо не хочу. Вона нанюхається там їхньої зарази

й потім довго чхатиме». — «Але ж ти сам любиш повторювати, що всякий досвід корисний, навіть коли він поганий». Мати не здавалася. Всі її родичі давно вже помиралі, і вона шкодувала, що батько так легковажно, на її думку, відмовляється від рідної сестри. «Знаєш що? — сказав раптом батько. — Хай вона вирішує це сама». — «Ти хотіла б поїхати туди, Лібушко? — запитала мати. Вона ніколи не називала її Сівіллою. — Га, Лібушко?» — повторила вона. «А чого ж, можна», — відповіла Сівілла легко, без ніякого жалю пожертвувавши тижнем із довгих двох місяців своїх канікул. «Зрештою, — мовив батько, закуривши сигарету, — якщо тобі там набридне, можеш повернутися й раніше, ніж за тиждень».

Вона відпочивала в кріслі й з поблажливістю згадувала ці батькові слова. Чим тут не гарно? І вмостилася ще зручніше.

В будинку грюкнули двері. Сівілла здригнулася й злякано підскочила. «Мабуть, я проспала вечерю», — подумала вона й глянула на годинник. Та годинник показував тільки двадцять хвилин на сьому.

Ще раз подивившись на себе в дзеркало, Сівілла вибігла з кімнати.

В їдальні вже всі сиділи за столом. Тітка, якісь дві старі пані й чорнявий юнак з ніжним білим лицем.

— Заходь, Сіві, — сказала тітка. — Це Сівілла, дочка мого брата, а це, — вона кивнула головою на стару пані з сивим волоссям і сизим обличчям, — Мілада, моя двоюрідна сестра. А це, — тітка показала на стару пані з каштановим волоссям, повними щоками й смуглою шкірою, — це двоюрідна сестра Ольга. А це, — вона перевела дух, — мій син Томаш, мій син і твій двоюрідний брат. Можеш називати його Томом. Цього тижня йому ще дев'ятнадцять, але наступного виповниться вже двадцять. Правда ж, не схоже?

Коли мати рекомендувала його, Том устав; хвилину дивився на Сівіллу з явною байдужістю, а потім вичікувально й з млявою послужливістю, з якою добре виховані юнаки підсувають крісло старим родичам, перевів погляд на матір.

Сівілла опустила очі. Не тому, що засоромилася Тома, а тому, що хотіла справити на нього гарне враження.

— Том чудовий хлопець,— закінчила тітка свою рекомендацію,— і завтра він покаже тобі наш будинок, сад і місто. Якщо захочеш, Сіві.

— Ну звичайно, захочу,— відповіла Сівілла.

Тітка показала на стіл:

— Вечеряйте. Ми вечеряємо легко,— попередила вона Сівіллу з притиском на слові «ми».

Сівілла не зрозуміла, що тітка хотіла цим сказати. Врештою, їй було байдуже.

На вечерю був хліб, масло, сир, редиска й німецький чай. Тільки перед двоюрідною сестрою тітки, Міладою, стояла пляшка пива, і вона потроху наливала собі в склянку.

За столом усі мовчали, й це всіма, крім пані Ольги, сприймалося як належне. Вона оглядалася на всі боки й раз по раз зиркала на Сівіллу. Видно було, що їй страшенно кортить до неї заговорити. Нарешті вона таки не витерпіла:

— Скажіть, з вами не кінчала школу дівчина, на прізвище Ульріхова?— Й голосно перевела дух, немовби довго затримувала в грудях повітря.

— Я ще тільки кінчатиму,— відповіла Сівілла,— наступного року.

— Ще тільки кінчатимете,— розчаровано зітхнула пані Ольга.— Але ж...— І вона здивовано обернулася до двоюрідної сестри.

Та вечеряла і вдавала, що не бачить її запитального погляду. Пані Ольга збентежено закліпала очима,

нерішуче піднесла до рота скибочку хліба, але відразу ж поклала його на тарілку.

— Що таке, Ольго? — озвалася нарешті тітка.—Тобі не смакує? Може, ти теж хочеш додати собі апетиту пивом?

— Ні,— відповіла Ольга й на доказ того, що їй смакує, відкусила хліба.

— Коли я востаннє була в Зальцбурзі,— озвалася пані Мілада,— то їла там сир.

— Але ж у Кладно вчиться Квета Ульріхова...— трохи невпевнено заявила пані Ольга.

Том мовчав. Він їв неквапливо, однак було видно, що вечеря для нього зараз не головне. Сівіллу брав сміх щоразу, коли вона зиркала на нього. Редиску він клав у рот цілою, і Сівіллі було чути через весь стіл, як вона тріщить, хрускає й рипить у нього на зубах. Вона ледве стримувалася, щоб не пирснути сміхом.

Пані Мілада ковтнула пива й проказала одне-єдине слово:

— Добре!

— Пий, якщо воно тобі смакує,— відповіла тітка.

Минула всього якась хвилина, і Сівілла зрозуміла, що тітка говорить і поводитьсь так, неначе знає наперед, що хто скаже й що хто думає.

Том налив собі чаю й звичним швидким рухом пригладив волосся. Воно спало йому майже на комір сорочки. Він був тендітний і грубий водночас, як того вимагала доба і її мода. До вечері він надів білу сорочку, легкий темно-сірий костюм і сіру краватку в синю смужку. Костюм цей пасував до його білої шкіри, але зовсім не пасував до масивного підборіддя і взагалі до всього обличчя, в якому так хитро був порушений закон симетрії, що того, хто на нього дивився, брав сумнів, чи він бачить перед собою обличчя потворне, чи, може, навпаки, воно позначене вродою. Очі в Тома теж щохвилини змінюва-

ли свій вираз, проте здебільшого байдуже дивилися на стіл і людей довкола. Були хвилини, коли Сівілла з певністю сказала б, що очі в Тома сміються. Та зразу ж після цього вони суворішали, й він знов дивився відчужено.

Двоюрідні сестри були старі й, судячи з перснів та сережок, мабуть, заможні. Всі за столом були одягнені по-святковому, проте Сівілла зрозуміла лише на другий день, що в домі дотримуються давнього звичаю перевдягатись до вечері. З обідом було простіше. Обідали тут о першій, снідали о восьмій. З усім цим тітка ознайомила її наприкінці вечері. Життя на віллі йшло так, як тут давно було заведено.

— Що ти завтра робитимеш, Міладо? — запитала після вечері тітка сивоволосу пані.

Мілада сиділа, випроставшись на стільці і втупившись у порожню пляшку від пива, яка стояла перед нею на столі. Несподівано, коли ніхто вже не чекав від неї відповіді, вона проказала:

— Завтра? Буду плести. Гардини.

— А ти, Ольго, чим займатимешся? — обернулася тітка до двоюрідної сестри з каштановим волоссям.

— Я маю роботу в городі, — жваво відповіла Ольга. — Сьогодні я поралась біля цвітної капусти, завтра мене чекає картопля, а також...

— А Том? — перепинила її тітка.

Том важко підвів повіки й блиснув білками очей. Сівілла ладна була заприсягтись, що він знову сміється. Так, він явно глузував із матері. Але вона сиділа на протилежному кінці столу, до того ж була в окулярах.

— Що скажеш, мамо, — відповів він.

— Завтрашній день ти присвятиш Сіві — покажеш їй будинок, сад, костюл і все, що тут можна ще показати. Свою англійську відклади на післязавтра. Або на завтрашній вечір. Коли Сівілла вже знатиме, де що знаходиться, вона зможе вибрати собі сама, що їй до вподоби.

Ніч після тієї вечери була надзвичайно коротка. Не встигла Сівілла заснути, як уже зійшло сонце й розбудило її.

О восьмій усі вже снідали—пили чай з молоком, за винятком пані Мілади, перед якою стояла кава з молоком. З вирізу Томової сорочки апаш виглядали широкі груди, зарослі чорним волоссям.

— Застебнися, Томе,— сказала тітка.

Том слухняно застебнув сорочку.

— Яюсь я пила в Сахера каву,— почала оповідати Мілада,— й офіціант усміхнувся до мене. Чого всміхаєтесь, питаю, чого ви всміхаєтесь?

Тітка, чемно слухаючи двоюрідну сестру, подала їй масло. Та масла не взяла, але урвала свою розповідь.

А потім настав чудовий липневий день, який мав принести для Сівілли великі несподіванки. Але вона про це навіть не здогадувалася.

Том почав знайомити її з будинком. Він вирішив не затримуватися на показі кухні й кімнати материних двоюрідних сестер (а втім, вони б йому цього й не дозволили) і повів її просто до себе.

— Сідай.— І показав на широкий диван у синьо-білу смужку.— Я прокручу тобі деякі пластинки, хочеш?

— Прокрути,— весело погодилася вона.

— Почнемо з джазів,— сказав він і ввімкнув радіолу.

По паркету, по шафі, по дивану й полиці з книгами тієї ж миті загупали барабани, по стелі затанцювали труби. Том походжав по кімнаті, застромивши руки в кишені своїх полотняних штанів і знову розстебнувши на грудях сорочку.

Вікна в кімнаті не було, замість нього була ціла скляна стіна, поділена дерев'яними рамами.

— Яке чудове в тебе вікно! — похвалила його Сівілла.

— Головний вхід мені зовсім ні до чого,— гордо заявив Том і, підійшовши до скляної стіни, наче двері, відчинив дві стулки.

— Ходи,— покликав він Сівілла в сад.

— А пластинка ж як? — запитала вона.

— Нехай грає.— І знову застромив руки в кишені.

Перед вікном були вистелені бетонні плити, які хиталися при кожному кроці. Сівілла була в туфлях на високому підборі, і коли одна з плит гойднулася трохи дужче, ніж можна було сподіватися, вона злякано скрикнула й схопила Тома за руку.

Том усміхнувся. Вона вже хотіла була сказати йому, як їй учора під час вечері кортіло засміятись, проте щось заважало бути з ним відвертою. Та й, крім того, над кущами порічок то зринав, то щезав широкий бриль тітки Ольги.

— Ти навіть не уявляєш собі, як-то воно мешкати в багатоповерховій коробці,— сказала Сівілла й здивувалася, навіщо вона це йому каже.

— А ти навіть не уявляєш собі, як-то воно мешкати в одному будинку з трьома жінками,— відповів Том і вивів її через хвіртку на вулицю.— Краще ходімо зразу до косяолу, бо мама неодмінно спитає тебе, чи ми там були.

Як тільки з очей зникли будинок і сад, Том пожвавішав. Він гомонів без упину й почувався дедалі вільніше, немовби скинув із себе якийсь тягар. Сівілла з подивом констатувала, що він зовсім не замкнутий і не байдужий, і не могла зрозуміти, як це вона в ньому так помилилася.

— Тобі я можу сказати все,— озвався Том.— Через тиждень ти звідси поїдеш і забереш мої слова з собою. Твій батько зробив дуже добре, що збунтувався і втік з дому. Розірвав ці кайдани. Чесно кажучи, тільки це і врятувало його. Скільки пам'ятаю матір, вона завжди висловлювала незадоволення, що твій батько став

робітником. Брат—трудяга, а сестра—міська сметанка. Але він збунтувався й скинув із себе ці кайдани. Головне — скинути з себе ці кайдани.

Сівілла слухала Томові слова, але їхній сенс якось ніби вислизав від неї. Які кайдани? І чому їх треба скидати? Вона уявила собі, як батько читає після роботи газету, як закурює сигарету й поволі струшує попіл у білу попільничку з голубим написом: «На згадку про Пршибрам»¹. Батько зовсім не був схожий на людину, яка скинула з себе якісь кайдани. Добре, що Том не знає його, інакше б він ним так не захоплювався.

У Сівілли було своє уявлення про геройство. Герой передусім мусить мати показну зовнішність. У даному разі на героя більше скидався Том, аніж її батько.

Зі спеки липневого дня вони ввійшли у вогку прохолоду костюлу. Тут не було ні душі.

— Що ми тут робитимемо? — запитала Сівілла. Дома у них до костюлу не ходив ніхто.

— Вислухай і запам'ятай бодай дещо з того, що я тобі зараз розповім. Щоб змогла потім розказати про це матері.

Том підвів її аж до головного вітара й почав розповідати:

— Костюл святого Якова — це ранне барокко. В ньому є один неф і дві невеликі бокові капели...

Сівілла не слухала, що розповідає Том. Його приглушений голос м'яко наштотувався на мури костюлу й повертався до неї крізь кольорові промені, що лилися з вітражів на лави, на піщаникові плити підлоги й на кафедру з червоного дерева. Том підняв обидві руки й показав кудись на склепіння. На них заграли зеленожовті промені.

¹ Місто в Середній Чехії.

Йй подобалося слухати Томів голос і було зовсім байдуже до того, про що він розповідає. Нарешті Том підвів її до картини на вівтарі в одній із бокових капел.

— Страшний суд,— сказав він.

У синіх барвах тонули грішники, пропачі душі тяглися до золотого світла в хмарах, виширяли зуби, вирячували очі й чорніли в хвилі, яка несла їх до пекла.

— Ну й бридота! — скривилася Сівілла.

— А тепер поглянь сюди,— Том показав пальцем у куток картини.

Там, поглинута хвилею прокляття, заламувала над головою руки жінка із сизим обличчям.

— Але ж це...— Сівілла затнулася, боячись вимовити вголос те, що спало їй на думку.

— Мамина двоюрідна сестра Мілада,— сказав Том.— А оце її двоюрідна сестра Ольга, а ось тут ти бачиш...

— Як це бридко!

— Страшний суд. Та я збунтуюся раніше. В мене вже є навіть план.

Він побачив її словнений захвату погляд, застромив руки в кишені й поволі пішов до виходу.

Того дня обід на старій віллі запізнився. Коли Том і Сівілла зазирали після повернення до їдальні, там на стільці перед великим дзеркалом сиділа Томова мати й біля її зачіски чаклувала невисока білява дівчина.

— Ну що, були в костьолі? — голосно запитала Томова мати.— Обідати будемо буквально за хвилику, як тільки Янічка зачеше мене.

— Добридень, Яно,— привітався Том.

Яна стрельнула в них своїми блискучими очима, підмальованими голубою і зеленою фарбою.

В коридорі Сівілла й Том розійшлися кожне в свій бік.

— Вона схожа на жабу, правда ж? — сказав Том.

— Так,— погодилася з ним Сівілла,— на зелену жабу-квакшу.

Після обіду Том прокручував Сівіллі пластинки, й вони майже не розмовляли. Сівілла демонстративно читала книжку, яку взяла з Томової полиці. Том почав гортати щось і собі. Обидві стулки великого вікна він залишив відчиненими, і в кімнаті пахло конюшиною. По килиму скакав великий луговий коник. Том спробував спіймати його, але коник щоразу вчасно вистрибував з-під його руки. Сівілла стежила за цією марною Томовою погонею й нарешті гучно зареготала. Том підвів голову, і на неї глянули чужі й сердиті очі. Він сприйняв її сміх як приниження для себе. Вона знітилася під його поглядом.

— Мені дуже неприємно, Томе.

— Ну, що ти.

— Мені справді дуже неприємно. Я не хотіла...

— Не верзи дурниць!

Він не терпів, коли його хтось принижував, але для нього було ще образливіше, коли його хтось жалів. Сівілла не розуміла його, бо почувала себе щасливою, коли її хтось жалів. Вона спробувала виправити свою помилку.

— Я все одно захоплююсь тобою.

— Та ну? — Том поклав книжку. — А це чому?

— Через бунт, про який ти мені признався, а також... — Широ кажучи, вона й сама не знала, чому захоплюється ним.

— Знаєш, — до Тома знов повернулася самовпевненість, і він весь аж сяяв, — знаєш, я вже збунтувався проти них. І бунтуватиму доти, аж поки не скину з себе цих кайданів.

Цілу годину, що залишилася до вечері, Том розповідав їй про свої захоплюючі пригоди і в кожній з них поставав перед нею героєм. Місцем його пригод були Рим і Париж, і він з найменшими подробицями змальовував вулиці й площі тих міст, отож вона й на хвилину не сумнівалася, що він і справді там був.

У Парижі на березі Сени він зустрів над ранок п'яну в дим стару даму, всю в перснях і браслетах. Вона стоя-

ла самотньо, спершись на перила, й, здавалось, от-от упаде на бруківку. На камені біля неї лежала відкрита сумочка, з якої цілком випадково випала візитна картка.

— І знаєш, хто це був? Графиня де Пуатьє. Я посадив її в таксі й відвіз до палацу. На Ке дю Лувр. Другого дня вона прислала по мене.

— Ти сказав, що це була стара дама.

— Так. Вона була стара. І вдячна.

Всі люди в його історіях були вдячні. Як, наприклад, той кардинал, що плакав у ватиканському саду над своїм занепащеним життям.

— Він забився в найглухіший куток саду і покаржився мені на свою долю. Я сказав йому: «Non fa niente... це дрібниці...» Він потис мені руку...

— Ти знаєш італійську мову?

— А що тут такого особливого?

Вони були б запізналися на вечерю, якби не задзвонив будильник.

— Ти накручуєш будильник, щоб не запізнитися на вечерю?

Том натиснув на кнопку будильника й похитав головою. Нічого не відповів.

По дорозі до їдальні Сівілла подумала, що один день із тижня, який вона має пробути тут, уже минув. Жаль.

На вечерю була молода картопля з сиром і салат з огірків. Пані Мілада замість салату попросила компот.

— Ну, як тобі сподобався костьол? — запитала Сівілу тітка.

— Дуже, — відповіла вона.

— А ти чому без краватки? — напустилась тітка на Тома.

— Зараз пов'яжу, — підхопився він із стільця.

— Ні, — зупинила вона його, — тепер уже сиди. Потім пов'яжеш.

— Пан Юнгвірт розповідав мені...— сказала пані Мілада, думаючи про щось своє.

Всі мовчали, і тільки пані Ольга наважилася нагадати їй, що пан Юнгвірт помер іще десять років тому.

— Я це знаю,— незадоволено відповіла пані Мілада.— Всі ми смертні.

За столом надовго запала мовчанка.

— Сподіваюсь, Сіві, Том не підводив тебе до картини страшного суду? — заговорила нарешті тітка.

Сівілла глянула на Тома. Він непомітно похитав головою.

— А там хіба є картина страшного суду? — вдавано здивувалась Сівілла.

— Атож, і я ладна побитися об заклад, що Том усе ж таки її тобі показав. Вона викликає у всіх тільки обурення, і місце їй зовсім не в костьолі. А він часом не розповідав тобі про Париж чи щось у цьому плані?

Сівілла знову зиркнула на Тома. Той знову непомітно похитав головою.

— Про Париж? — здивовано глянула вона на тітку.

Тітка збентежилася:

— Як ні, то ні. Я нічого не кажу.

По вечері, тільки-но прибрали зі столу, тітка, як звичайно, вдалася до своїх звичних розпитувань:

— Що ти завтра робитимеш, Міладо?

— Гардини,— трохи не закричала двоюрідна сестра.

Тітка сприйняла цю її відповідь цілком спокійно.

— А ти? — звернулася вона до сестри Ольги.

— Сьогодні я обгортала картоплю, а завтра, мабуть, треба братися до цибулі...

— Томе,— урвала її тітка, обернувшись до сина,— завтра ніяких екскурсій, берися до англійської. Гадаю, ти не забув, що зразу ж після канікул у тебе іспит. Хіба що можеш іще показати Сіві річку, але це аж надвечір. Тільки

не здумай купатися. Сам знаєш, скільки в річці щороку тоне людей.

— Як скажеш, мамо.— Том злегка нахилив голову.

Після вечері Сівілла пішла до своєї кімнати. Зупинившись перед дзеркалом у позолоченій рамі, вона уважно оглянула своє обличчя. Потім розтулила уста, надзвичайно гарні, як їй здавалося, і тричі повторила подумки одну й ту саму фразу. Вчетверте вимовила її вже вголос: — Я кохаю його.

Надвечір другого дня Том повів Сівілла на річку, як загадала мати. Вони вийшли о п'ятій, щоб завчасу повернутися додому.

Стежка була вузька, й Том ступав поруч по траві, положаючи з квітів металево-синіх мух та маленьких сріблястих метеликів. Якийсь жовтий метелик хитливо злетів і сів на квітчасте Сівіллине плаття. Вона зупинилася, затамувала віддих і, зачарована, почала роздивлятися метелика, який переплутав луку з її платтям.

Том плеснув у долоні. Може, цей звук, а може, тінь Томових рук сполохали метелика, він рвучко злетів і зник угорі.

— Навіщо ти це зробив?— запитала Сівілла.

— Так.

— І все ж таки: навіщо?

— Бо мені так захотілося. Я роблю все, що мені хочеться.

— Не завжди.

— Твоя правда, не завжди. Але тут, на цій луці, ніхто не може мені наказувати.

— Ого! Та ти, бачу, герой.

— Хто я, питати про це в тебе не буду,— буркнув він роздратовано.

Всю дорогу до річки вони завзято сперечалися, однак не по-справжньому — на справжню сварку в них не було ні бажання, ні сили. До того ж їх розморила спека пізнього

літнього пополудня. Зрештою в них обох зіпсувався настрій. І як тільки одне замовкало, друге відразу ж підпускало нову шпильку, на яку треба було відповідати.

Вгамувалися вони лише на березі річки. Берег у цих місцях був високий, а трохи віддалік вони побачили закрут та безлюдну піщану косу і подалися туди.

— Жаль, що твоя мати заборонила нам купатися,— зітхнула Сівілла.

— Вона може забороняти, скільки хоче,— відповів Том і почав роздягатися. Плавки він надів іще вдома.

— Але ж я не взяла купальника.

— Купайся без купальника,— запропонував він цілком серйозно.

Сівілла сіла на чорному сухому пні, який стирчав із піску, й дивилася вслід Томові, який побіг через обмілину, здіймаючи довкола бризки води. Том стрибнув у річку, мить — і він уже плыв за течією, гукаючи Сівіллі:

— Ти не хочеш і собі спробувати?

«А чому б мені й справді не спробувати?» — запитала вона себе, розстебнула на грудях гудзики і взялася обома руками за плаття на плечах, щоб стягти його через голову. На мить завагалася, й плаття знов упало їй на плечі. Сівілла поволі почала застібати гудзики. Сердилася на себе за свою нерішучість і водночас пишалася собою.

Том іще кілька хвилин поплавав, а тоді вийшов на пісок.

— Агов! — крикнув він Сівіллі й, замахавши обома руками, спробував затанцювати індіанський танок. «Він з мене сміється, чи, може, просто в нього гарний настрій?» — подумала вона.

Том нахилився до своєї одежі й зареготав.

— Ти смієшся з мене, правда ж, із мене? — ображено запитала Сівілла.

— Чого б це я мав з тебе сміятися? Просто я радію

світові. А тепер відвернися, щоб я не образив твоєї цнотливості.

Сівілла сердито відвернулася. «Я роблю все не так,— дорікнула вона собі.— Все не так».

По дорозі назад Том розповідав їй про книжки, яких вона не читала, про країни, назв яких вона ніколи не чула, про знаменитих людей. Сівіллін захват заохочував його до балакучості. «Отакою і я повинна бути,— подумала вона.— Отак і мені треба поводитись».

— Я просто дивуюсь, скільки ти всього знаєш,— сказала Сівілла вголос.— Щоб стільки знати, треба читати з ранку до вечора. Вчитися років десять, і то без канікул.

— І вночі теж,— додав Том уже цілком серйозно.— Я читаю вночі й відкладаю книжки лише на світанку. Всі сплять, а я читаю. Хочу геть усіх випередити.

Повернувшись після вечері до своєї кімнати, Сівілла з жалем підрахувала, що сьогодні вже втретє ляже спати в цьому домі й що попереду в неї ще п'ять ночей і тільки чотири повних дні, бо в неділю вже треба від'їздити. Решта канікул, яка чекала її після цього тижня, здавалася безмежною пустелею. Щось мусить статися,— вона це добре розуміла, але їй іще не було ясно, що саме.

На віллу, річку й луки спустилася душна літня ніч.

Сівілла відчинила вікно, поклала подушку на батарею центрального опалення, сіла на ній у піжами й просиділа так до пізньої ночі, поринувши у власні думки. Нарешті вона переживає те, чого чекала роками! Томові слова про бунт примусили її подумати про своїх батька й матір. «Я також збунтуюсь,— пообіцяла вона собі.— Я повинна збунтуватись. Як Том. Повинна на щось відважитись. А що, якби я зараз пішла вниз до Тома? Він однаково читає майже до світанку».

Сівілла сиділа й думала, а ніч тим часом поволі наближалася до ранку. Темрява на небі рідшала, хмари

розривалися на клапті, й у темних прогалинах між ними просвічувало спокійне зоряне небо. Раптом хмари випустили із свого полону й місяць, Сівілла зрозуміла це з того, що стало видно дерева, паркан і луг за парканом. Самого місяця вона не бачила — його диск сяяв по той бік вілли. «Світить Томові просто до кімнати». Вона уявила собі кімнату з вікном на всю стіну, через яке тепер до Тома входить місяць.

У місячному світлі ожили трава й гілки дерев, по голих Сівілліних плечах і лобі ковзнув теплий струмінь повітря. В цьому раптовому подиху вона відчула риб'ячу вогкість обмілини й слабкий запах живиці, якою пахнув пень на піску; у цьому теплому подиху був і Том, запах чоловіка з зарослими чорним кучерявим волоссям грудьми.

Сівілла зісковзнула з подушки. Відчинила двері на сходи. Там було темно. Весь будинок, здавалося, спокійно спав. Вона тихо зачинила за собою двері й торкнулася босою ногою килима в коридорі. Відтак стала на нього всією ступнею і, зробивши кілька енергійних кроків, зупинилася. Схопилася за поручні й прислухалася. Але чула тільки калатання власного серця. Поволі зійшла вниз. Крізь вікно, завішане гардиною, в хол зазиравав місяць. Світляні плями на підлозі повели її аж до Томових дверей.

Сівілла легенько натиснула ручку. Двері були замкнені. Вона не здавалася й натискала ручку знов і знов. Зненацька в замку щось клацнуло, і звук цей розлігся в холі й на сходах, наче постріл. Сівілла відскочила. Чекала, що десь спалахне світло й хтось крикне. Але скрізь панувала темрява, й ніхто не кричав.

Вона знову поклала долоню на ручку дверей і обережно відчинила їх.

В Томовій кімнаті було темно. Том не читав. Місячне світло широкими смугами лягло через усю кімнату. Зда-

валось, то не світло ллється крізь велике вікно, а молоко. Кожна шибка посилала свій видовжений прямокутник світла, і в останньому з них лежав Том, накритий лише до половини; його голі груди й голова вимальовувалися на білій подушці, мов важка густа тінь. Поруч нього лежала та білява дівчина, яка зачісувала вчора тітку. В мертвому світлі місяця вона скидалася на велику ляльку. Дівчина лежала горілиць, і її обличчя було видно, мов у полудень при яскравому сонці.

Сівілла затремтіла, позадкувала до дверей і зачинила їх за собою. Вона тремтіла навіть нагорі, у своїй кімнаті, й тихо схлипувала, схлипувала доти, аж поки не відчула, що обличчя її мокре від сліз. Лише тоді вона перестала тремтіти й схлипувати. Але сльози все одно ще довго котилися в неї з очей, текли по губах на підборіддя й шию.

«Я виплачу свої очі, до всього цього ще виплачу свої очі,— зітхнула вона й раптом подумала:— Що скаже на те батько, що я не витримала тут навіть тижня? Що ж він мені на те скаже?..»

Тоді, на пагорбі за містом,
у чорній прірві ночі світили тисячі очей,—
піщинок, що вихряться між берегами Всесвіту.
Всі очі ті любові прагли, зливались
і розходились,— піщинки рухались одна до одної,
й здавалось, то любов вимірювала власну стрімкість.
Хто в цьому вихорі згадати міг про скелю,
від котрої його відірвано? Піщинки віддавались ночі
течі,
так начебто любов для них — лише приємна зустріч.
«Із ким?» — питали ошалілі серпневі цвіркуни.
«Куди?» — питав я і собі.

ПОКИ ЛЮДИНА ЖИВА

Перевізник відмотав із палі ланцюг і кинув його на пором. Дівчина в літньому платті з великим викотом здригнулася.

Перевізник був старий, жилавий, худорлявий і весь час усміхався. В його літа це можна собі дозволити. До того ж у кишені його вицвілої брезентової куртки, яка лежала біля борта порома, була захована пляшка. Глибока кишеня проковтнула її повністю, навіть корка не було видно. Але перевізник пам'ятав про неї, як пам'ятав він і про те, що вона ще на дві третини повна.

Усміхнувшись дівчині, він відштовхнувся тичкою від берега.

Марцела відвернулася. Усмішки незнайомих чоловіків вона витлумачувала собі по-своєму й відповідала на них підкресленою неувагою. Всміхнулася Яринові. Але той дивився на машину.

Він не тямив себе від щастя. «Я таки домігся свого! Везу на поромі власне авто. Майже власне! Одну неділю їжджу я, а другу — Карел. Скільки ми з ним наморочилися, поки вичарували з тієї купи брухту машину...»

Машина, яка стояла на поромі, була стара, схожа на праску «Татра», але мала ще свіжий вигляд. Вона аж сяяла новим жовтим лаком. Теплий жовтий колір був модний цього року. Все, що можна було надраїти й наново обтягти, було надраєне й наново обтягнене. Над заднім склом погойдувалися золоті китички, під якими красувалася барвиста наліпка з видом Ейфелевої вежі й написом «Paris». Багажник був обведений чорно-білим пунктиром, а над номерним знаком зеленів чотирилисник.

— Жаль, що ми не встигли поставити ще протитуманні фари,— сказав Ярин.

— Та ну тебе! — Марцела зморщила носа.— Тобі вічно чогось не вистачає!

— Чого ти морщиш носа? — роздратовано спитав її Ярин. Він терпіти не міг, коли вона морщила носа.

На поромі, крім них, їхало ще кілька незнайомих і нічим не прикметних людей. Прозора небесна блакить на обрії змінювалася легкою перламутровою млою, але ще не настала та година, коли причал заповнюють юрми пасажирів. Поки що там стояло лише кілька юнаків у кристалних брилях і з рюкзаками за плечима. Вони чекали, коли повернеться пором. Три роки тому Ярин теж їздив отак — у крислатому брилі, з рюкзаком і гітарою. Але тепер, після служби в армії, взагалі все змінилось. В авторемонтній майстерні, де він працює, Ярин вважається другою особою після шефа. Точніше, майже другою.

На березі, від якого вони віддалялися, розкинулось місто, хоч самого міста звідси й не було видно, — бовваніла тільки огорожа футбольного поля з пласким дахом трибуни, два фабричних димарі й похмурий ландшафт, який уже був відірваний від природи, але якого ще не поглинуло місто й не обснувало своїми вулицями. Щоправда, подекуди, випереджаючи майбутнє, стояли вже окремі будинки. Їх Ярин зовсім не пам'ятав. Мабуть, вони виростили тут за останні два роки.

Берег, до якого вони наближалися, був часточкою зеленої природи — трави й вербових заростей, вільшини, тополь та беріз. Яринові все було тут добре знайоме ще з дитинства. Він завжди мріяв про те, щоб виїхати на пором власним авто й переправитись на той берег. А згодом він бродив тут з рюкзаком і гітарою. Так, тепер тут усе змінилось. Майже невпізнанно.

Виїхавши на пором, Ярин не зміг усидіти в машині. Виїшов, щоб помилуватися, як вона пливе разом з поромом. Він охоче подивився б збоку й на себе, як стоїть поряд

з машиною. Марцела теж, звісно, вийшла. Вона робила все те, що й він.

— Сядь у машину,— сказав Ярин.

— Не хочу. Хіба разом з тобою.

— Ну гаразд,— погодився він із підкресленою по-блажливістю й заліз у «Татру».

Пором наближався до трав'янистого берега. Марцела шуснула в машину й сіла спереду, поруч Ярина. Він не відривав очей від вимошеного камінням спуску, до якого за хвилину причалить пором. Між камінням у дерні чітко виднілися дві неглибокі колії. Ярин мимохіть крутнув руль, неначе вже в'їздив у них.

— Як тобі мое плаття?— запитала його Марцела.— Ти ще не сказав мені, чи воно тобі подобається.

Вона робила все, аби привернути Яринову увагу, ревнувала його до машини, не розуміла його невтримної пристрасті до їзди і прагнула, щоб він дбав тільки про неї й ні про що інше. Вони зустрічалися вже цілих два роки, місяць і тринадцять днів. Марцела зберігала блокнотики з календарями,— це були її щоденники, які вона вела вже з шістнадцяти років, а минулого місяця їй виповнився двадцять один. П'ять блокнотиків у шухляді, яка замикалась. Іноді вона виймала їх і перечитувала. І дивувалася, скільки всього вже пережила. Дивувалася з колишніх своїх поглядів на світ. Отак вона дивилася на речі вчора, а отак — позавчора. Думки в блокнотиках мінялися, мов хмари в небі, й істиною для неї було тільки те, що вона думала останнім часом. Яринові на різдво минуло двадцять чотири. Він повинен би думати тепер тільки про неї й повинен би серйозно з нею поговорити.

— По-моєму, ти навіть не помітив, що я в новому платті.

— Ну що ти, помітив,— відповів Ярин.

— І ти нічого мені про нього не скажеш?

— Зачекай, хіба не бачиш, що я зайнятий?

Перевізник підтяг пором за ланцюг до причалу. Ярин увімкнув мотор і поволі рушив. З'їхавши з порома, «Татра» підстригнула й подерлася нагору кам'янистим схилом.

Попереду відкрилася рівнина, праворуч і ліворуч простяглися луки. Звихривши на сухій дорозі дрібну білу куряву, вони звернули до ставка, який утворився із глухого рукава річки.

— Бачиш?— показував Ярин Марцелі.— Отам дачі й турбаза Штефана Вальди, а отам, біля тих тополь, починається піщаний пляж.

Вона гадала, що він думає про неї. А Ярин думав про себе.

— Отут я малим хлопцем загубив якийсь м'яч, ось у цьому вербняку. Мабуть, його хтось украв. А отам, неподалік від Вальдиної бази, ми якийсь ночували просто неба.

Він говорив, а сам шукав очима зручного місця для машини. Нарешті вибрав його у візерунчастому затінку молодих вільх за кілька кроків від піщаної коси, яка тяглася від ставка аж сюди, й вимкнув мотор. Крізь опущене скло до них долинув гамір людських голосів із пляжу, хлюпотіння води, дитячий сміх і незмовкаючий шелест листя над головою.

— Тут просто чудово, правда ж? — запитав Ярин.

Вони переодяглися в машині. Марцела переодягалася страшенно повільно. Ярин вискочив з машини в плавках і, закуривши сигарету, нетерпляче переступав з ноги на ногу.

— Хутчіше! — квапив він Марцелу.

— Не підганяй мене! — образилася вона й нарешті вийшла з машини в купальнику з оранжево-жовтими квітами.

Ярин замкнув за нею дверці й рушив до пляжу. Було видно, з якою насолодою занурює він босі ноги в дріб-

ненький гарячий пісок. Він аж голову нахилив, щоб краще бачити, як пісок тече йому поміж пальцями. Потім раптом закружляв, мов хлопчак, з сигарекою в зубах, упав на пісок і простяг руку, щоб схопити Марцелу за ногу. Вона ледве встигла відскочити вбік.

— Отже, ні,— сказав він і поволі підвівся.— Як ні, то ні.

Ставок був широкий, майже з усіх боків оточений луками, і тільки північний його краєчок удавався в ліс. На півдні ставок з річкою з'єднувався рукавом, зарослим біля берегів очеретом.

Ярин вибрав місцину в самому кінці піщаного пляжу, там, де ставок зливався з рукавом річки. Пляж аж кишів людьми, але тут іще було стерпно. В цьому кінці пляжу не було жодної дачі, а кіоски з лимонадом і морозивом розташувалися в протилежному його кінці. Крім того, звідси Яринові добре було видно авто.

Марцела простелила оранжево-жовте простирано й сіла на ньому. Ярин сів на піску. Він курив, і настрої у нього був пречудовий. Дома в нього вже є приготовлені французькі протитуманні фари, й завтра або післязавтра він поставить їх на «Татру». Більшої радості, як возитися зі своїм автомобілем, для нього не існувало. Нині він уже не міг собі й уявити, як виглядала «Татра», коли вони з Карелом почали її збирати. До майстерні притягли її ще взимку. А тепер вона вже бігає!

— Марія виходить заміж,— сказала Марцела.

— Мгм.

— Марія, моя двоюрідна сестра. Ти якось питав мене про неї.

— Можливо,— кинув Ярин. Він не любив, коли йому заважали мріяти. А він саме вибирав у думках приймач для своєї «Татри» й ніяк не міг вибрати.

— Вона тебе тоді дуже зацікавила.

— Мгм.

Ярин облишив автомобільні приймачі й повернувся на теплий пісок до дівчини, яку полонили думки про чиесь одруження. Розмови про одруження нагнали на нього нудьгу. А Марцела весь час поверталася до них, і за всіма цими весіллями в родичів і в знайомих крилося тільки одне — найважливіше для неї весілля. Та Ярин не хотів про нього й думати.

— Що з тобою? — запитав він Марцелу. — Тобі тут не подобається?

Вона лягла горілиць, вступила очі в синє небо й не відповідала. Тут було чудово, але це було не те, чого вона чекала від Ярина. І їй стало прикро, що вона чекала від нього чогось іншого.

— Я міг би купити маг. Касетний. Один хлопець із нашої майстерні продає. Дешево, — міркував Ярин уголос.

Марцела взяла крем і почала натиратися повільними, лінивими рухами. Такі розмови викликали в неї відразу. Він, Ярин, весь час щось купував би! Його кімната вже скидається на склад. Самих тільки транзисторів у нього аж три — від найменшого й до найбільшого. Він нікому не дозволяє там прибирати. Навіть матері. Мешкає з батьками в їхньому будиночку, а поводить ся так, наче він квартирант.

— Ти можеш зі мною поговорити про щось інше? — запитала вона.

— Ходімо купатися!

— Я тільки-но намазалася кремом.

Ярин підвівся й пішов до води. Марцела якусь мить дивилася йому вслід, а тоді підхопилася й побігла за ним.

Вода була ні тепла, ні холодна — саме якраз. Вони хлюпали одне на одного, сміялися не знати з чого, пливли рукавом до річки й назад, потім до протилежного високого берега. Ярин був невтомним, і Марцела теж не хотіла здаватися. Нарешті він виліз на берег навпро-

ти того місця, де лежало простирало. Марцела видряпалася слідом за ним.

— Тобі й досі ще не набридло? — запитала вона, помітивши, куди він дивиться.

— Що?

— Ти не спускаєш очей зі свого авто!

— А по-твоєму, я повинен дивитись на тебе?

— Авжеж. Ти повинен дивитись на мене!

Він накинувся на неї й повалив у траву. Марцела злякано подумала, що позеленить свій купальник, але їй усе ж було приємно, що Ярин бодай так виявив свої почуття, і вона не пручалася, коли він почав її обіймати і цілувати. Спалах Яринової ніжності промчав, мов шквал, і за хвилину вони вже попливли назад.

Ярин послав її до машини по сумку з харчами, а сам ліг на сонці. Вони їли булочки з чабайською ковбасою, крутими яйцями й солоними огірками. Пили чай із термоса. Ярин був у веселому настрої, в його душі розлився блаженний спокій. Ще вчора він говорив би про футбол, про політику, про викрутку, яку в нього хтось поцупив. А сьогодні на нього зійшов великий спокій. «Чого мені ще бракує? — думав він. — Я маю все, а чого ще не маю, те незабаром матиму. Ладен побитися об заклад! І Марцела — чудова дівчина, тільки якби вона не заводила тих своїх балачок про весілля. Чого нам з нею бракує?»

— Чого нам з тобою бракує? — замислено мовив він уголос.

Марцела, примружившись, пила чай із кришки термоса.

— Я це веду до того, — сказав Ярин, — що ти мені весь час докоряєш: «Тобі завжди чогось бракуватиме...» Тільки й знаєш, що докоряти мені в цьому. Погодсья: чого нам з тобою, власне, бракує?..

Коли на нього находило самовдоволення, він ставав нестерпним.

— Ну гаразд, — зітхнула Марцела, закручуючи кришку термоса. — В такому разі, нам нічого не треба.

Сказати, що їй і справді нічого не треба, вона не могла, але після того, як вони приїхали сюди вранці, в її настрої дещо змінилося. Та й, крім того, попоївши, вона ніколи не сварилася.

Вони перебралися ближче до верб, у негусту мережану тінь, і трохи подрімали. Потім увімкнули транзистор і послушали кілька пісень. Обое були в чудовому настрої, Розмовляли про знайомих, і Марцела вже хіба врядигоди верталася до думки, що слід було б поговорити з Ярином про щось інше. Вони базікали про се, про те, а з транзистора линули пісні, виводили соло сурми, гупали барабани.

Невдовзі після полудня Ярин раптом сказав:

— Там щось сталося. Піду погляну.

Саме передавали пісеньку «О, леді Мері», й Марцела не захотіла вставати. Ярин закурив сигарету й неквапливо попрямував до річки, потягуючись і роблячи на ходу гімнастичні вправи.

Повернувся він лише після того, як із транзистора прозвучали три пісеньки.

— Там хтось утонув, — повідомив він.

— Хто?

— Не знаю. Якийсь юнак... Кажуть, йому був двадцять один рік.

Марцела сіла:

— Тобто як утонув?

— О боже! Як тонуть люди... — Ярин сів біля неї. — Хіба я знаю? Може, він не вмів плавати, а може, судорогою ногу звело чи щось інше сталося.

— А чому його не врятували? — Марцела все ще не розуміла, що хтось міг утонути в вихідну суботу зразу ж після обіду.

— Бо не врятували,— відповів Ярин.— Його шукають. Він пірнув і більше не виринув.

— Стільки людей довкола, а він утонув...

— Що ти хочеш цим сказати?

— Що втонув саме він.

— Іноді я тебе зовсім не розумію.— Ярин простягся на піску й заплющив очі.

Він приймав життя таким, яким воно було, а в житті траплялися нещастя. Особливо легко він мирився з чужим нещастям.

Ярин не пам'ятав, чи довго він проспав. Розбудила його Марцела, схвильовано термосячи за плече:

— Дивись, дивись!

Він підвівся на ліктях і сонно закліпав очима.

— Не сюди, а он туди! — показала вона.

Повз їхню косу проплив широкий плоскодонний човен з трьома чоловіками, які довгими тичками обмацували дно ставка.

— Он той — Штефан,— кивнув Ярин на чоловіка, котрий стояв на носу човна.

— Штефан? — Марцела похитала головою.— Адже вони шукають того утопленика.

Ярин не відразу зрозумів, що тут такого дивного.

— Так, і Штефан теж з ними,— пояснив він.

Човен повільно плив до гирла рукава. Нарешті він зовсім близько підплив до берега, й Марцелі з Ярином було чути, про що гомонять чоловіки.

Штефан радив:

— Давайте обмацаємо рукав аж до самої річки. Цілком можливо, його потягло підводною течією.

Зашурхотів очерет, тручись об борт човна, потім вони відштовхнулися тичкою, ввійшли в рукав, і за хвилину їх затулив високий берег.

Поки Ярин спав, Марцела думала про всяку всячину, але тільки-но з'явився цей човен з чоловіками, які

орудували тичками, вона зрозуміла, що, по суті, її хвилювала тільки одна-єдина думка, а все інше було лише спробою замаскувати те, що її насправді хвилювало.

— Дай мені сигарету,— попросила вона Ярина.

Він простяг їй пачку з сигаретами й підніс вогню.

— Відколи це ти куриш?

— З цієї хвилини,— відповіла Марцела.— Щойно почала.

— Димиш, як грубка,— схвально зауважив він.

Марцелі зовсім не хотілося курити. Просто треба було щось робити. Навіть Ярин нарешті побачив, що з нею діється щось негаразд.

— Що з тобою? — запитав він.

Вона охоче сказала б йому, щб їй тільки-но спало на думку, але з ним не можна було говорити відверто.

— Поглянь,— сказала вона,— ти тільки поглянь, скільки тут народу. І раптом хтось тоне. І саме ця людина, а не хтось інший.

— Люди тонуть весь час. Щоліта хтось іде на дно.

— Ті чоловіки в човні могли б зараз шукати і нас із тобою. Ти про це не подумав?

— Ні. Я про це не подумав. І віддай сюди сигарету. Бо ти тільки добро переводиш.

Марцела віддала Яринові сигарету, яка їй однаково не помагала.

— Ти все ж таки погодься, що зараз вони могли б і нас із тобою шукати,— правила вона своєї.

— Як ти могла до такого додуматися? Казна-що! Перше, я плаваю з шести років. До твого відома.

Та вона й не думала відступати.

— Це не має значення. Не обов'язково втонути. Є тисячі інших способів отак раптово...— Вона не наважилася докінчити фразу.

— Ти це серйозно? — запитав Ярин.

— Цілком.

— Цілком серйозно?

— Так. Я подумала, що завтра нас із тобою може вже не стати... Ось про що я подумала. Може, ці пообідні години для нас останні і все, що ми сьогодні зробимо, теж востаннє...

— Що за нісенітниця! Ходімо краще купатися.

— Щось не хочеться.

— Тоді ходімо до Вальди на морозиво.

Проти морозива Марцела не заперечувала. Вони обійшли пляж,— там аж кишіло людьми,— і вийшли на дамбу, по якій вела стежка до дач і до туристської бази Штефана Вальди.

— В чому річ? — запитав Ярин.— Чого ти стоїш?

Марцела зупинилася й задивилась униз, на залитий сонцем пляж. Якщо примружити очі, пляж утрачав свою строкатість, купки людей зливались, і на березі ставка виникало щось суцільне, що вбирало в себе окремих чоловіків, жінок, дітей, собак, м'ячі й надувні подушки,— щось суцільне, що хвилювалося, мерехтіло й шуміло. Перед Марцелою лежала якась велетенська істота, котра, здавалось, дихала дуже спокійно, розмірено, і їй, можливо, було абсолютно байдуже, що з голови в неї може впасти якась нікчемна волосинка. І з погляду цієї велетенської істоти одне людське життя Марцелі теж почало видаватися всього лиш маленькою, нікчемною волосинкою, на місці якої дуже швидко виросте інша. Отже, не станеться ніякої трагедії, якщо вона впаде...

— Ну, ходімо вже,— поквапив її Ярин.

Він не любив, коли вона ставала такою серйозною, немовби щойно відкрила хтозна-яку важливу істину.

Марцела рушила до нього. Її замислене обличчя зовсім не пасувало до веселого жовто-оранжевого купальника.

— Ти багато читаєш,— зауважив він.

— Що ти сказав?

— Ти багато читаєш, а потім ставишся до всього надто серйозно.

— Але якби це й справді було востаннє? — зітхнула вона.

— Годі вже про це! — роздратовано урвав він її. — Такий чудовий день — і такі дурні балачки!

Ярин став у чергу по морозиво.

— Ну, як торгується? — запитав він Штефанову дружину. — Будь ласка, дві подвійні.

Штефанові добігала вже шістдесятка, але його дружина була щонайменше на п'ятнадцять років молодша за нього. Вона спритно наповнювала стаканчики морозивом і при цьому без угаву цокотіла:

— А, це ви! Давненько вже ви в нас не показувались! Як ся маєте? Жаль, що немає Штефана, він поїхав на човні...

— Ми його бачили, — сказав Ярин і несподівано для самого себе запитав: — А хто втонув?

Це запитання вихопилося в нього мимохіть, і він так і не зміг пояснити собі, чому питає про те, до чого йому нема ніякого діла.

— Тонік Вагнер, — відповіла жінка, наповнюючи морозивом наступний стаканчик. — Він працював на залізниці й ще вчора спіймав у задній заводі величезного сома.

Ярин стояв з морозивом у руках, а повз нього тим часом посувалася черга до віконця кіоска. Він ніяк не міг пояснити собі, навіщо запитав про незнайому людину, з якою сталося нещастя. Для нього це було незвичним.

— Приходьте ввечері, посидимо разом, — запросила його Штефанова дружина.

Ярин кивнув. Його гнітило якесь неприємне почуття. Він завжди робив те, що хотів, і раптом спіймав себе на тому, що чинить проти своєї волі. В цьому винна була Марцела. Не треба було їй брати так близько до серця цей випадок.

Він приніс їй морозиво і сказав:

— Щоб душечка твоя заспокоїлася, цього уtoplеника звали Вагнер і він працював на залізниці.

— Хіба це має для мене якесь значення? Я ж зовсім про інше.— Марцела замислено лизнула кінчиком язика морозиво.

— Я кажу це тільки для того, щоб душечка твоя заспокоїлася,— провадив далі Ярин.— Ще вчора він спіймав сома...

— Але мене зовсім не цікавить, хто це був, зрозумій! Просто зникла людина — і нічого не сталося.

— А що мало статися?

— Нічого. Ще вранці вона будувала плани, й раптом її немає. Немає. І нічого немає.

— Чого немає?

— Люди засмагають, грають у м'яча, зариваються в пісок. Одне слово, нічого не сталося.

— О боже! А що ж їм, по-твоему, робити?

— Не знаю. Але хіба це не дивно, що я або ти... колись так само раптово знемаємо, і... нічого не станеться.

— Від цих твоїх розмов навіть наш кіт здох би,— сказав Ярин.

Він лизав морозиво, мимохить уявляючи собі, що лишилося б після нього. Транзистори, магнітофони, стрічки, туристське спорядження, намет, мотоцикл, половина жовтої «Татри». Так, усе це лишилося б після нього. І вони все це продали б. Батьки або сестра. І — кінець... Йому стало неприємно від цієї думки. Якщо вже на те пішло, то в нього іще не було часу щось здійснити. Але чому це сьогоднішній полудень мав би бути останнім? Чому сьогодні все мало б скінчитися? Чому? Він обернувся до Марцели.

— Що за нісенітниця? Чому сьогодні все мало б скінчитися?

— Не знаю.— Вона лизала морозиво.— Хіба тобі хтось скаже чому?.. Просто я подумала,— вона знову лизнула морозиво,— що в кожного з нас настає раптом така хвилина, коли зостається мало часу...

— Часу ніколи не буває доволі.

— Це правда.

Марцела незворушно лизала морозиво, і Ярина це почало дратувати.

— Ти й на хвилину не можеш відірватися від свого морозива,— буркнув він.

— Воно дуже швидко тане.

Він пошпурив своїм стаканчиком з рештками морозива, яке раптом видалося йому несмачним.

— Твоя правда,— сказала вона,— часу ніколи не буває доволі, але настає такий день, коли його лишається зовсім мало. Якби хтось сказав мені, що це пообіддя для мене останнє...

— Годі вже про це! — сердито гримнув на неї Ярин.

Та Марцела незворушно вела далі:

— ...я не знала б, що мені робити в першу чергу. Як уявиш собі, що завтра нас тут уже не буде, не відразу зорієнтуєшся, що тобі робити в першу чергу. Чи ти, може, знаєш?

— Чортзна-що! — сказав Ярин. Йому схотілося закурити, але сигарети лишилися в машині.

Вони поволі рушили назад. Пляж унизу гув, наче вулик. Людей пополудні ще побільшало.

— Кожен грається в своєму пісочку,— сказала Марцела.

— Це цілком нормальна річ,— зауважив Ярин.

— Ти так гадаєш?

Йй хотілося в цю хвилину мати якусь надійнішу опору, ніж «свій пісочок», щось таке, що не зникає так легко разом з людиною.

Ярин взяв у машині нову пачку сигарет, закурив і, затягнувшись кілька раз, заспокоївся. Навіть спробував звернути розмову на інше:

— В тебе чудовий купальник,— сказав він Марцелі.

Марцела чекала цієї похвали з самого ранку, а тепер була вже пізня пообідня пора. Вона витягла з сумки журнал.

— А кросворд там є? — поцікавився Ярин.

Марцела видерла йому аркуш із кросвордом. Вони знову пішли на пляж, проте їхнє місце було вже зайняте. Простирало хтось пересунув на траву й спокійнісінько влігся на їхньому пісочку. Іншим разом Ярин так легко не здався б, а сьогодні тільки глянув на засмаглого череваня та його гладку дружину і, не сказавши ні слова, згорнув простирало. Вони пішли далі понад рукавом річки. Серед верб їм траплялися приємні закутки, то порослі довгоконою травою, то з наносами дрібненького піску. І раптом вони побачили човен з трьома чоловіками. Ті вже не так старанно обмацували дно, як тоді, коли пливли рукавом до річки. Мабуть, уже змирилися з тим, що нічого не знайдуть, і лише вряди-годи опускали тички в воду. Штефан стояв тепер на кормі, і залізний накопичник його тички борознив річкову гладінь.

— Агов! — гукнув йому Ярин.

— Агов! — привітно помахав у відповідь Штефан.

— Упізнав мене,— сказав Ярин Марцелі.— Старий вовк, але в формі. Він служив тут рятувальником, ще коли я був хлопчиськом.

Човен повертався на ставок.

Ярин розстелив Марцелі простирало, а сам, схрестивши ноги, сів поруч на траву. Біля ніг поклав сигарети, сірники й олівець. Розгорнув перед собою аркуш із кросвордом і почав його розв'язувати.

Марцела стежила за ним поверх журналу; це було для неї незвичайне, варте уваги видовище. Якщо ці пообідні

години могли бути для Ярина останніми, то розв'язувати кросворд йому навряд чи пасувало. А втім, що йому за таких обставин пасувало б? Думати про подібні речі сонячної пообідньої пори було цілковитим безглуздом, однак вона нічого не могла з собою вдіяти. Згадала навіть про матір, батька та двох своїх братів. І родинний альбом з фотографіями, і картку тітки Марчі, яка померла зовсім молодою. Мати згадувала про неї без тієї хвилювання, не зронивши при цьому й сльози, а це все-таки була її молодша сестра й колись вони мешкали разом в одній кімнаті. Марцела в цю хвилину воліла б, щоб мати гірко побивалася за своєю сестрою. Її гнітила думка про те, як легко живі забувають про мертвих. Раніше вона цього не помічала. Тільки сьогодні, опинившись вічна-віч з байдужим пляжем, з юрбами людей, над головами в яких безперервно літали м'ячі, уривки слів та фраз — буденних, сірих слів та порожніх фраз.

Відчувши на собі її пильний погляд, Ярин відірвався від кросворда. Марцела швидко опустила очі на перший-ліпший абзац. Читала літери, але сенсу їх не розуміла. А може, той сенс полягав тільки в одному — щоб повернути її назад до тієї тривожної думки?..

День хилився до вечора. Тітка Марча в білій спідниці й з тенісною ракеткою в руці... Пам'ять про одне життя. Не більше... Для трьох-чотирьох людей — тітка Марча. Вчилася на медичному, проте не довчилася. Пішла з інституту і з життя. Який у цьому сенс?

— Послухай,— мовила вона, але, глянувши Яринові у вічі, зрозуміла, що відповіді в нього не знайде.

— Годі вже,— сказав Ярин для певності,— годі вже про це.

Після кількох спроб їй нарешті вдалося зосередитись на читанні. «Я читаю про літню моду, про зоологічний сад. Читаю різні рецепти, оповідання,— говорила вона собі подумки.— Заняття для людини, якої, можливо,

завтра вже не буде на світі. Цікаво, чи спало щось подібне ще кому-небудь на думку сьогодні пополудні тут, біля ставка?»

О шостій годині Ярин устав і заявив:

— Пора йти до Стефана!

Але спершу вони затрималися біля авто, і Ярин уперше випробував свою систему відкидних сидінь. Він придумав хитромудрий пристрій, з допомогою якого сидіння можна було обернути на ложе, щоб почувати в «Татрі», й вирішив перевірити все ще за дня.

— Вночі до машини налетіли б комарі, — пояснив він, розкладаючи дивовижне ложе й застеляючи його ковдрами.

Марцела надягла нові оранжеві штани й жовту кофту.

— Ти, бачу, не визнаєш інших кольорів, — зустрів її Ярин, коли вона виринала з кущів.

— Зате ти визнаєш усе, крім оранжевого й жовтого, — відповіла вона йому таким тоном, яким відповіла б раніше, до того, що пережила сьогодні.

Ярин зареготав. Марцелині слова його заспокоїли. Все повернулося в звичну колію.

Дорогою він прочитав їй цілу лекцію про причіпні домики. Як тільки в нього заведуться гроші, він неодмінно купить собі таку штуковину.

— Я знаю одного хлопця, який досить дешево продав би мені причіпний домок. У ньому можна жити, як у цирковій буді.

— Ти будеш безсмертний, — сказала Марцела. — Накупиш собі безліч усіляких речей і на додачу до них дістанеш вічність.

— Ану, стій! — Ярин схопив її за лікоть і уважно глянув у вічі: — Тобі нудно?

— Так. Від твоїх розмов.

— Ні, справді: тобі нудно?

Вона вирвалася від нього. Він похитав головою:

— Ти ба, яка недоторка.— І пішов слідом за нею.

Недалеко від бази Штефана Вальди Ярин знову схопив Марцелу за лікоть:

— Чого ти, власне, хочеш? Скажи, чого ти, власне, хочеш?

Марцела мовчала. Вона й сама не знала. Але він витлумачив це її мовчання як бунт і подумки оголосив їй війну.

Віконце кіоска, в якому продавали морозиво й лимонад, було вже зачинене. Гомін долинав з веранди, що приліпилася до дерев'яного будиночка. Своїми підпорами й поруччям веранда скидалася на декорації до фільмів про дикий Захід. За чотирма довгими столами сиділи чоловіки,— хто в плавках, а хто в потертих полотняних штанах,— пили пиво й курили.

Ярин повагом пішов через веранду, задоволено констатуючи, що всі оглядаються на Марцелу. Він добре знав, як її дратують погляди чоловіків, до яких їй байдуже, і через те навмисне йшов дуже повільно, шкодуючи, що веранда така коротка. Двері з веранди вели до кухні.

— О, пан Ярослав, моє шануваннячко! — вигукнув старий Вальда, який сидів за столом з чашкою кави в руці. Забачивши гостей, він поставив чашку на стіл і пішов їм назустріч.

Ярин недбало відрекомендував йому Марцелу, як відрекомендовують давнім знайомим своїх родичів.

Штефанова дружина, яка поралася біля плити, теж підійшла й подала їм руку. Вона варила вечерю, і в кухні гостро пахло цибулею.

Вони сиділи за кухонним столом, гомоніли про давні часи й про сьогоднішню пригоду. Та на Марцелу розмови про утопленика вже перестали діяти. Вона почувалася набагато краще, ніж пополудні. Штефан скидався на досвідченого капітана океанського лайнера і раз по

раз чемно звертався до неї. І тільки коли він почав розповідати, що треба було зробити тому юнакові, аби впливти на поверхню, якщо вже він пішов на дно, їй стало неприємно. «Мертвим уже нічого давати поради»,— подумала вона й відчула сором за живих, які завжди розумніші за тих, кого вже немає на світі, бо вони ще існують й останнє слово завжди за ними.

Штефанова дружина дедалі рідше виносила на веранду пляшки з пивом; шум і гамір там поволі вщухав. Дачники розходилися на вечерю. Крізь відчинене вікно до кухні віяв вітер, напоений вечірніми пахощами, й ворушив листя вільхи. В просвітах між листям, освітлений скісним промінням сонця, виднів пляж. Поки вони тут пили й гомоніли, пляж майже спорожнів.

— Якби ви були пустили по воді круглу хлібину зі свічкою, то напевне знайшли б Вагнера,— озвалася од плити Штефанова дружина.

— Таке скажеш,— усміхнувся Штефан,— він, мабуть, уже десь у річці. Якщо когось підхопить глибинна течія, то відразу ж відносить у річку.

Ярин і Марцела залишилися в Штефана на вечерю. Вони сиділи ще й після того, як дачники знову почали сходитися сюди пограти в карти. Марцела вже майже зовсім заспокоїлася. «Чого я себе караю — однаково долі своєї не уникнути!»

Прощаючись зі Штефаном і його дружиною, вона вже всміхалася. Усміхнулася вона на веранді й перевізникові, який заскочив сюди випити пива і вирячив на неї свої круглі очі. Марцела ладна була всміхатися цілому світові.

Ярин теж забув, що ще кілька годин тому оголосив їй у душі війну. Тримаючись за руки, вони поверталися до машини.

Потім, коли вже вона лежала горілиць на винайденому Ярином ложі й дивилася в темну стелю «Татри»,

перед нею на мить з'явився якийсь привид, що його там, біля самого дна річки, відносило течією все далі й далі. Вона заплющила очі. В темряві чувся тільки шурхіт завісок, що ними Ярин затуляв опущене в дверцях скло, його дихання. Нарешті вона відчула, як його пальці почали невпевнено обмацувати її тіло, немовби відкривали невідому й сповнену небезпек землю.

«Яка нісенітність! — подумала вона.— Помірти раптом ні з того ні з сього...»

— Де в світі та постійність? — дивувався ти. — Ніде її
не бачу. —

Як можуть бути постійними і жінка, й чоловік?
Таж навіть спеку змінюють дощі, а їх — морози.
Ти сумнівався. Невже забув свій рідний край,
де сонце й дощ? А небо?
Що для нього якась там хмарка?

Постійність є і серед змін,
вона — це вірність дереву відома,
воно несе її із бруньки в цвіт і в плід;
та навіть після того,
як плід на землю упаде, навіть в ньому ти дерево
впізнаєш.

Свою постійність ми несе́м, як свічка — племінь,
ми змінюємось, убуваєм,
та світло в нас згасає тільки разом з нами.

ЩАСТЯ

Вона лежала горілиць у широкому сільському ліжку, беззахисна перед густою теплою п'янкою, яка виманювала з кутків кімнати незвичайні гіркувато-солодкі запахи, що ними просякають стіни сільських будівель; навіть коли хату зносять, вони зберігаються серед руїн, довго витають над ними, поступово переливаючись у пахощі бузини.

Очі в неї були заплющені. Їй хотілося скинути з себе пухку перину, але вона не наважувалася. Під периною було гаряче, зате не так страшно. Темряві вона не довіряла, отож почувалася безпечніше, відгородившись від неї муром із пір'я.

Обоє вікон кімнати виходили на сільський майдан. Вона зачиила їх, тільки-но ввійшла сюди. Боялася, щоб до неї хто не заліз. Душна серпнева ніч важко навалювалася на розсохлий дах, дерево слабо потріскувало, й то тут, то там рипіли дошки.

Вона підтягла перину аж до підборіддя.

Їй було трохи маркітно лежати в темряві й затхлому повітрі, що підіймалося з кутків наглухо зачиненої кімнати до низької стелі. Та все ж таки вона відчувала задоволення від того, що зробила приємність Штепанові. Він уже давно мріяв про цю поїздку до родичів, і вона не могла йому відмовити. Все-таки приємно, що він хоче, аби вона скрізь була з ним. Але він не повинен був іти сьогодні ввечері. А з другого боку, що він міг удіяти? Їй зрештою навіть полестило, що Штепана покликали на допомогу. Отже, його цінують, він потрібен людям. Штепан пообіцяв, що скоро повернеться. Але не повернувся й досі.

Спершу вона вирішила, що дочекається його, проте її здолав сон. У неї злипалися повіки, але заснути вона так і не змогла, мабуть, тому, що дуже цього хотіла. І ось у такому стані, між дрімотою й безсонням, перед нею знову виринуло Ондрино обличчя.

Роки, прожиті з Ондрою, вона згадувала тепер тільки як давно прочитану історію. З кожним спомином щось забувалося, й треба було домислювати, а іноді й наново вигадувати все те, що вивітрилося з пам'яті за ці роки. Дім вигадувати їй не треба було, вона ще добре пам'ятала одноповерховий будиночок, і прибудову, і кімнату, яку їм виділила свекруха й куди Ондра привів її просто з ресторану після весільного обіду. Вона вийшла за Ондру в дев'ятнадцять, трохи невдоволена тим, що її випередило вже аж п'ять однокласниць.

«Хто ж, власне, сидів тоді за весільним столом?» — спробувала вона пригадати. І тут спогад її немовби всох і почав осипатися. Звичайно, її батьки, Ондрина мати, якісь дівчата з контори, а також хлопці з цеху фарбування автомобілів, де працював Ондра. Облич вона не пам'ятала, та й це було не так важливо. Грав патефон, але ніхто не співав. Батьки гомоніли з Ондіною матір'ю про речі, що не мали ніякого відношення до весілля. Все це скорше нагадувало зустріч знайомих у ресторані, аніж весілля. Коли вона була ще зовсім юною, то уявляла собі своє весілля цілком інакше. Як найпрекрасніший день свого життя. А в дійсності все звелось до випадкової зустрічі досить-таки мовчазних гостей за накритим столом.

Ондра ніколи не відзначався особливою балакучістю. Її це трохи дивувало, та водночас і приваблювало. Він умів мовчати. В тому віці, коли інші хлопці говорять і говорять, немовби пізнали вже геть усе на світі, Ондра мовчав. Йй це навіть імпонувало.

Під вікнами хтось завів мотоцикл. Гуркіт долинав до кімнати, наче з-під води. Потім тріскотливі звуки мото-

ра почали віддалятися, немовби хтось підіймав мотоцикл усе вище й вище. Різкий сморід вихлопних газів проник крізь погано припасовані віконні рами і, на хвилину прогнав застояні запахи дерева, вогкості й трав.

З весільного обіду вони поверталися пішки; не встигли звернути за ріг, як опинилися вже перед будиночком Ондриної матері. Коли вона відчинила двері, з сіней на них вийнуло бензиновим смородом. Ондра вічно длубався в своєму мотоциклі й ніколи не складав його до кінця. Мотоцикл стояв у кутку сіней, наче скалічила тварина, й ронив бензинові та масляні сльози на старанно підстелені ганчірки.

Штепан ніколи не стерпів би такого безладу, вона була того певна. Штепан знав межі, про які Ондра й уявлення не мав. Відновлюючи отак у пам'яті Ондрине обличчя, вона подумала, що деякі його риси вже стерлися й що їх треба поновлювати в своїй уяві. Уламки, які вона приліплювала до цієї пошкодженої часом подоби, разюче відрізнялися від тих, що їх вона знаходила в обличчі Штепана. Йй здавалося, що Ондрине обличчя складається з різноманітних решток, які залишилися після досконало вирізьблених рис Штепана.

— Що це ти робиш? — запитав її Ондра, коли вони ввійшли до своєї кімнати й вона крутнула в замку ключ.

— Замикаю, — відповіла вона.

— Навіщо, Ево?

Вона відшукувала слова, якими можна було б пояснити, що цим остаточно відділяє його від матері, від минулого, від решти світу. Відчувала, що він її не зрозумів. Зі Штепаном, звичайно, все було інакше. Штепан ні про що не питав, він усе вмів пояснити собі сам.

Ондра дивився на неї й нічого не розумів.

— Ти дивишся на мене так, наче я тебе вкрала, — розсміялася вона.

Він мовчки відчинив вікно в літню ніч. Світло впало на подвір'я і на сад, освітило свіжопобілену прибудову. Ту саму прибудову.

Вона простягла руку до вимикача й загасила світло. В верхній шибці вікна пливли зорі.

Ондра не розумів лірики.

— Відтепер ти завжди будеш зі мною, — сказала вона, бо думала тоді про це цілком серйозно.

Ондра кивнув головою.

Але через якийсь місяць усе змінилося, через рік — іще більше, а про те, що було через кілька років, нічого й казати. Якщо бути відвертою, то вона шукала не чоловіка, а щастя. Щастя, яке міг дати їй чоловік. Про це вона мріяла, й про це мріяли і її однокласниці.

Штепан зовсім не такий, як Ондра. Але й Ондра був не такий, яким став згодом.

Спершу їй з ним було непогано. Закінчивши роботу в автолакувальному цеху, він повертався додому найкоротшим шляхом. І в першу чергу заходив до прибудови. Він був на цьому просто схиблений.

В перші тижні Еві подобалося ходити туди до нього. Вона дивилася, як спритно він малює на шматках бляхи, на полотні й на дошках зелені пейзажі з синіми річками та бузковими замками, заходи сонця з розлитою довкола червінню й лані, що вийшли пастися на жовті галявинки, чудернацької форми букети, що пломеніють найрізноманітнішими барвами. З цікавістю стежила, як легко народжуються під його пензлем картини, і в душі захоплювалася ними. Ніколи не замислювалася над тим, щоб оцінити їх, — як правило, їй подобалися тільки ті картини, які щось нагадували. Якщо картина нагадувала щось приємне з пережитого нею, то це була гарна картина, а якщо вона нагадувала їй щось гидке і погане, то й картина була погана і гидка. Що ж до кольорів, то вона

віддавала перевагу картинам якнайбарвистішим. Отже, Ондрині картини її цілком задовольняли.

Ондра ніколи не малював на природі, він взагалі не малював ніде, крім своєї прибудови. Туди його разом з усім причандаллям вигнала мати, й там він малював.

— Я тобі тут не заважаю? — допитувалася в нього Ева.

— Ні,— відповідав він.

Вона добре знала, що заважає йому, що Ондра любить малювати на самоті. Але запитувала про це знов і знов, бо хотіла переконати саму себе, що Ондра каже правду й вона справді йому не заважає. Згодом вона питала його про це вже навмисне. Їй подобалося слухати, як Ондра примушує себе казати щось інше, ніж відчуває насправді. Змушуючи його кривити душею, вона здобувала над ним щораз більшу владу. Принаймні так їй здавалося. Та вона помилялась, і це з'ясувалося дуже скоро. Одного разу, після того як вона знову спитала, чи не заважає тут йому, він нагримав на неї й вигнав геть.

Ондрин крик її не образив — її образило те, що він так грубо признався, що хоче бути сам. Сам у ті хвилини, коли почуває себе щасливим. Вона читала це щастя в його очах, коли він, наморщивши чоло й зсунувши брови, формував пензлем густо-зелені крони дерев. Ондра вмів бути щасливим на самоті.

Вона пішла в сад і лягла під яблунею. Хіба це не дивно, що всі складні перипетії свого життя вона обмірковувала лежачи? З того дня вона зненавиділа Ондру. Щастя, яке він знаходив у своїй прибудові, було для неї незбагненне. І передусім тому, що він умів створювати для себе ці щасливі хвилини сам, без нічиєї допомоги.

Для неї щастям могло бути те, що їй дасть хтось інший, що вона з кимось розділить. В Ондри ж вона зіткнулася зі щастям, яке належало тільки йому, а їй доступ до нього було заборонено заздалегідь.

— Ти смішний,— сказала вона йому, коли він за годину вийшов у сад з сигаретою між пальцями.

— Чому?

— Смішний. І ти сам, і те твоє малювання.

— А мені подобається,— сказав він на свій захист.— І потім, ти добре знаєш, що люди це купують.

— Ні, ні! Я знаю, чому ти малюєш!

Він мовчав.

— Дуже добре знаю, голубе мій!

Але що саме знає, вона так і не сказала йому. Нехай здогадається сам, нехай подумає, може, зрозуміє, що принижує її, коли віддає перевагу пензлеві перед нею, коли шукає щастя десь-інде, а не біля неї.

Ондра нічого не відповів і повернувся до прибудови.

І тоді вона вирішила, що отруїть йому те особисте щастя. Приходила до нього, ставала перед його картинами, розвішаними на стінах прибудови, і вибухала презирливим, глузливым сміхом.

Ондра малював і не звертав на неї ніякої уваги. Ані на хвилину не втрачав бажання водити пензлем.

— Ці твої картини жахливі! — вигукувала вона.— Вони огидні! Огидні... огидні... Як і ти сам!

Вона вибігла з прибудови, але перед тим іще встигла помітити, що її образливі вигуки на Ондру зовсім не вплинули. Він не дозволив їй зруйнувати свого щастя.

Вона повернулася на бік і глянула на вікна. Темрява трохи розрідилася, й на шибках розлилося бліде місячне світло.

— Послухай,— сказала їй тоді мати, коли вона прийшла додому,— а ти, бува, не перебільшуєш? Кожен чоловік шукає своє щастя. Нехай собі малює. Радій, що Ондра не п'є.

— Хай би вже краще пив!

— Ти збожеволіла!

— Хай би вже краще пив!

В очах п'яниць вона ніколи не бачила такого щастя. До того ж п'яниць жде гірке похмілля.

— Навіщо ж я виходила заміж? — в розпачі вигукнула вона.

— Твоя правда, — зітхнула мати, — я теж не знаю, навіщо ми виходимо заміж.

Того року Ева познайомилася зі Штепаном. Він потримав їй пальто біля роздягальні в кінотеатрі, й дорогою до площі вона довідалася про безліч речей. Штепан був тут недавно. Він ветеринар, приїхав до міста з периферії, й тільки-но почав роздивлятись довкола. Ева сказала йому, що любить тварин, але живих, не намальованих. Він засміявся, бо витлумачив це як дотеп.

Штепан умів надзвичайно цікаво розповідати. Про свою роботу, про своє життя і взагалі про все на світі. Після кількох побачень вона знала вже про нього більше, ніж про Ондру після двох років заміжжя. Штепан ставав для неї дедалі ближчим, а Ондра — дедалі чужішим.

Якось увечері вона ввійшла до кімнати, де вони жили з Ондрою. В кімнаті було темно, тільки в прибудові ще світилося. В горішній шибці вікна мерехтіли зорі. Коли вона ввійшла сюди після весілля, їй здавалося, що зорі ці навечно прибиті до неба і життя її з цієї хвилини здобуде врешті своє постійне й надійне місце. Того вечора зорі на небі здавались їй неспокійними, хиткими, і справді — одна з них раптом зірвалася з небесного зводу й полетіла до землі, описавши велику дугу.

— Хай мое життя з Ондрою швидше скінчиться, — попросила Ева зірку, що падала, — хай усе щасливо почнеться зі Штепаном!

Коли Ондра повернувся з прибудови, вона вже лежала в ліжку. Хіба це не дивно, що всі найважливіші рішення в своєму житті вона обдумувала лежачи?

— Ти нездужаєш? — запитав він.

— Чому ти так думаєш?

— Бо вже лежиш.

— Просто захотілося полежати.

Вона стежила, як Ондра рухається по кімнаті. Зовсім чужа людина. І ця кімната теж. Чекальня, де щодня певної години зустрічаються одні й ті самі люди і чекають, коли настане ніч або ранок.

— Нам треба розлучитися, — сказала вона.

— Розлучитися?

— Давай розлучимось!

Такого Ондра не сподівався. Ні, такого він не сподівався. І він почав говорити. Іще ніколи стільки не говорив. І в наступні дні теж — говорив і говорив. Вона не слухала, що він каже, їй було байдуже до його слів. Як було байдуже їй і те, що кажуть із цього приводу свекруха й мати. Того разу Ондра просторікував так довго, що аж захрип. Та Ева зі Штепаном уже вирішили, коли вони поженяться.

Кілька разів Ондра навіть ішов за ними назирці, коли вона призначала Штепанові побачення. Їй це було неприємно, але водночас вона вперше святкувала перемогу над його пензлем.

Замість малювати, Ондра тепер бігав за ними. Вона перемогла тоді, коли ця перемога вже не мала для неї ніякого значення. А втім, Ондра довго не принижувався. Він знову зачинився в своїй прибудові й множив число ланей, заходів сонця та барвистих букетів.

Ева й Штепан почали вже вити своє кубельце. Якось вони пішли до крамниці скляних виробів підібрати до дзеркала раму. У вітрині крамниці Штепан побачив Ондрині картини. Перш ніж Ева встигла йому сказати, хто ці картини намалював, Штепан зареготав:

— Ти тільки поглянь на цю мазанину.

Ева теж засміялася, хоч, відверто кажучи, ці картини їй подобалися. Так вона остаточно перейшла на бік Штепана.

У вікнах знов потемніло — місяць затулила хмарка. З ліжка, в якому лежала Ева, не видно було ані клаптика неба. Ліжко стояло в протилежному кутку кімнати.

— Ну що ви, тіточко, хіба нам може бути тісно в такому широкому ліжку? — сказав увечері Штепан. Але його немає й досі.

Ева заснула. А коли прокинулася, то почувала себе ще стомленішою, ніж була, коли засинала. У вікнах стояв уже білий день. Майданом їхав трактор. Вона не бачила його з ліжка, тільки чула гуркіт мотора.

Місце поруч було порожнє. Штепан іще не повернувся. Вона взяла зі стільця наручий годинник. Був початок сьомої. Ева скинула з себе перину й почала робити ногами вправу — «їзду на велосипеді».

Раптом за дверима почувалася чиясь хода. Вона перестала крутити ногами й знову ковзнула під перину. Заплющила очі.

Штепан у шкарпетках підкрадався до ліжка довгими кошачими кроками. Ева пирснула гучним сміхом.

— Ти не спиш? — здивувався він.

— А ти спиш?

— Ну й ніч була сьогодні! — сказав він.

— Телятко народилося?

— Аж трое.— Штепан позіхнув.— Уявляєш, яка ситуація — по мене приїхали ще й із сусіднього села.— Він почав роздягатися.— Я розповім тобі про все, але спершу трохи відпочину. Довго спати мені не давай, щоб ми не проспали тут усю свою відпустку.

Ліжко зарипіло, коли він ліг поруч неї.

— Бачиш, який ти важкий? — Вона погладила його волосся.

— Боже, яка це була ніч! — сказав він.

Вона схилилася над ним і зазирнула в його стомлені очі. В них світилося щастя, якого вона не розуміла. Так,

це було щастя, і воно високою веселкою сяяло над його втомою.

— На добраніч,— сказав Штепан.

— Доброго ранку,— відповіла вона й лягла горілиць на подушку. Настрій у неї зіпсувався.

Штепан відразу ж заснув.

«Це добре, що він спить, добре, що я не бачу його очей»,— майнуло їй у голові, й вона спробувала теж заснути, але безсонні думки одганяли від неї сон. Ніяк не могла позбутися відчуття, що її знов ошукали. Що в світі існує якесь загадкове, неподільне щастя, доступ до якого їй заборонено.

Вона ще раз глянула на Штепана, який міцно спав. Так, безперечно, було краще, що очі в нього заплющені.

Нарешті вона теж заснула. Прокинулись обое аж перед полуднем. А коли вона вдягалася, в Штепана вже знов були такі очі, які вона розуміла і які не вселяли в неї тривоги.

Що спільного між блискавкою й світлом дня?
Є час пожежі й час сіяння, але немає щастя
спопелілим бути. «Яка краса!» — зачарувався ти.
І знов: «Кохання? Таке, як блискавка оця!»
Завше нетерплячий, ти навіть не помітив,
що, власне, вже діждався свого щастя
й розминувся з ним.

Невпізнане тобою, воно все глибше корені пускало,
щодень, щорік. Щастю теж потрібен час.

Та купка глини, — повз неї ти пробіг
в життєвих перегонах, — ти міг напитись біля неї
з чистої криниці.

Та бачив ти лиш глину там. І твань.

І, спраглий, далі мчав.

Того ранку йому довелося вернутися з роботи додому по доповідь, над якою він працював учора до півночі. Працював до півночі, а потім забув її на столі, як ми звичайно забуваємо про те, що забрало в нас чимало праці, хоч про якісь нісенітничі думаємо, аж поки не розболиться голова. Він ішов і думав про подібні нісенітничі, ранок був сонячний, й іншого такого ранку йому добре думалося б,— він любив поміркувати,— але сьогодні почував себе стомленим, і вранішнє сонце його зовсім не радувало.

На своїй вулиці він зустрів листоношу і взяв від неї пошту. Він зробив це вдруге після довгої перерви. Як правило, о цій порі він був уже на заводі, й пошту одержувала дружина. Він узяв пошту й дорогою почав її переглядати. Газети, рахунок за телефон, запрошення і лист. Особистий лист, адресований йому. Хоч як напружував він пам'ять, проте ніяк не міг здогадатися, хто захотів би написати йому листа.

Він ішов, не поспішаючи його розпечатувати й відчуваючи при цьому насолоду, якої не відчував уже давно і яку обіцяє таємниця, ключ від котрої в твоїх руках. Оглянув штампель. На щастя, штампель був невиразний, і завіса таємниці не піднялася й на міліметр. Тоді він понюхав листа. Але лист нічим не пахнув.

Були, звичайно, двоє чи троє знайомих, які могли згадати про нього, та навряд щоб у когось із них виникла потреба написати йому. Якщо добре подумати, то в цілому світі не було такої людини, котру спонукало б щось написати йому особистого листа. І все ж такого листа він отримав. Доля втиснула йому листа у власні руки. Тому він і забув удома доповідь, хоч раніше чогось подібного

з ним ніколи не траплялося. Інакше він не зустрів би листоношу й не отримав би листа з її рук. Цікаво, як поведилася б дружина, віддаючи йому цього листа? Найімовірніше, він повернув би їй його і сказав би: «Прочитай, що там таке». В них не було чого приховувати одне від одного. Вона прочитала б йому листа, і восьмирічний Гонза та десятирічна Кая теж послушали б. Усі прикроші й радощі вони ділили порівну. Давно вже завели вони в своїй сім'ї такий звичай. Проте лист, який потрапив йому до рук таким дивовижним способом, немовби виходив за межі цього звичаю й належав тільки йому одному. Він не сумнівався в цьому й хвилини.

Повертів листа на всі боки. Зворотної адреси не було. Почерк був гарний, майже прямий, букви войовничо п'ялися вгору. Самовпевненість поєднувалася в ньому з м'якістю і якоюсь поступливістю.

Він заховав листа в кишеню, бо вже наблизився до свого дому. Вони мешкали на шостому поверсі. Ліфт якраз був не зайнятий. Він перемиг у собі спокусу виїняти листа і ще раз поглянути на незнайомий почерк. Зовсім незнайомим цей почерк не можна було назвати, він мусив визнати, що форми деяких літер були йому знайомі.

Дружина витирала у вітальні пил, діти були в школі.

— Ось пошта,— сказав він і поклав на стіл газети, рахунок і запрошення. Листа залишив у кишені.

Вийняв його аж перед полуднем, після того як віддав доповідь, відсидів на двох нарадах і відбув дванадцять телефонних розмов. О пів на дванадцятю zostався в кабінеті сам, навіть телефон не дзвонив. Настала, нарешті, слухна хвилина розпечатати листа. Він виїняв його з кишені й поклав перед собою на купку паперів. Почерк видався ще більше знайомим, ніж уранці. Він простяг руку до довгих канцелярських ножиць і, відрізавши тонку смужку з коротшого боку конверта, зіжмакав її й кинув

у кошик. Усе це він робив старанно й акуратно, як завжди. Вийняв з конверта складений квадратом аркуш паперу. Як тільки побачив цей квадрат, відразу ж здогадався, що лист від жінки. Чоловіки, на його переконання, складають аркуші прямокутником. Він почав читати.

«Любий Гондо,

Тебе, напевне, здивує таке звертання, але Ти ще більше здивуєшся, коли дізнаєшся, хто Тобі пише. Чи промовляють Тобі ще що-небудь імена «Фауст» і «Маргарита»? Якщо так, то, мабуть, Тобі буде цікаво довідатись, що Маргарита заміжжю і має двох дітей. Цієї суботи я буду в місті нашої юності. Цілком випадково довідалася, що Ти й досі живеш там. Якщо маєш бажання побачитися зі мною, то я чекатиму на швидкий поїзд у вокзальному ресторані з 11 до 11.45. Хіба що мені в цьому завадять якісь пекельні сили.

Маргарита»

Він перечитав листа ще раз. Коли людині минає сорок років, вона має право вважати, що деякі розділи її життя вже завершено. Дитяча віра, що все триватиме вічно, одного чудового дня змінюється юнацьким усвідомленням, що колись усьому настане кінець. А в сорок років ти вже можеш озирнутись назад і з певністю сказати: оте й оте в твоєму житті давно закінчилося. Стосунки «Фауста» і «Маргарити» закінчилися двадцять три роки тому.

Він устав від письмового столу й підійшов до шафи. Між шафою і вікном висіло невелике дзеркало. Він наблизив до нього своє обличчя й побачив відображення, яке зникло, коли голився, розчісував своє рідке волосся або коли вранці витирав рушником із підборіддя сліди зубної пасти. В дзеркало він дивився недовго й поділовому. І ось тепер, уперше за багато років, він поди-

вився на своє обличчя інакше. Йшлося ж бо не про те, щоб поголитися чи витерти зубну пасту. Він довго розглядав невиспаними очима свої невиспані очі й темні мішки під ними, нерівні вертикальні зморшки на переніссі, брунатні плями, які виступали на носі й на щоках кожної весни, й констатував при цьому, що обличчя схудло, що на ньому лежить печать утоми від роботи та родинних клопотів, але разом з тим тепер на ньому лежав відбиток розважності, спокою, які змінили колишню невтоленну цікавість, а також сліди погано приховуваного хвилювання. Досі він не задумувався над тим, що час кладе на нього свої карби. Лист указав йому на них. Він дивився на себе, як на чужу людину, котру довго не бачив і котра за цей час дуже змінилася. Трохи не вигукнув, мов той дядько, в гості до якого приїхав племінник: «Ого, який ти вже великий!»

Він повернувся до письмового столу й ще раз перечитав листа. Про Маргариту він забув уже давно, й ось тепер вона раптом постала перед ним, виросла із цих кількох рядків листа, стояла розкошлана, обома руками притискаючи до себе учнівський портфель, і реготала, мотаючи головою, й волосся спадало їй на чоло. «Хіба що мені в цьому завадять якісь пекельні сили...» Але ж усі пекельні сили підлегли Фаустові. Чого ще Маргарита жде від Фауста?

Після роботи він повертався тими самими вулицями, що й кожного дня, та, перетинаючи головний проспект, раптом згадав, що в кондитерській на розі сидів колись з Маргаритою. Він продав тоді якісь книжки букіністові й запросив її сюди, до цієї дорогої кондитерської, сподіваючись, що зможе захватитися тут від однокласників. Маргарита запрошення прийняла. Він потерпав, що вона відмовить йому, але Маргарита прийняла запрошення без найменшого вагання. Поспішність, з якою вона кивнула головою, трохи розчарувала його, бо на ці спільні від-

відини кондитерської він покладав дуже великі надії. Приготував навіть кілька багатозначних фраз, але жодну з них йому так і не вдалося виголосити. Натомість він говорив про дрібниці, дедалі дужче злився на свої слова й на себе. Отож коли нарешті попрощався з Маргаритою, то полегшено зітхнув.

Дійшовши до кондитерської, він зупинився й зазирнув досередини крізь велику вітрину. Стойка була на тому самому місці — довга, біла стойка, вся заставлена солодощами, проте столики й стільці здавалися чужими. Він спробував пригадати, де вони тоді сиділи, але не зміг відшукати того місця, і це його засмутило. «Та це дрібниці, — заспокоював він себе, — і не варт надавати їй такого великого значення».

Дома нікого не було. На столі в кухні лежав аркуш паперу, видертий із зошита, і на ньому було написано:

«Ми пішли поздоровити матір. Приходь і ти.

О., Г. і К.»

Ольга молодець, вона не такий забудько, як він. Він зовсім забув, що в його матері сьогодні свято. Доведеться йти. На всякий випадок він купить по дорозі пляшку вина. А може, Ольга вже купила. Втім, це не так важливо.

Кілька хвилин він нерішуче стояв посеред кухні. Пам'ятав, що збирався дома щось зробити, але не міг пригадати, що саме. Пішов до кімнати, закурив сигарету й задумався. Потім відімкнув шафу й вийняв коробку з фотографіями. Довго порпався в ній, поки знайшов аж на самому дні фотографію свого випуску.

Люди з цієї випускної фотографії мирно жили на далекому острові, всі разом, і він теж жив із ними — вони дали йому місце посередині. Відкривала фотографію Маргарита — її поставили зразу ж під директором школи. Цілий острів з молодими людьми мандрував у минулому

й тільки іноді мимохить торкався сучасного. Це було тоді, коли він одержував від своїх однокласників й однокласниць повідомлення про одруження. Та за останні десять років він не отримав уже жодного такого повідомлення. Маргарита не повідомила його про своє весілля. Втім, він теж нікому не писав, що одружується.

Кілька років тому, коли він уже був одружений, його охопила туга за чимось незвіданим, за якоюсь переміною, котра бодай на короткий час вирвала б його зі спокійного плину життя. Та згодом ця туга згасла, він знову ввійшов у звичну колію, а коли щось і порушувало його щоденний розпорядок, він вважав це несправедливістю з боку долі. Тим більше його здивувало, що він іще здатен відчувати щось таке, чого вже давно не відчував. У ньому прокидалася легка юнацька туга.

Він пішов поздоровити матір з днем народження, до того купив пляшку вина, але воно виявилось зайвим — дружина принесла і вино, і кекс. Мати мешкала в будиночку на околиці міста, й діти відразу ж побігли в садок. Він сидів з матір'ю й Ольгою в їдальні, де після батькової смерті нічого не змінилося, як і взагалі в усьому будиночку, поволі їв пиріг, який спекла мати, запивав його кавою й дивився при цьому на старий батьків письмовий стіл у кутку кімнати. Над цим столом висіла фотографія матері з молодих літ. Біля цього столу, ще навчаючись у гімназії, він часто любив сидіти і, втупившись у фотографію, мріяти.

У нього давно вже стало звичкою пригадувати з минулого тільки те, що потрібне людині, аби утвердитись у теперішності. І ось тепер до нього з минулого поверталися мрії й бажання, які були йому ні до чого. Але вони поверталися, і він не знав, що з ними робити. Після себе вони залишали в його душі тривогу й сум.

Ольга тихо гомоніла з матір'ю, і їхні голоси долинали до нього, мов шум великого цеху, що не заважає тобі пра-

цювати на твоєму робочому місці. Досі його минуле було єдиним цілим, а тепер воно почало розпадатися на окремі частини і деталі й вимагало, щоб він заново складав їх до купи.

Він вийшов у сад покликати дітей. Сад був старий, деякі дерева почали вже всихати. І тут час після батькової смерті теж зупинився. Та чи можна зупинити його, коли в ньому живуть люди й речі? Люди й речі постійно рухаються, змінюються, зникають, і ніщо не спроможне прив'язати їх до місця.

Замість того, щоб відвести дітей до будиночка, він ходив із ними зарослими стежками й показував їм гілля дерев, на яких сидів у дитинстві, гущавину, де ховався з книжкою про індіанців, а згодом з блокнотом, куди записував свої віршики. Останнього разу, гуляючи тут з дітьми, він пояснював їм, як називається те чи інше дерево або кущ, знайомив із світом, що оточував їх. Сьогодні ж він розповідав їм про те, що навіть самому здавалося нереальним,— про свої мрії, бо все, про що він згадував, схоже було на мрії.

Діти слухали його так, немовби він розповідав їм казку. На душі в нього було так гарно, як не було вже давно. Лише за добру хвилину він помітив, що його слухає й Ольга. Вона стояла неподалік і дивилася на нього. Він підморгнув їй. Вона йому теж підморгнула і всміхнулася. Гру в переморгування він також уже давно забув. У міру того, як минуле розпадалося на окремі частини, на поверхню свідомості дедалі частіше почали впливати різні епізоди, забуті, загублені, відкинуті, й вимагали до себе уваги.

«Невже це я? — дивувався він. — І це теж я? І це теж?..» Давно вже не згадував він про те, що минуло, і тепер невимовно зрадив новій нагоді навести лад у своєму житті.

— Ти якось аж наче помолодшав! — сказала йому Ольга.

Він був у захваті від своєї дружини. Яка вона розумниця! Він помолодшав — саме так! Молодшати — означає повертатися до цінностей минулого часу. Не до всіх, а тільки до цінностей юності.

Назад вони їхали міським автобусом; а що вулиці були розкопані, автобус робив об'їзд тими місцями, де він давно вже не був. Западали сутінки, й зеленавим світлом почали спалахувати світильники. Автобус повільно рухався в живому вечірньому потоці, щохвилини зупинявся і знову невпевнено їхав далі. Потім він звернув на безлюдну паралельну вулицю й подерся нагору, минаючи будинок за будинком, ніби під час огляду і ніби всі ці будинки були йому давно знайомі.

«За хвилину ми поминемо невеличкий парк,— подумав він,— а в отому наріжному будинку на п'ятому поверсі мешкає Альберт. Точніше, він мешкав там два роки тому, коли я востаннє був у нього». Вони посварилися й під час тієї останньої зустрічі. Вони сварилися завжди, ще в школі сварилися, хоча вчилися в одному класі й іноді сиділи за однією партою. Раніше вони з Альбертом відвідували один одного принаймні раз на місяць. Він і сам не міг зрозуміти, чому в їхньому спілкуванні настала така тривала перерва. Кілька разів уже збирався приїхати сюди, але щоразу щось перешкоджало.

Він з цікавістю подивився на наріжний будинок. На п'ятому поверсі світилося. Якщо Альберт і досі тут живе, то він удома. «Два роки живеш своїм життям, і раптом випадковий об'їзд і якесь освітлене вікно нагадують тобі про людину, котру ти вже зовсім забув. Усі люди, з якими ми колись зустрічалися, перебувають немовби в резерві й першої-ліпшої хвилини можуть з'явитися перед нами з німим докором».

Дома все знову пішло своїм звичаєм, і вечір цей був схожий на сотні інших. Діти не хотіли їсти, їм більше

хотілося пити. Гонза раптом згадав, що не виконав ще якогось домашнього завдання, а Каї захотілося ще трохи почитати. І над усім цим безладно підносився голос дружини — то сердитий, то заспокійливий, то докірливий.

Тягнувся нормальний родинний вечір, а він тим часом думав про листа. «Треба б із кимось про нього поговорити. Цікаво, що сказала б Ольга, якби я показав їй цього листа? Розсердилася б, почала б заспокоювати чи докоряла б?» І що довше він думав про листа, то все більше переконувався, що йому треба побути на самоті, щоб до нього ніхто не звертався, щоб не треба було відповідати на запитання, які його зараз анітрохи не цікавили. Зараз, коли він думав тільки про себе, думав так, як не думав уже давно. Він не розумів, як могли в ньому після стількох років зберегтися мало не хлопчача нетерплячка, юнацька туга й бажання змінити своє життя. Звідки в ньому взялася ця нова надія, що його ще жде щось незвичайне?

З Ольгою він прожив одинадцять років, і вони чудово розуміли одне одного. Але поговорити з нею про те, що заповонило зараз його думки, він не наважився. Були речі, про які марно було б говорити з нею. Хоч би що він сказав їй про цей лист і про цю жінку, якої вона не знала, в її очах усе набуло б зовсім іншого забарвлення. Його слова вона просіювала б крізь сито, а ті, найважливіші, однаково не дійшли б до неї.

— Чого це ти сьогодні такий задуманий? — спитала Ольга.

— Я? Задуманий?

— А я знаю, про що ти думаєш, — сказала вона.

Десь глибоко в душі він злякався цих слів, бо підсвідомо чекав від самого обіду, що Ольга щось помітить.

— Ну, ну, цікаво! — бадьоро вигукнув він. — Цікаво, про що ж, по-твоєму, я думаю?

— Про Альберта. Ти вже давно з ним не бачився. Коли

ми їхали в автобусі, ти дивився на його вікно. В тому, що ти з ним так довго не бачився, не моя вина.

— Альберт,— повторив він з полегкістю.

— Може, не вгадала?

— Ти завжди все вгадуєш.

— Якщо це для тебе так важливо, то піди до нього.

Це була непогана ідея. Довга піша прогулянка вечірнім містом — саме те, що йому зараз треба. А якщо не захочеться йти до Альберта, то можна й вернутись.

Спочатку він був певен, що не піде до нього й що нема чого після дворічної перерви йти до того, з ким однаково посваришся. Та після довгих блукань вулицями він таки опинився перед тим будинком.

Альберт зустрів його в чорних спортивних трусах; на ногах у нього були грубі шкарпетки.

— Заходь,— сказав він і повів його з передпокою до своєї холостяцької однокімнатної квартири.

Він ішов за Альбертом, обминаючи купи паперів і книжок, розкиданих на підлозі. Диван був незасланий, в одному кріслі стояла розкрита валіза, напхана білизною й книжками, в другому лежали два фотоапарати, польовий бінокль, складаний парасоль і кілька шкіряних футлярів. Але стілець був вільний.

— Сідай,— Альберт показав на стілець.— Я заварю кави.

Він безшумно, наче привид, зник за порт'єрою в своїх грубих шкарпетках. Альберт умів зустрічати людей, яких довго не бачив: він зустрічав їх так, наче тільки вчора розстався з ними.

Альберт відсунув на столі друкарську машинку, але не набагато — заважали коробки з фотоматеріалами,— й на маленький п'ятачок поставив чашку з кавою.

— Пий, Ганзі,— сказав він.

— Чому ти називаєш мене Ганзі? Ти знаєш, що це мене дратує.

Альберт із чашкою в руках сів на килим і всміхнувся. З кількох грубесних книжок він зробив собі столик і поставив на нього чашку з кавою.

— У нежонатих молодиків безлад у квартирі, а в жонатих — у душі,— сказав він.

— Це вже як у кого,— відповів гість, міркуючи, чи не можна цю Альбертову шпильку використати як привід для розмови, котра для нього так багато важила. Після всього того, що він пережив сьгодні, йому треба було з'ясувати для себе деякі речі, й Альберт цілком годився для ролі довіреної особи. Звичайно, свою сповідь йому доведеться обмежити певними рамками — він не може товаришеві розповісти геть усе.

Альберт поправив шкарпетку на правій нозі.

— Завтра я лечу до Єгипту,— повідомив він.

— Щасливої дороги.

— Тобі теж, Ганзі.

— Я нікуди не подорожую.

— Ти, як завжди, помиляєшся,— сказав Альберт,— ми всі безнастанно подорожуємо. Якщо не тілом, то головою. Але мене годує газета, отож я мушу подорожувати й тілом. Як бачиш, я забезпечив собі тут деякий комфорт, проте в наступні три тижні незручностей у мене буде аж занадто. Ти любиш спеку? Я — ні. Спека — це мое лихо. Під час спеки я варюся у власному соку. Хоч я й не надто гладкий. Поглянь,— він двома пальцями відтяг білу шкіру на животі,— жиру немає й грама.

Він слухав Альбертові слова й весь час шукав у них щільну, крізь яку зміг би прослизнути до своєї теми. Але всі його зусилля були марні.

Раптом задзвонив телефон.

Альберт підвівся й безшумно поплив до столу.

— Краля одна,— сказав він, поклавши трубку.— Діє вже мені на нерви. Саме час порвати з нею.

За ці два роки Альберт анітрохи не змінився. Він постійно поривав з якоюсь жінкою. Але найцікавіше було те, що ті, з ким він поривав, не переставали бути членами його клану, такого собі об'єднання поклонниць, які ходили на його лекції й бесіди. Він спостерігав, як Альберт плавно сідає на килимі, — білотілий, чорноволосий, у чорних спортивних трусах, надивовижу беззахисний. Так, саме ця беззахисність, очевидно, й приваблювала до нього поклонниць. Кожна з них, мабуть, була переконана, що саме вона покликана захищати Альберта й допомагати йому. Деякі чоловіки, мабуть, народжуються з легендою про свою беззахисність чи хоробрість, і хоч би що вони потім робили, цієї легенди не зможуть позбутися вже до кінця життя. Були часи, коли й він теж мав свою легенду, не тільки Альберт. «Фауст» — називали його в школі. Найкращий хімік, найкращий фізик. Йому пророкували велике майбутнє. А він став економістом, і його легенда скінчилася.

— Ти здаєшся мені трохи сентиментальним, — зітхнув Альберт. — Не можу зрозуміти, де це в тобі береться, Фаусте!

— Фаусте, — він відразу ж ухопився за це слово, — було колись. Послухай, Альберте, чи згадуєш ти коли-небудь про нашу школу?

— Я бачу, ти старієш, голубе, — сказав Альберт. — Постривай, у нас викладала одна блондинка, як її звали?.. А потім, звичайно, та, що сиділа на першій лаві, Маргарита, пам'ятаєш? Ще б не пам'ятати. Признайся, ти за нею впадав?

— Інколи я проводжав її додому.

— Які ми тоді були бевзі!

Ні, так він нічого не з'ясує. А втім, чого від Альберта можна чекати? Якої поради?

— Маргарита! — прицмокнув Альберт. — А сьогодні її вже теж, мабуть, можна скинути з рахунку.

— Просто жах, який ти став вульгарний!

— Послухай, Ганзі, — Альберт ковтнув із чашки заохололої кави, — чого нам з тобою прикидатися? Навіщо обманювати один одного? Самих себе?

Він з досадою констатував, що Альберт вніс у його настрій щось нове й не вельми приємне. Маргаритин лист дихав молодістю, а вона сама? Він уявляв її дівчиною з групової фотографії й навіть думки такої не допускав, що вона теж могла постарітись.

— Весна красунь! — вигукнув Альберт. — Але ми бачили й осінь! У них наростає отут, — він плеснув себе по животу, — й отут! — І поллескав себе ззаду.

— Ти цинік! Для тебе головне — тіло.

— Не тільки. Тут усе обернено пропорційно. Тіло повніше, як на дріжджах, а душа вкривається зморшками.

— Це вже як у кого!

— Ет, облиш! Я вивчаю діалектику і ладен побитися об заклад, що поки я її вивчаю, ти порпаєшся в старих фотографіях і розпускаєш нюні.

Він приголомшено дивився на Альберта, бо відвик уже від його «геніальних» фейерверків та пророцтв. Ці слова здивували його й викликали огиду. Альберт потьмарив його радість, розвіяв його надії.

— Пророк! — зневажливо вигукнув він.

І це слово стало сигналом до сварки, без якої не обходилася жодна їхня розмова. Цікаво, що, сварячись з Альбертом, він, по суті, ніколи не висував своїх переконливих контраргументів — ним керувало тільки бажання заперечувати все, що б Альберт не сказав. Та йому ще ні разу не вдавалося розгнівати Альберта, хоч як він цього бажав. Зовні беззахисний, Альберт володів величезним запасом спокою, і сварка, як правило, закінчувалася обміном образливими прізвиськами.

— Цинік! — кинув він Альбертові.

— Фаустик! — відповів Альберт.

— Писака!

— Бухгалтер!

Він холодно попрощався з Альбертом біля дверей; той, однак, не забув йому нагадати, що через три тижні повернеться з Єгипту.

Розсерджений, він побіг до річки. Настрій у нього був зіпсований. Зупинився під вуличним ліхтарем і витяг із кишені листа, який починався звертанням: «Любий Гондо!» Знову перечитав його, і все поволі повернулося на свої місця. Цей лист був для нього заклинанням.

Додому він повертався вулицею, якою понад двадцять років тому проводжав Маргариту. Триповерховий будинок, у якому вона тоді мешкала, ще стояв, затиснутий з усіх боків баштовими будівлями. За огорожею відцвітала величезна черешня, і пелюстки її цвіту опадали на вулицю.

Тоді, перед новорічним вечором у школі, почав сипати сніг. Він помітив це, коли роздавали подарунки. За вікном спортивного залу в світлі ліхтаря кружляли сніжинки. Він навмисне дивився у вікно, щоб приховати свій неспокій, бо послав Маргариті новорічний подарунок, і вона, сидячи за два ряди попереду, саме його розгортала. Він так пильно дивився у вікно, що прогавив той момент, коли вона оглядала його подарунок. Після вечора він проводжав її додому й ненароком заговорив про подарунки.

— Що мені подарували? Книжку, цукерки, парфуми...

— І це все?

Він чекав, що вона почне з іншого кінця, що скаже йому: «Я одержала маленьку срібну ящірку, дуже гарну, тільки не знаю, від кого». За цю срібну дрібничку з маленькими зеленими очками він оддав цілий маєток. І навіть ще трохи позичив в Альберта. Той, звичайно, подумав, що він купує щось для своєї хімічної лабораторії; на дівчат грошей Альберт ніколи б йому не позичив.

— І це все? — допитувався він.

— Ну... й ще одну дрібничку, — відповіла вона. — Ці парфуми були від тебе, правда ж?

Він промовчав. Вони йшли в глибокій тіні, сніг сипав і сипав. Раптом вона його поцілувала. Здавалось, щоки його торкнулася якась велика сніжинка. Він обняв Маргариту й відчув під пальцями її кошлате пальто, вогке й холодне. Губи в неї теж були вогкі й холодні, але шия була тепла. Вона різко відсахнулася й відвела його руку, яка вчепилася в гудзики її пальта, а може, не вчепилася, — просто Маргариті не хотілося, щоб вона там лишалася.

— Не треба, — швидко прошепотіла вона й побігла до дверей будинку.

Після того вечора Маргарита уникала навіть дивитися на нього, робила все можливе, щоб не зустрітися з ним наодинці, й зі школи відтепер поверталася з подругою.

І тільки на випускному вечорі він признався, що це він торік послав їй маленьку срібну шпильку з ящіркою.

— Ти? — байдуже спитала вона. — Тоді дякую.

Він ще й досі почував себе ніяково, коли згадував ту розмову. Йому дуже хотілося сказати щось Маргариті, але він зміг видушити з себе тільки двоє слів:

— За віщо?

— Що «за віщо»? — перепитала вона й невинно звела брови.

На цьому їхня розмова скінчилася. «За віщо» були останні слова, які він сказав їй. Може, в суботу, після двадцяти трьох років, вона захоче відповісти на його запитання?

В наступні дні на заводі в нього було багато роботи, але щоразу, коли він закурював сигарету або пив каву, що протягом дня траплялося досить часто, то подумки перечитував того листа. І вже не відчував ні подиву, ні три-

воги — за ці кілька днів лист став для нього таким звичним, як телефонні розмови, денна пошта й диктування секретарці. Вночі, коли до нього довго не приходив сон, він уявляв собі, як піде в суботу до вокзального ресторану. Ось він уже натискає ручку дверей, заходить до ресторанного залу й шукає серед відвідувачів Маргаритине обличчя. Кілька разів у напівдрімоті йому навіть наснилося, що вони зустрілися. В неї був такий самий вигляд, як у тієї дівчини на випускній фотографії...

У п'ятницю про лист він не згадав ні разу. Лише за вечерею мимохіть подумав, що завтра приїжджає Маргарита й що треба буде придумати для Ольги якусь вірогідну версію, чому він іде з дому близько одинадцятої години. Він не звик брехати дружині й коли перед одинадцятю почав пояснювати їй, чому йому треба піти, раптом пригадав материні слова про те, що одна брехня тягне за собою другу, друга третю, а третя...

В суботу з самого ранку світило сонце. Він оглянув себе в кількох вітринах і залишився цілком задоволений своїм зовнішнім виглядом. Біля вокзалу сповільнив ходу — не хотілося прийти надто рано. Після стількох років немає вже потреби поспішати на побачення. І хвилювання, яке охопило його, коли він нарешті повернув ручку ресторанних дверей, теж видалося недоречним для його віку: витримка тут більше підходила, ніж душевне сум'яття.

Зал ресторану був заповнений на три чверті. За тридцятьма столиками, — йому вдалося швидко полічити перший ряд і помножити, — за тридцятьма столиками сиділи жінки, чоловіки й діти. Але за жодним із них він не побачив самотньої жінки. Такого він не сподівався ні вві сні, ні наяву. Безпорадно озирнувся.

— Ви шукаєте місця? — запитала його офіціантка.

— Дякую, я знайду сам, — сказав він і рушив поміж столиками. До нього повернулася здатність тверезо мір-

кувати. Вистачить, якщо він пройде чотири ряди. Якщо та, котру він шукає, сидить десь тут, то вони неодмінно впізнають одне одного.

Він ішов, непомітно придивляючись до тих, що сиділи за столиками, і до кожної жінки відповідного віку подумки прикладав випускну фотографію. На нього майже ніхто не звертав уваги, всі були зайняті своєю справою, вечеряли або читали газети. Плуताючись під ногами в офіціантів, він нарешті пройшов четвертий ряд столиків і здався.

Вже рушивши до виходу, раптом помітив біля вішалки під стіною ще один столик. За столиком сиділа жінка з довгим каштаново-рудим волоссям, її коротка плетена сукня підсмикалася й оголила довгі ноги. Він обійшов вішалку і вже хотів був підійти до неї. Вона запитливо глянула на нього, але тієї ж миті цікавість у її очах згасла, і їхній погляд пройшов крізь нього, наче промінь крізь скло. Вона знову відвернулася до вікна, яке виходило у вестибюль вокзалу. Крізь відслонені штори їй було видно, як безперервно рухається людський потік. Це була досить вродлива жінка. Але більше вона й не глянула на нього.

Ідучи повз неї до виходу, він помітив, що до комірця її сукні пришпилена маленька срібна ящірка з зеленими очками...

*Слова облесні про кохання плинуть легко
й знаходять всюди свого купця,
в привабливій обгортці, оголені принадно, вони —
мисливські вгіддя гендлярів, що аж тремтять
розбагатіти. Слова облесні котяться-пливуть
і пестять пальці й губи.
Та радше ти продай мені
бодай відламок слова-криці непродажного,
ми вхопимось за нього й будемо триматись,
хай навіть зраним свої пальці,
але разом.*

ВИПРОБУВАННЯ

В кімнаті було темно, тільки світився фосфоричний циферблат будильника. Стрілки показували пів на другу.

Вона ніяк не могла заснути. Останнім часом таке з нею траплялося дедалі частіше,— вдень їй дужче хотілося спати, ніж уночі. Вночі вона довго думала про речі, про які вдень навіть не згадувала. Думки її поверталися до матері, до Лешека, до іспитів на атестат зрілості, що чекали її через два місяці, а також до того безмежного простору, який називається «майбутнім», бо ми вступимо в нього лише завтра. Щодо майбутнього в неї був уже певний досвід. Власне, вона чекала на нього постійно, але майбутнє оберталось на теперішнє, а теперішнє — на минуле, від якого нічого не лишалось.

Жодної великої переміни, яка невпізнанно й докорінно перевернула б її будні. За винятком хіба що Лешека.

Лешек лежав поруч неї й спав. Вона уявляла собі його вигляд навіть у темряві. Він спав на правому боці, зігнувши ноги в колінах, і його довге волосся лоскотало її голе плече. Варто було їй подумати про Лешека, як відразу ж пригадувалася мати.

Учора вранці мати обійшла обидві кімнати, в яких вони прожили разом понад дванадцять років (батько покинув їх, коли їй було всього п'ять років). Мати обходила кімнати, поширюючи довкола себе запах лікарні.

Хоч вона й перевдягалася на роботі, і залишала там свій халат медсестри, проте все одно приносила додому запах лікарні. На це в її дочки був тонкий нюх. Але тепер мати обходила кімнати, принохувалася до повітря й шукала якихось слідів. Це почалося з того, що, тількино зайшовши до квартири, вона виявила на килимі недокурок.

— Денізо! — розкричалася вона на дочку.— Він знову був тут!

Таку саму фразу, сказану таким самим тоном й о тій самій порі, Деніза вперше почула від матері півроку тому. Цілих півроку, що минули відтоді, вони з Лешеком були обережніші й замітали всі сліди. Цей недокурок, мабуть, випав із попільнички, коли вона несла її витрусити. Поки мати бігала по квартирі й кричала, Деніза переконалася, що, крім цього недокурка, мати більш нічого не змогла знайти після Лешека, й потроху заспокоїлася. Вона заховалася за свою мовчанку й вирішила не заперечувати матері.

Мати нервово метушилася довкола неї, і в її словах вчувалася втома, злість і безпорадність.

— Я на роботі... а ти... до квартири чужого хлопця...

З цих докорів до Денізи доходили тільки окремі слова.

— Товариша,— поправила вона матір.

— Який сором! — сказала мати.— Який стид і сором! Що ж, поведься й далі так. Поводься так і далі, якщо хочеш, щоб на тебе тицяли пальцями.

Деніза не впізнавала матері.

— Товариша! — В материних устах це слово втратило свій зміст і пролунало якимсь неприємно й лиховісно.— Товариша! — Вона просто виштовхнула це слово з уст, немовби воно могло їй пошкодити, якби вона потримала його там трохи довше.

Все, що сталося вчора вранці, було повторенням сцени піврічної давності. Тоді Лешек забув у них шапку. Він прийшов увечері, коли мати пішла на нічне чергування. Деніза відразу ж розповіла йому про все.

— Та невже? — здивувався він.— Знаєш, я зовсім забув, що приходив до тебе в шапці. Де ж вона?

— Мати забрала її до себе.

— Ти сказала їй, як мене звуть?

— Ні!

Він обняв її за плечі й повів до дивана.

— Ні, ні,— випручалася вона,— ми йдемо в кіно!

— Мені не хочеться!

— Тобто як не хочеться?

— Ти добре знаєш, що мені хочеться!

Він сів на диван і дивився, як вона нерішуче стоїть біля столу. Так було завжди. І того разу теж.

— Я ж тебе люблю,— тихо сказала вона.

— Як мамочку й таточка.

— Ну що ти...

Чого це він вплутує сюди батька?

— Скажи, ти хочеш зі мною дружити чи ні?

— А хіба я з тобою не дружу?

— Як з мамочкою і...

Він повільно підвівся з дивана, повільно обійшов стіл і повільно рушив до дверей. Чекав, що Деніза зупинить його. Але вона не зупинила. Він вийшов у коридор. Вона пішла за ним і відчинила йому двері на сходи.

Спускаючись, він човгав підметками по кожній сходинці. Звук цей нагадував рипіння тупого ножа, яким ріжуть корок.

Вона кинулася за ним через кілька хвилин і наздогнала вже на першому поверсі. Серце хололо в неї в грудях, коли вона вела його назад, потерпаючи, щоб їх хтось не побачив. На щастя, вони нікого не зустріли.

Ту ніч Лешек уперше провів у неї. Але відтоді минуло вже кілька місяців. У матері було багато нічних чергувань, під час яких Деніза й Лешек зустрічалися тут. Майже півроку.

Лешек уже почувався у квартирі, як член родини, а про нього ніхто нічого не знав. Коли б не забута шапка й недокурок, навіть мати ні про що не здогадалася б. Деніза не розповідала про нього своїм подругам-однокласницям і взагалі нікому. Щоразу, коли в неї виникали сумніви

з приводу власної поведінки, вона втішала себе тим, що про це не знає жодна жива душа. І ця таємниця відрізняла її від решти людей,— вона відчувала свою винятковість. Це її хвилювало. Тим паче, що ця таємниця стосувалася чоловіка.

Донедавна єдиним чоловіком у їхній сім'ї був батько. І хоч він був далеко, від нього йшло незвичайне світло, схоже на відблиск далекої пожежі, яка нас жахає і водночас викликає цікавість.

Він нібито скнів десь в Австралії, проте ніхто не знав про нього чогось певного: може, він уже помер, а може, розбагатів. Тільки мати була твердо переконана, що батько там скніє. Тієї хвилини, коли він пішов з дому, дружина й дочка для нього померли. Він для них також помер. Хоч вони й не знали навіть, де його могила.

Після того як він покинув їх, мати зняла зі стіни фотографію в металевій рамці. На мотоциклі сидів усміхнений молодик. Цей молодик був Денізін батько, а мотоцикл, на якому він сидів, належав його товаришеві.

— Мотоцикл— і той був у нього позичений,— казала мати.

На місці фотографії на стіні залишилася чотирикутна пляма, але тепер, після стількох ремонтів уже не можна було впізнати, де вона висіла. Якось Деніза спитала матір про цю фотографію, і мати сердито на неї нагримала. Так батько разом зі своєю фотографією щез із Денізиною життя.

Було, мабуть, і багато інших речей, але Деніза й гадки не мала, що їй їх бракуватиме,— просто вони не належали до її життя, отож їй і нічого було втрачати. Та все ж іноді її охоплювало почуття, ніби вона втрачає щось таке, чого в неї ніколи не було. Воно з'являлося в Денізи тоді, коли їй кортіло поділитися з матір'ю, поговорити про хлопців з її класу або з їхньої вулиці.

— Знайшла чим голову мені морочити! — невдоволено бурчала мати, і очі її відбивали погано приховувану підозру, що в дочці починає проявлятися батькова вдача.

Мати ніколи не говорила про чоловіків. Між нею й ними перепоную стояв гіркий досвід з одним із них, хоча інші жінки,— Деніза мала змогу спостерігати це на кожному кроці,— використовували свій гіркий досвід з одним чоловіком як місточок, по якому перебігали до інших. Деніза неясно здогадувалася, що в особі батька знайшла б повірника. Вона вже не пам'ятала його образу й не мала змоги його поновити. Але в сусідній кімнаті висіла фотографія матиного батька. З фотографії дивився молодий красень з вусиками.

Молодий дідусь на фотографії був майже такий не-реальний, як і її батько. Хіба що, може, батька вона могла ще колись зустріти, бо живих ніколи не треба скидати з рахунку. Дідуся ж Деніза сама втягнула в свою гру. В міру того, як у її спогадах тьмянів і розпливався батьків образ, його місце поступово займало дідусеве обличчя, яке вона день у день бачила в кімнаті. Кінець кінцем неживий дідусь став для неї живішим, ніж, мабуть, іше живий, але далекий батько. Обличчя незнайомого дідуся почало заступати перед нею батькове обличчя. І коли вона намагалася уявити собі, що сказав би з того чи іншого приводу батько, він промовляв до неї дідусевими губами й усміхався його очима.

Шість років тому листоноша приніс від батька листа. Першого й останнього. Деніза наївно сподівалася, що мати прочитає листа вголос.

— Це він тобі пише? — запитала вона.

— Він.

— То прочитай, щоб і я чула.

— Ні,— сказала мати, склала листа й сунула його в кишеню фартуха.

Вона ховала листа від Денізи. Замикала його в шухляді стола. Але немає на світі такої таємниці, яку можна було б зберегти.

Якось мати, поспішаючи на роботу, забула замкнути шухляду. Так Деніза добралася до листа, який уже давно мріяла прочитати. Бо десь тут мав бути ключ від минулого, яке мати перед нею замикала. Деніза палко бажала довідатись правду, і коли вона виймала листа з конверта, обліпленого великими кольоровими марками, від хвилювання в неї пересохло в горлі. Лист вислизнув їй з руки, але вона швидко підняла його з підлоги й почала квапливо читати:

«Магдо, я, звичайно, зараз не all right і через те пишу Тобі. Якби я був all right, то не писав би. Я зазнав багато лиха, були в мене й радісні хвилини, але Тобі до цього вже, мабуть, байдуже. Бо Ти завжди стоїш на своєму, і ніхто Тебе ще не переконав у іншому. Просто Ти завжди маєш рацію. Я хочу, щоб Ти знала, чому я втік від Тебе: я не міг більше терпіти Твоїх повчань і впевненості у власній непогрішності. Ти завжди вдаєш, ніби тільки Ти одна знаєш правду, і більш ніхто. А я хотів жити вільно. Тільки яка мені була біля Тебе воля, коли Ти весь час шпетила мене. Я не знайшов у собі відваги сказати Тобі про це, отож вирішив принаймні написати. Сім років не писав Тобі і не бачу в цьому сенсу й тепер. Але тепер я не all right, тому пишу. Керуйся й далі своїми принципами, і все в тебе буде гаразд!

Карел»

Спершу Деніза подумала, що погано зрозуміла написане, що прочитала батькового листа надто швидко і до неї не дійшов його глибокий і таємничий зміст. Вона пильно вдивлялася в почерк, — він був не однаковий, немовби під рукою в того, хто писав цього листа, хитався

стіл, і фрази закінчувалися літерами, які невідомо чому самовпевнено повзли вгору, перш ніж той, хто їх виводив, устигав поставити крапку.

Деніза оглянула конверт, австралійські марки, нечіткий штампель і знову заходилася читати листа. Їй було прикро, що батько не згадує про неї й словом; та він, по суті, не згадував і про матір, а весь час писав тільки про себе; мати була для нього лише приводом поговорити про свої поневіряння.

«Не треба було мені читати цього листа,— докоряла вона собі,— деякі бажання краще стримувати, в крайньому разі не поспішати їх здійснювати». Користь від того, що вона цього листа прочитала, стала їй ясна вчора вранці, коли мати розкричалася на неї, знайшовши на килимі недокурки. Материна ранкова роздратованість, посилена безсонною ніччю під час чергування, зростала з кожною секундою й ставала агресивною. Деніза раптом зрозуміла, що мати лютує не на Лешека, якого вона не знала, а на чоловіка, який її покинув, і що немає на світі такого чоловіка, який бодай частково не завинив би у її гіркій долі вже хоча б тому, що належить до виду, який має назву «чоловіки». І Денізі враз стала неприємна материна правда, про яку та кричала у всіх кутках їхньої невеликої квартири. Вона не витримала й, коли мати, здавалось, от-от задихнеться від своєї злості, сказала:

— Просто ти завжди маєш рацію.

Вона не усвідомлювала, що вимовила фразу з батькового листа. Але мати знала той лист напам'ять і палала бажанням відповісти на нього відверто й рішуче, та оскільки батько не вказав своєї адреси, вона аж задихалася від невисловленої відповіді.

— Ти прочитала листа? Тобі мало того, що ти водиш до квартири бахура, так ти ще й пхаєш носа в мої шухляди!

Не тямлячись від люті, мати вжила кілька грубих виразів, яких Деніза ще ніколи не чула з її вуст. Їй було боляче дивитись на матір, принижену злістю, бачити, як вона все більше втрачає почуття власної гідності, як проривається її озлобленість, змішана з істерією, й робить її смішною.

Нарешті їй випала нагода поговорити з чоловіком, який пропав безвісти, і те, чого вона не могла кинути у вічі йому, вона викрикувала Денізі.

— Ніхто ніколи не знаходив у мені нічого поганого,— скаржилася мати,— тільки він! А тепер ще й ти! Це за те, що я пожертвувала собою заради тебе? Ні. Просто ти така ж, як і він. Але можеш бути певна,— заплакала вона,— я витерплю свою гірку долю, сама, всіма покинута, а от він і ти — ви не витерпите нічого. Нічого, нічого! — передікала вона чоловікову й доччину долю.

Мати вела далі свій монолог і перераховувала сумнівні батькові риси — його легковажність і легковір'я, дрібні зради, які вилилися потім у зраду велику, його ледарство, — так, вона назвала його й ледарем, — і в міру того, як зростало її хвилювання, голос її лунав усе гучніше, і Денізі здавалося, що вона навіть віддалік чує гарячий материн подих.

— А коли я йому сказала, що в мене буде дитина, — провадила мати, — він утік від мене перший раз! Тільки спробуй натякнути такому джигуну, що на нього ждуть якісь обов'язки, і його відразу наче лизень злиже. Це я, я його знайшла й привела назад. Інакше ти не мала б батька...

Деніза слухала матір, і замість невиразного батькового обличчя перед нею постав образ її молодого дідуся, самовпевненого й веселого. Вона не розуміла матері, її звинувачення і відчай з приводу недокурка на килимі були для неї незбагненні, й вона почувала себе ніяково, що не співчуває матері в горі, якого завдав їй батько.

Батьків лист, котрий вона прочитала потай, тільки тепер набирав для неї змісту. «Цікаво було б послухати з цього приводу батька»,— подумала Деніза. А потім і зовсім перестала слухати матір. Так воно було насправді чи ні, ясно було одне — від материних слів на неї повіяло самотністю, а якщо Деніза чогось боялася в житті, то це самотності.

Якби одного дня надвечір вона не відчула себе самотньою, то не познайомилася б з Лешekom. Лешек у всьому вмів собі зарадити. В ньому було щось від тієї самовпевненості, яку випромінювала дідусева фотографія. Він розповів їй, що навчається в технічному вузі, наговорив їй цілу купу нецікавих речей про мотори, глибоко переконаний, що їй це цікаво, і їй справді його слова видалися нарешті цікавими.

— Ти не слухаєш мене,— сказала мати.

— Ну що ти, слухаю,— збрехала вона.

— Колись ти захочеш мене послухати, але буде вже пізно,— закінчила мати, зовсім виснажена, й пішла до сусідньої кімнати, щоб відпочити після нічного чергування.

І ось тепер, коли ніч поволі наближалася до ранку, а в темряві світився фосфоричний циферблат будильника, Деніза лежала на дивані поруч Лешека й дослухалася до його спокійного дихання; мати знову була на нічному чергуванні, весь притихлий будинок спав, а Деніза ніяк не могла заснути.

Тепер, уночі, деякі материні фрази вона чула виразніше, ніж коли сиділа навпроти неї. Від чого втік батько? Від відповідальності чи від матері? Що, коли вона перейняла від матері принципи й погляди, які обмежуватимуть її все життя і відлякуватимуть від неї чоловіків? Що, коли вона успадкувала від матері її гірку впертість та не поступливість і марно обстоює якусь нікому не потрібну правду?

Останнім часом вони з Лешеком часто сварилися через дрібниці. Вночі, коли Лешек спав, це були дрібниці, але якого великого значення набували вони для неї за білого дня! Чи не було це підтвердженням того, що вона успадкувала від матері щось таке, чого краще було б не успадковувати? І чи не було це передвіщенням того, що вона втратить Лешека?

Деніза навпомацки пошукала вимикач торшера. Їй було мало вже того, що вона чула Лешекове дихання й відчувала на своєму голому плечі дотик його волосся. Їй треба було його бачити, глянути на його обличчя й пересвідчитись, що нічого не сталося, що все по-старому. Після кількох спроб намацати вимикач вона згадала, що ввечері відсунула лампу від дивана. Вона не любила показуватися Лешекові роздягнутою при яскравому світлі. Лешек не міг цього зрозуміти. Вона віднесла ввечері торшер у куток кімнати, і він стояв там і досі.

Деніза обережно встала й пішла ввімкнути торшер. Рожевий абажур розкинув по кімнаті приємне світло. Деніза повернулася до дивана, лягла й накрилася. В тьмяно-рожевому світлі почала розглядати ліву Лешекову щоку—правою він уткнувся в подушку. Поки було темно, їй було чути його дихання, а тепер, коли вона засвітила, їй здалося, що Лешек перестав дихати. Він лежав без руху і без жодних ознак життя. Деніза злякалася. Та в цю ж мить Лешек поворухнувся і наштотхнувся обличчям на простягнену Денізину долоню, якою вона намагалася вловити його дихання. Він розплющив очі й, наморщивши лоба, пробурмотів спросоння:

— Що таке? Вже пора?

— Нічого, нічого,— засоромлено відповіла вона.— Спи.

Деніза вимкнула торшер. Довго переверталася з боку на бік і ніяк не могла заснути. Раптом їй знову здалося, що вона втрачає Лешека, і вона знову спробувала вловити його дихання. А коли їй це не вдалося, вона встала й за-

світила торшер, але повернутися до Лешека не встигла, — він уже сидів на дивані.

— Що це ще за вибрики? Що з тобою діється?

— Зі мною все гаразд.

— Неправда. З тобою щось діється.

І тут у неї виникла ідея поставити йому одне запитання. Згодом, згадуючи про це, Деніза мусила визнати, що якби не ранкова сварка з матір'ю, вона до такого ніколи б не подумалася. Отак серед ночі, при рожевім, як цукрова вата, світлі.

— Що, коли в мене буде дитина? — запитала вона.

— Що за нісенітниця!

— Ти так думаєш?

— Нісенітниця! Яка дитина?

— Маленьке немовлятко, — сказала вона.

Лешек спустив ноги з дивана. Він спав у трусах, і його біла спина була всяяна веснянками.

— Якщо це й справді станеться, я тут ні при чому.

— А хто? — запитала вона.

Він простяг руку до штанів, які висіли на стільці, й ви-
йняв сигарету. Закурив. Деніза завбачливо взяла від нього погаслий сірник.

— Хто, питаєш? А я звідки знаю?

Вона вже хотіла йому сказати, що ніякої дитини не жде, що нічого не сталося й що все це жарт, — просто їй хотілося перевірити, як він буде поводитись. Але раптом передумала. Останні Лешекові слова її образили. А оскільки він її образив, вона несподівано відчула над ним перевагу, якої їй завжди не вистачало. Й вона заявила:

— Тут уже нічим не можна зарадити. Тобі доведеться зі мною одружитися.

Лешек кілька разів затягнувся сигарею:

— Одружитися?

— Так.

— Ні, — рішуче заперечив він.

Вона здивувалася, що Лешек раптом став такий розгублений і безпорадний. Однак він помалу оговтався.

— Знаєш, що я тобі скажу,— мовив він, гасячи сигарету в попільничці,— ти мене в цю гру не вплутуй...

— Ти...

— Якщо дівчина приводить до себе на ніч...

— Ти...

Уникаючи її погляду, Лешек простяг руку до сорочки, одягався швидко й незграбно, мимрячи:

— Якщо дівчина приводить до себе на ніч... вона й ще когось може привести...

— Замовкни!— закричала Деніза.

Він показав на стіну, мовляв, можуть почути сусіди. Деніза накинула халат і з ключем у руці побігла поперед. Лешек узувався на ходу.

Вона відімкнула йому вхідні двері. Надворі вже світало, але на небі, як пам'ять про минулу ніч, стояв місяць.

Вернувшись у квартиру, Деніза пішла просто до ванної й довго стояла під холодним душем. Потім перестелила всю постіль. Відчинила вікно й провітрила кімнату. Вимила попільничку. Але ніяк не могла втамувати свою жаждою чистоти.

Сівши до столу, Деніза поклала перед собою екзаменаційні питання з історії. Будильник показував тридцять три хвилини на п'яту. Вона втупилася в книжку, але замість літер бачила перед собою Лешекове обличчя.

«Як я його ненавиджу!»— думала вона й сама не знала, кого ненавидить більше,— Лешека чи себе за те, що піддала його цьому випробуванню. Чи, може, матір, бо, якби не вона, Денізі таке ніколи й на думку не спало б.

І що більше вона про це думала, то сильніший брав її жаль, що все це було тільки випробуванням. А ще вона думала про батька, який усе-таки прожив з матір'ю п'ять років. Усе-таки. І ці п'ять років раптом видалися їй такою прекрасною порою...

В ту ніч ми ще про щастя говорили. І про ті часи, коли його з речами не пов'язувано. Та чи було колись таке узагалі, щоб речі над людьми не панували?

Хіба що, може, добрий лук, що означав і здобич, й ситий шлунок, чи кілька похватних знарядь. Та щастя полягало не у них самих,— воно залежало від наслідків їх дій.

Речей бездушних з'являється дедалі більше в світі, неначебто для нас і необхідних. Але вони — лиш символ статків, успіху чи сили.

Здається часто нам, що люди навзаєм вже тиснуть руки, але насправді вони вхопилися хіба за річ якусь і завдяки їй лиш на мить відчувли тепло своїх вогких долонь.

ГОДИННИК

Стара сиділа на ящику. Ноги вже відмовлялися їй служити, але очі ще були жваві й цікаві. Забачивши у вікно трактор з причепом, вона вигукнула:

— Вже їдуть! Вже їдуть!

Луна її високого голосу покотилася поміж голими стінами, відбилася від вишаруваної підлоги й вилетіла крізь відчинені двері в сад. Крик її прорізав порожню й спокійну тишу будинку.

На другому поверсі вілла капало з батареї центрального опалення, і Марія ставила під кран тазик саме тієї миті, коли пролунав крик старої. «О боже, чого свекруха так репетує? — подумала вона. — Як тільки починає кричати, голос у неї щоразу переходить на вереск». Вона повільно посунула тазик і зачекала, поки від крана батареї відірветься наступна крапля. Тільки після цього вийшла з кімнати й неквапом, нога за ногою, почала спускатися сходами. Стара внизу не вгавала:

— Вже їду-у-уть! Вже їду-у-уть!

«Ну й уперта!» — подумала Марія і ще дужче сповільнила ходу, злорадіючи, що стара, мабуть, аж почервоніла зі злості, бо їй ніхто не відповідає й ніхто не біжить зустрічати трактор.

Будинок було нарешті збудовано. Він мав дах, підвал, воду, світло й центральне опалення. Дві кімнати на першому поверсі й три на другому. Справжня вілла. Навіть із гаражем, щоправда, поки що без воріт. Та машини в них із Йозефом однаково ще не було.

Залишилось тільки поштукатурити зовні. Коли заклали фундамент, Марії було двадцять шість, а Йозефові тридцять вісім. Відтоді минуло чотири роки. Будинок було нарешті збудовано, але він стояв порожній. І ось

сьогодні трактор віз сюди на причепі вбогі меблі з колишньої невеличкої квартири, валізи й кошики з начинням.

Вони замовили трактор з причепом, бо так було дешевше. За кермом трактора сидів Йозефів товариш, який працював на фабриці.

Свекруха нарешті перестала кричати, побачивши, що Марія вийшла на подвір'я. Вона стежила, як невістка відпирає ворота, як нахилиється, щоб із бетонного порога витягти гак. Маріїні рухи здавалися їй страшенно повільними, а плаття на потворно худій фігурі ще надто новим для того, щоб носити його вдома. Стара намагалася знайти в невістчиній поведінці ознаки впертості й бунту. І знайшла їх досить легко. Це її заспокоїло й підбадьорило. Тепер можна було спрямувати свою увагу на сина, який саме зіскочив з причепа й про щось домовлявся з трактористом. Вона не чула їхніх голосів, бо вікно було зачинене. Йозеф стояв біля трактора, спершись однією рукою на колесо, а другу застромивши в кишеню. В його позі відчувалася самовпевненість, і стару це здивувало. Відтоді, як син закінчив будівництво вілли, він невідомо змінився, хоч і намагався приховати це від матері.

— В тебе росте черево, ти будеш череватий, як твій тато, — сказала стара вголос, хоча її ніхто не слухав.

Син з невісткою тим часом занесли до будинку стіл.

— Чому не візьмете спершу годинника? — крикнула їм стара. Не дочекавшись відповіді, вона повторювала своє запитання доти, аж поки в дверях не з'явився син і не відповів їй:

— Годинник закладений речами.

Будинок поглинав предмети, як море гальку. Він був надто просторий, а меблів мало. Якщо не рахувати меблів старої, яка вимовила собі дві кімнати на першому поверсі.

Трактор з порожнім причепом поїхав, а Йозефові, перш ніж зібрати й поставити подружні ліжка, треба було по-

вісити матері годинник. Велику засклену скриньку з циферблатом і маятником.

— Ох, не знаю, чи йтиме він тут так само добре, як ішов усе життя там,— зітхнула мати, коли він заніс годинника в кімнату.

Вона вже знову перебралася в своє старе крісло, і Йозеф міг скористатися ящиком, на якому вона недавно сиділа.

— Будь обережний,—застерегла його мати,— ящик хитається.

Йозеф узяв гак і молоток і став на ящик. Ящик ледь помітно захитався під ним. Він підняв руку з гаком.

— Не там,— сказала стара,— це занизько. Трохи вище!

Йозеф уперся животом у стіну й пересунув гак вище.

— Ліворуч,— сказала стара.— А тепер праворуч. Досить.

— Якщо гак не полізе,— сказав Йозеф,— доведеться довбати дірку й ставити кілочок. Але це я зможу зробити тільки завтра.

— Завтра,— промимрила стара.— Так я і знала. Для мене ти не дуже квапишся. Завтра...

Він замахнувся молотком. Ящик під ним похитнувся.

— Обережно! — сказала мати.

Він замахнувся знову і вдарив. Гак увійшов у стіну. Йозеф з тихою люттяю вдарив по ньому ще раз і ще. Ящик під ним скрипів і ліниво хитався з боку на бік. Але потім гвіздки на ребрах попустили, і з останніми ударами молотка він почав осідати в Йозефа під ногами. Він розламався не відразу, а тріщав і повільно перехняблювався, і катастрофа сталася тільки в останню хвилину.

Ящик розпадався так повільно й майже непомітно, що стара скрикнула, коли було вже запізно.

Від удару Йозеф відчув у спині різкий біль, який відізвався в потилиці й голові. Упершись лобом у стіну, він стояв з молотком у руці й важко дихав.

— Що з тобою? — запитала стара. — Тобі недобре?

Біль трохи попустив. Йозеф похитав головою. І тієї ж миті від болю йому перехопило подих. Йозеф заціпенів, а коли йому нарешті вдалося звести дух, він обережно зійшов із дощечок ящика, на яких усе ще стояв, і з молотком у руці рушив до дверей.

— Ти куди? — запитала його мати. — А як же годинник? Так і покинеш його тут?

Йозеф не відповів і зачинив за собою двері, підсвідомо намагаючись захиститись від матиного крику; він знав, що вона кричатиме й кликатиме його. Почав підійматися сходами нагору. Ноги його рухалися, проте верхня половина тіла здавалася непорушним, мертвим тягарем, і він ніс його, потерпаючи, щоб біль не повернувся знову.

Марія виймала в кухні з кошика начиння. Коли він важко опустився на єдиний кухонний стілець (більше їх тут не вміщалося), вона сказала, навіть не підводячи очей від своїх тарілок і каструль:

— Для неї головне, щоб висів годинник.

Він усе ще тримав у руці молоток, не знаючи, куди його покласти. Озирнувся довкола, повертаючись при цьому всім корпусом. На краєчку стола було ще трохи місця, й він підняв молоток, щоб покласти його туди, але пальці раптом звела судом. І молоток з оглушливим гуркотом упав на підлогу.

Марія здригнулася й рвучко обернулася до нього.

— Тріснула плитка, — сказав він з жалем і безпорадною злістю. В цій фразі було щось значно більше, ніж просто констатація заподіяної шкоди.

Марія поставила тарілку й опустила навколішки. Підлога в шаховому порядку була викладена голубою й білою керамічною плиткою. Молоток відбив різьок голубої плитки й усю її перетнула тоненька, мов волосок, тріщинка. В пошкодженому місці голубизна зникла і ви-

разно проступив сірий колір. Марія обережно, самими кінчиками пальців торкнулася цього місця, немовби хотіла своїм ласкавим дотиком загоїти рану. Очі її налилися слізьми. Це вже було занадто!

Вона стала Йозефовою дружиною десять років тому, через рік після їхнього знайомства, і коли виходила за нього, їй здавалося, що, крім своїх батьків, вона нікого так добре не знала, як його. Та одна справа побачення, танці й прогулянки за місто, і зовсім інша — життя після весілля. Тут до неї прийшло те, про що вона зовсім не відала, — Йозефів ритм життя, його звички й та страшна порожнеча, яку викликають одні й ті самі переживання — і все це стало тепер головним. Вони жили в старому будинку в маленькій двокімнатній квартирі, Йозефова мати — на тому самому поверсі в своїй кімнаті; вода й туалет були на галереї. Щоп'ятниці вони всі троє ходили в кіно, в неділю Марія і Йозеф ішли на футбол, у середу обое іноді бігли на танці, та це вже було не те, що раніше. Тоді вони ходили в кіно вдвох, і темрява зали приховувала їхні долоні, що шукали одна одну, й сповнювала їх незвичайним трепетом, якого вони так прагнули. Недільний футбол їй не цікавив, але їй було приємно слухати, з яким знанням справи Йозеф говорив про гру, вона пишалася тим, що він усе знає й на все має тверді погляди. А танці до весілля були для неї хвилюючим ритуалом.

Ядро зникло, zostалася тільки шкаралупа. Тому вона так палко привітала Йозефову ідею побудуватися. Їй не хотілося прожити все життя у двох темних кімнатах з вігодами на галереї. Та для будівництва треба було об'єднатися з Йозефовою матір'ю, щоб вона вклала в цеглу свої заощадження.

— А чи не можна якось обійтися без неї? — збентежено запитала Марія, коли Йозеф сказав їй про це, бо з перших же днів відчувала страх перед цією могутньою

жінкою. Тоді, десять років тому, свекруха була ще статечніша, ніж нині, і сама її присутність гнітила Марію; немовби поруч неї стара ставала ще могутнішою. Свекруха не переставала претендувати на місце, яке зайняла Марія. Невістка була для неї непроханою гостею, вона ревнувала її, мов дитина, якій дістався менший шматок торта. Марія мріяла про те, що колись звільниться від вигод на галереї, напівтемних кімнат і свекрухи. Що житиме в протилежному кінці міста, ходитиме зі своїм чоловіком у кіно без його матері. А коли в залі погасне світло й коли вона візьме його за руку, стара не буде нахилитися і не вдивлятиметься в темряву, де переплелися їхні пальці.

— Без неї? — здивовано запитав Йозеф. — А ти знаєш, скільки нам ще все одно доведеться позичати? Ні, без неї в нас нічого не вийде.

Кінець кінцем Марія змиралася із тим, що свекруха теж перейде в її майбутнє. А втім, вона поселиться на першому поверсі й зможе підніматися нагору своїми хворими ногами лише вряди-годи. Марія забула, що голос старої здатний досягти й найдалшого кутка будинку і що її очі бачать крізь стіни. За ці роки вона не раз намагалася вплинути на Йозефа, щоб він глянув на свої відносини з матір'ю іншими очима. Казала йому:

— Ти гадаєш, твоя мати тебе любить?

— Не починай,— відмахувався він.

— Знаєш, що ти для неї? Її власність. Ти належиш їй, як комод або настільний годинник. Вона вся аж тіпається, коли бачить, що я до тебе доторкаюся. Наче боїться, що я подряпаю твою поліровку або видушу скло.

— Годі про це,— досадливо й мляво захищався він.

Тоді Марія зверталася до минулого, щоб на прикладі свекрушиної родини показати, що має рацію. Зловживала тим, що Йозеф їй розповів про свою родину, згадувала про те, як вони споконвіку аж трусилися над своїм майном;

змальовувала покоління дрібних торговців, яких ніколи навіть не бачила. Всі ці предки втілилися в особі його матері, щоб зловмисно заявити про свої права спершу на речі в будинку, а потім і на Йозефа. Було очевидно, що свекруха прагне поширити своє право власності й на невістку.

— Як це гидко,— казала Марія, закінчивши перелік предків.

— Гаразд, гаразд,— погоджувався з нею Йозеф,— але ти сама розумієш, мати є мати.

Стомившись переконувати його, вона відмовилася від дальших нападок.

Іноді Марія обіймала чоловіка, притискалася обличчям до його плеча і плакала. В цьому пориві було більше бажання вблагати його, ніж глибокого почуття.

— Якби вона звеліла тобі покинути мене, ти б її послухався.

— Ні,— рішуче відповідав він у такі хвилини,— я б тебе не покинув. Я сказав би їй усе, що про неї думаю.

Незабаром Марії випала нагода почути, що Йозеф думає про матір. Якось, ідучи на галерею по воду, вона зачула за дверима старої голоси. Навшпиньках підійшла ближче.

— ...вона така,— говорила свекруха,— можеш мені про неї нічого не казати, я все добре бачу й чую. Любить смачно попоїсти, пожити в своє задоволення, ні в чому собі не відмовляє. Все це вона принесла зі своєї сімейки. Але я тебе застерігала, й докоряти тепер мені ти не можеш. Я казала тобі: «Не бери дівчину з робітничого кварталу, бо нам така не підходить. Зроби з такої панну, і вона проїсть на ласощах останній твій гріш».

— Годі, мамо,— відповів Йозеф,— ти робиш з мухи слона. Поглянь, де ми живемо: три старі темні норі!

— Дама залишається дамою навіть у темній норі. Це, голубчику, з першого ж погляду видно.

— Ну гаразд,— промимрив він,— але вона ошадлива.

— Ах, даруй,— раптом засміялася свекруха,— я зовсім забула, що ти її чоловік! Даруй. А тепер послухай уважно, що я тобі скажу.— Голос її став твердим.— Вона засліпила тобі очі своєю повною пазухою, поставила між мною й тобою ліжко...

Далі Марія вже не слухала. Вона вийшла на галерею й почала набирати в чайник води. Рука її тремтіла, і чайник покав об металеву раковину.

Йозеф повернувся, коли вода вже закипіла. Білий, з червоними плямами на вилицях, він мовчки ходив по кімнаті.

— Ну що, відвів душу з мамочкою? — запитала його Марія.

— Бісова баба! — спалахнув він і грюкнув кулаком по столу.— Ви обидві баби! — додав швидко, щоб Марія не подумала, ніби взяла над матір'ю гору.

Тоді вони вже третій рік будувались. І хоч будівництво затягувалося з причин, які від них здебільшого не залежали, всі троє почали підозрювати одне одного в помилках і в прорахунках, через які справа посувалася дуже повільно.

Ядро розбухло, шкаралупа тріснула й розпалася. Залишилося тільки ядро: будинок, будинок. Розмови за обідом, за вечерею снувалися довкола його стін, які росли повільно, їхні мрії в'язли в піску й цементі, який кам'янів у паперових мішках. Вони лягали спати, а ноги аж гули від втоми, і голова тріщала від цифр і думок про гроші, про позички і про те, де взяти робітників. Давно вже не ходили ні в кіно, ні на футбол, а танцювали хіба довкола бетономішалки. Будівництво об'єднувало їх і водночас настроювало одне проти одного. В перші два роки їм додавала снаги мрія про білу віллу посеред зеленого саду, на третій рік ця мрія почала вже їх дра-

тувати, мов хазяїн, на якого довго працюєш. Але вони бунтувалися не проти будинку, а одне проти одного.

А коли почався четвертий рік будівництва, вони перестали вірити, що коли-небудь його завершать. Бракувало ще безліч речей, і доробкам у будинку не видно було кінця.

Свекруха всідалася на купу дощок, простягнувши хворі ноги, й пильно стежила за рухами інших. Вона мовчала, але Марії здавалося, що свекруха кричить: «Працюйте, люди, щоб я хоч трохи пожила в цій віллі!» Марія вже не сумнівалася, що ця жінка житиме вічно.

І ось настав день, коли будівництво було закінчено. Та ні Марія, ні Йозеф не відчували від цього особливої радості. Надто довго плекали вони свою мрію, щоб дійсність змогла принести їм радість. Завершення будівництва прийшло до них після довгих очікувань, по суті несподівано. Виснажені, вони сприйняли це зовсім не так, як уявляли собі всі ці роки.

— Коли ми збудуємо...— втішали вони себе кожної неділі, з ранку й до вечора просіваючи пісок і подаючи цеглу. Їхні руки, їхні очі, їхні тіла і їхнє завтра — все належало будинку.

А потім сталося те нещастя з дитиною.

— Та ти що? — злякався Йозеф, коли Марія йому про це сказала. — Тепер? Коли ми ще не закінчили будинок?

Будинок вимагав її рук. Вона це розуміла. Операція пройшла невдало, й потім їй довелося пролежати майже цілий місяць. Йозеф ходив, насупивши брови й гірко опустивши кутики вуст.

— Про що ти думаєш? — прорвалася нарешті її злість. — Визнай усе-таки, що ти теж у цьому винен.

Він пішов на будівництво, де на купі дощок його чекала мати, а Марія заридала. Вона оплакувала своє ненароджене дитя і ненароджений будинок. Дитя не народилося — народився будинок.

Після операції Марія ще довго не могла оклигати.

— Я гадаю, що ми все-таки могли дозволити собі цю дитину,— сказала вона якось Йозефові.

— Ти розумієш, що б це було?— відповів він.— Будівництво затяглося б щонайменше на рік.

У ньому було щось від матеріної впертості, від її ненаситності й віри у власну непогрішність.

І ось тепер будинок стояв уже викінчений, на другому поверсі була кухня, в кухні підлога з плиток, а на плитках лежав молоток.

Марія стояла навколішках над вищербленою плиткою, і їй ще ніколи не здавалися такими марними всі жертви останніх чотирьох років, як у цю хвилину.

Йозеф забувся й нахилився, але біль блискавично виставив його, наче пружина. Роздратований болем і Марійним плачем, він просичав:

— Чого ти рюмсаєш?

Вона похитнулася навколішках у нападі раптового відчаю, і з грудей у неї вихоплювалися короткі жалібні звуки.

— Ти що, здуріла? — крикнув Йозеф. Якби не цей біль, він підвів би Марію з підлоги, поставив на ноги й нагрімав би на неї. А так тільки повторював: — Ти здуріла? Здуріла? Через ріжок якоїсь плитки?

Вона не вміла йому пояснити, що плаче не через цю вищерблену плитку, а через усе те, що їй ця плитка нагадала. Як йому пояснити, що крізь тріщину в плитці витікає вся гіркота, все самозречення останніх років, усі марні зусилля надати будівництвом вілли сенсу своєму життю? Як йому пояснити, що в цих стінах замуровано всі її неділі, спокійні вечори, що в них замуровано також той день, коли в неї могла народитися дитина? Жаль тяжким каменем придавив її, вона хиталася під цим тягарем і голосно схлипувала:

— Мені жаль... мені жаль...

— Чого тобі жаль?

— Мені жаль...

— Цієї плитки?

— Їй раптом захотілося схопити молоток і все тут потрошити. Плитки, тарілки, стіни, шибки. Якби вона все потрощила, їй, напевне, трохи полегшало б — вона повернула б собі свободу. Та, опанувавши себе, Марія підвелася з підлоги.

— От бачиш, я ж казав, що це дрібниця, — мовив Йозеф.

— Помовч, прошу тебе, помовч! — попросила вона його й знову заходилася виймати з кошика посуд, зовні спокійна, але обличчя її розчервонілося від плачу й хвилювання.

Він підвівся із стільця й застогнав.

— Йозефе! — виразно почулося знизу. Мати, очевидно, підійшла аж до самих сходів і гукала до них нагору. — Йозефе!

Марія глянула на нього. Він заперечливо похитав головою:

— Скажи їй, що я не можу! Що мені недобре.

Йозеф ніколи нічого не переказував через неї матері. Це Марію здивувало. Вона ще не могла зрозуміти, що це означає, але спустилася на площадку сходів. Свекруха стояла внизу.

— Я кликала не тебе! — крикнула вона. — Хай виїде Йозеф.

— Йозеф послав мене сказати вам, що він не може вийти. Йому погано, — мовила Марія.

Стара окинула її ненависним поглядом.

— Мабуть, ти щось наговорила йому про мене, що він не йде.

Марія з гідністю й з демонстративною легкістю піднялася нагору.

— Брехуха! — крикнула їй навздогін стара.

Марія повернулася до кухні вже в трохи кращому настрої. Йозефа там не було. Вона відчинила двері до кімнати. Під однією стіною стояв буфет, під другою крісло, а під третьою диван. Ці нечисленні меблі зовсім губилися у великій кімнаті, яка без гардин, килима й картин здавалася порожньою. Йозеф лежав на дивані, й бліде чоло його зросив піт. Побачивши Марію, він промимрив:

— Мені недобре.

— В тебе щось болить?

— Геть усе. Там, унизу, коли я вішав годинника,— він говорив повільно, з великим зусиллям,— піді мною розламався ящик.

— Додумався! — сказала Марія.— Вилізти на ящик, на якому сиділа вона!

— Вона тут ні при чому.

— Де ж пак! А чому ж він не розламався під нею?

— Поклади мені, мабуть, компрес.

Марія принесла компрес, але вони не знали, куди його покласти. В Йозефа боліло скрізь. Нарешті вона поклала компрес йому на голову!

— Йозефе!— почулося раптом зовсім близько.

— Вона причовпала аж до кухні,— зітхнула Марія.

Двері до кімнати відчинялися ривками — стара насилу переставляла свої хворі ноги. Навіть не глянувши на Марію, вона довго й недовірливо дивилася на Йозефа, який лежав на дивані. Нарешті вимовила фразу, що крутилася в неї на язичі з тієї хвилини, як син вийшов із її кімнати:

— А як же годинник?

— Мені погано,— зітхнув Йозеф.

— Що, так раптово? — підозріливо запитала стара.

— Як бачите.

— Боже ж мій, боже! — забідкалася жінка.— Як же я тепер знатиму, котра година? Без годинника я все одно, що без рук.

— Доведеться почекати,— насилу вимовив Йозеф.

— Почекати? Але ж я не можу без годинника. Якщо не можеш сам, скажи їй, хай повісить вона.

Йозеф подивився на Марію. На її почервонілому обличчі була написана тверда рішучість не коритись.

— Ну? Ти скажеш їй чи ні? — наполягала стара.

— Мені погано,— зітхнув Йозеф.

— Ви граєте зі мною комедію,— заскиглила стара,— видерли в мене всі гроші й тепер граєте зі мною комедію. Я без годинника не можу жити.

— Може, все ж таки спробуєш?— тихо спитав Йозеф Марію.

Вона його не впізнавала. Це був не Йозеф. Останнім часом він уже почав був виходити з-під материної влади. В ній прокидалося до нього співчуття, а співчуття во-скрешало відмерлу любов.

— Ні,— відповіла вона.— Я ще слаба й боюся підірватися цим важким годинником.

— Я вже підірвався,— заявив він матері.

— Ви обое змовилися проти мене! — закричала стара.

— Ідть кричати вниз,— порадила їй Марія.

— Що? — вереснула стара.— Ти виганяєш мене з мого дому?

— Ваш дім унизу,— сказала Марія, підштовхуючи свекруху до дверей.

— Рятуйте! — зарепетувала та.— Вони мене б'ють! Йозефе!

Йозеф лежав з заплющеними очима:

Марії вдалося випхати стару на сходи. Та не переставала верещати. Марія допомогла їй зійти й зі сходів.

— Злодії! — репетувала стара.— Підлі брехуни!

Внизу вона сіла на останній східць; Марія не змогла зрушити її з місця, дебелу й важку, і дала їй спокій.

— Мухо, мухо! — глузувала з неї свекруха.— Не треба було робити абортів, тоді й ти була б такою сильною, як я.

Наче Марія не пам'ятала того вечора, коли вирішувалася доля її дитини. Саме свекруха тоді найбільше напоягала: «Спершу будинок, а потім дитина. На все свій час».

— Коли ви ще раз,— заявила вона,— коли ви ще раз підійметесь до мене нагору, я не поведу вас униз, як вела оце, а просто спущу зі сходів.

— Муха,— просичала стара.

Нагорі в кімнаті було тихо. Йозеф лежав з заплющеними очима.

— Ти спиш? — пошепки запитала Марія.

— Ні. Мені погано.

— Може, викликати лікаря?

— Ні, ні! Може, минеться.

Марія пішла до кухні й закінчила розпаковувати посуд. Усе прибрала, витерла підлогу, а тоді сіла на стілець. У кімнаті за стіною було тихо.

«Вона не може жити без годинника,— майнуло у неї в голові.— Йй час тягнеться дуже повільно, а нам ні. Тій дитині сьогодні якраз сповнився б рік».

Вона обережно прочинила двері до кімнати. Йозеф лежав з розплющеними очима.

— Не спиш?

— Думаю.

— Про що?

— Знаєш, мені раптом подумалось: якби я помер, ти залишилася б тут зовсім сама.

— Дурниці! Чого б це ти мав помирати?

— Якби я помер, ти залишилася б тут зовсім сама.

— Ну, не зовсім сама...

— Я знаю. Але це ще гірше, ніж коли б ти залишилася сама.

Його відвертість зворушила Марію. Вона його не впізнавала. Йозеф змінився. Змінився невідомо. Вона нахилилася й поцілувала його в щоку. Щока була гаряча.

— Ти тільки не хвилюйся,— сказала вона,— навряд щоб це було щось серйозне, коли під чоловіком, таким, як ти, проломиться ящик.

— І все ж таки, мабуть, виклич лікаря,— раптом просив її Йозеф.

Вона глянула йому в вічі. Вони були великі, круглі й перелякані.

— Як хочеш.

Марія вибігла з кімнати. На вулиці озирнулася на будинок. Він стояв гордо, пишаючись своїми розмірами, своїми двома поверхами і веселим зеленим дахом. На першому поверсі за швидкою біліло свекрушине обличчя.

Потім події розгорнулися неймовірно швидко. Лікар звелів перевезти Йозефа до лікарні.

Поки приїхала карета, Марія стояла біля дивана, на якому лежав Йозеф, і думала, що б йому сказати. Щось приємне й заспокійливе.

— От бачиш,— повторював він,— от бачиш...

— Нічого страшного,— заспокоювала вона його.— Тебе швидко вилікують. Не може бути, щоб не вилікували.

Вона не могла зрозуміти, як це хтось мав би померти через таку дрібницю. Але її бентежив Йозефів страх. Вона не пригадувала, щоб він коли-небудь чогось боявся.

— А ти залишишся тут сама,— сказав він.

— Ти ж добре знаєш, що це не так.

— Вона також колись помре,— сказав він.

— Чому «також»? Ти не помреш. І викинь це з голови.

— Ну гаразд, я вже викинув. Але тільки щоб не смучувати тебе.

Марія ладна була заплакати над його покірністю, але закусила губи. Раніше Йозеф ні перед ким не виявляв покірності.

— Знаєш,— сказав він, коли до будинку підїхала карета швидкої допомоги,— я весь час думаю про минулі

роки. Нас із тобою підвів годинник. Він показував не той час.

— Викинь це з голови,— силувано всміхнулася вона.

Вночі Марія довго не могла заснути. Все думала про Йозефа. Він був їй такий близький, хоч і лежав зараз далеко від неї в лікарні... З другого поверху вдалині було видно вогні лікарні, маленьку хмарку Молочного Шляху. Ввечері, звичайно. Тепер була ніч, і вогні згасли. Вітер нагнав дощ, і дощ виспігував у ринвах. Їй раптом здалося, що будинок під вітром хитається, наче корабель на хвилях. Але це її просто здолав заколисливий сон, короткий і навальний, ніби дощ, вітер і ніч за вікнами.

Вона весь час поверталася думками до зміни в чоловічій поведінці. І хоч здобута перемога радувала її, вона почувала себе так, немовби раптом зачула далекий клич смерті.

Марія знову заснула. Розбудив її знайомий крик: «Йозефе!»

Про свекруху вона зовсім забула. Стара там. Унизу. Лежить потемки й, мабуть, аж захлинається з люті, що не чує, як цокає її годинник.

Марія встала, надягла халат і рішуче пішла до дверей. Зараз вона їй скаже все. Всі слова, які тамувала в собі стільки років і які аж просилися їй на язик. Вона бігла, перестрибуючи через два східці, й трохи не зірвалася потемки зі сходів.

Внизу було тихо. Вона увійшла до свекрушиної кімнати. Тут теж було тихо й темно. Ввімкнула світло. Стара прокинулася й закліпала заспаними очима:

— В чому річ?

— Ви ж кликали.

— Я? Ну що ви за люди—навіть уночі не дасте мені спокою.

— Ви кликали. Сина вашого забрали до лікарні, а ви все одно його кличете. Ви кликатимете його до самої

смерті! — Маріїн голос звучав щораз різкіше. «Боже, я вже теж починаю репетувати», — подумала вона, але їй уже не вдалося приборкати свій голос.

— Дурна гуска, — зневажливо кинула стара.

«А ти залишишся тут сама, — почувла раптом Марія Йозефів голос. — Сама. Нас із тобою підвів годинник».

— Загаси світло! — наказала стара. — Загаси світло й забирайся геть!

Марія позадкувала до дверей. Тільки тепер вона побачила купку дощечок, з яких стирчали гвіздки. Годинник із маятником у заскленій скриньці стояв під стіною, де його залишив Йозеф.

Марія підійшла до годинника й носком капця вдарила у скло. Годинник перекинувся на бік. Тоді вона вискочила на нього обома ногами й почала топтати, незважаючи на те, що скляні скалки ранили шкіру. З насолодою слухала, як тріщить дерево й хрускотить скло, як стогнуть металеві нутрощі ненависного часу. Разом з почуттям полегкості до неї прийшла безмежна втома.

Задихана, з закривавленими ногами, Марія вийшла з свекрушиної кімнати. В вухах у неї й досі стояв тріск, хрускіт і скрип. Вона не чула репетування старої, а тільки звуки цього трошіння.

— Слава тобі господи! — вигукнула Марія, підіймаючись сходами нагору. — Слава тобі господи! — Вона не знала, чому повторює саме ці слова, і їй було неприємно, що вони так гучно відлунюють у будинку.

На чисто вимитих сходах її поранені ноги залишали криваві сліди.

Ми йдемо крізь час, бо треба йти,
і він нам відкривається. Поріг дитинства
вже позаду, і отроцтва, і зрілості поріг,
а дехто ще осмілюється вимагати
свобод безмежних, навіть у коханні.
Нещасні тільки або ті,
що покохати не здатні,
кохання поділяють на таке, що буцім зв'язує тебе,
й на вільне.
Той, кого воно полонить, і не мріє
вільним в ньому бути.
Для двох закоханих
уся свобода — в них самих,
а поза ними —
лиш світ тісний.

ВІРНІСТЬ

— Я не могла не прийти,— сказала жінка, тільки-но переступивши поріг.— Я не могла з собою нічого вдіяти.

Її русяве волосся було укладене в акуратну зачіску. Вся вона мала бездоганний, акуратний вигляд і була в такому віці, коли жінкам удається затримати час, хоча по них і не видно, яких великих зусиль їм це коштує. Вона зупинилася й, зачинивши за собою двостулкові двері готельного номера, стояла біля них, наче боялася, що він її вижене.

— Невже це ти? Ні, це неможливо! — пішов він їй назустріч.

Він шойно вмився, перемінив сорочку, надів синій піджак з плоскими золоченими гудзиками й хотів уже спуститися до готельного ресторану, щоб повечеряти сьогодні трохи раніше, ніж звичайно. Увечері в нього був спектакль, до того ж останнім часом він уже не міг дозволити собі їсти коли завгодно.

— Невже це справді ти? Ні, це просто неймовірно! — Він схопив руку, яку вона йому подала.— Проходь, проходь і сідай.— Він підвів її до крісла в простінку між вікнами, а сам сів на стілець навпроти неї.— То ти живеш у цьому місті?

— Ні, але недалеко звідси.— Швидким поглядом вона окинула безлику порожнечу готельного номера.— Афіші з твоїм прізвиськом розклеєно скрізь, і в нас теж.

— Тут досить непоганий театр,— сказав він, намагаючись не порушувати атмосфери кімнати, в якій не було нічого від неординарної особи поживця.

— На кожному розі висить афіша, яка сповіщає, що ти гратимеш Ромео.

— Я вже недовго його гратиму.

— Це роль на все життя.

— Можливо,— притакнув він,— тільки не на сцені.

— В тебе чудовий вигляд.

Вона чекала, що він відповідь їй таким самим компліментом, але замість цього почувала:

— В мене завжди такий вигляд, коли я голодний. Я саме збирався спуститися вниз і повечеряти. Ти зробиш мені велику приємність, якщо теж підеш зі мною.

Як мало він змінився за ці роки! Невтомно прямував до обраної мети, й ніщо не могло його зупинити. В ресторані він запитав її, що вона питиме. Він уже забув, що вони колись разом пили, а вона пам'ятала навіть узорі накату на стінах його квартири.

— Ти й досі мешкаєш у тій самій квартирі на набережній? — запитала вона.

— А де ж іще,— відповів він.— А що твій чоловік — і досі ходить рибалити?

— Ходить.

Вони розмовляли, тільки щоб не мовчати. Така розмова ні до чого не могла їх привести, а їй так хотілося сказати йому щось дуже важливе. Проте вона ніяк не могла на це відважитись. Принаймні тут, у цьому ресторані, де на них затримувалися погляди відвідувачів, порушуючи атмосферу інтимності.

— Тобі, бачу, непогано живеться,— раптом сказала вона.

— Та, знаєш,— він непевно махнув рукою.— Знаєш...

— Тобі завжди жилося непогано,— докинула вона.

Він нетерпляче засовався на стільці, бо не любив, коли йому хтось докоряв за його щасливу зірку. Візит цієї світловолосої жінки здавався йому зовсім недоречним. На щастя, з'явився офіціант і подав вечерю. Вони заходились вечеряти. Тепер йому не треба було сушити собі голову, про що з нею говорити. А вона, навпаки, відчувала, що просто-таки повинна підтримувати роз-

мову, аби всі, хто на них дивився, бачили її приятельські стосунки з цим знаменитим актором, хоч сам він зовсім не дбав про це.

— Коли ми ще жили в Празі, все було інакше,— спробувала вона наблизитись до теми, яка її хвилювала.

Він кивнув головою і проковтнув кусок.

— Щороку вмирає якийсь один світ і народжується інший,— сказав він.— Про те, що вмерло, людина майже не згадує.

— Це вже хто як.

— Ти теж вип'єш кави?

— Охоче.

Вони пили каву. Було вже досить пізно, його чекав театр, а їй так і не вдалося розпочати свою розмову.

— Ти не ображайся, але мені вже пора до театру,— вибачився він.— Та ми з тобою ще побачимось. Неодмінно. Я пробуду тут три дні. Може, ти хочеш квитки на якусь виставу? Кажі, не соромся.

Вона промовчала.

До автобуса вона прийшла саме вчас, і їй пощастило навіть сісти. Дивилася крізь запилене вікно на площу, де в світлі літнього надвечір'я повз автобус пропливали юрми людей. «Може, мені взагалі не треба було сюди приїздити?— засумнівалася вона в доцільності свого візиту.— Чого я, широко кажучи, хотіла цим досягти? Сподівалася, мабуть, на чудо, яке допоможе мені вийти з завулка, де вже кілька років тупцюю на одному місці. Але тепер мені здається, що це взагалі безвихідь».

Автобус виїхав з міста й раз по раз зупинявся на роздоріжжях у полі. Вітру не було зовсім, ясно-жовті хвилі пшениці здавалися застиглою лавою, виднілися сільські дахи, і дерева здіймали в прозоре небо непорушне віття. Ніде нічого не відбувалося. Все застигло на своїх місцях, аж наче опираючись будь-яким змінам. Весь світ, здавалося, благоденствував...

Нарешті автобус в'їхав між будинки. Коли вона сьогодні вранці виїжджала звідси, все перебувало в русі — люди, автомобілі й навіть дим над дахами. Тепер усе стихло і зупинилося. Тим паче, що весь цей рух поплудні не вів до жодної мети.

Автобус зупинився перед аптекою.

Вона вийшла на тротуар, і їй раптом здалося, немовби на неї навалився тягар усього того, що вона пережила протягом минулого тижня, з тієї хвилини, коли прочитала на афіші знайоме ім'я; до цього тягаря долучилося і все те, що накопичилося протягом останніх кількох років.

Вона пройшла повз відчинені навстіж двері аптеки; за стойкою промайнув їй чоловік. Проте він не побачив її, бо читав якийсь рецепт; вона поволі поминула вітрину, де поруч пожовклого заклику збирати лікарські рослини визивно червоніла афіша з надрукованим жирним шрифтом прізвиськом артиста. І сюди добрався! Вранці його тут іще не було. Його прізвиське... На кожному кроці... Так, на кожному кроці...

В квартирі на другому поверсі нікого не було. Кризь відчинені вікна до вітальні струмили вологі пахощі саду, що ріс у тіні будинку. Сонце ще не зайшло, і його яскраве сліпуче проміння чіплялося за вершечки беріз, наче за останню надію. В саду гуляла свекруха з п'ятирічним Міхалом і семирічною Маркеткою.

Звідси, з другого поверху, садові алейки нагадували схему для настільної гри. Строго, під прямим кутом вони перетиналися в центрі біля невеличкого басейну. Свекруха й діти саме підійшли сюди. Маркетка стала навколішки й почала ловити в басейні прутиком водорості. В цю пору року вони завжди буйно розросталися, а тарілчасте листя латаття закривало його бетонні бортики. Водорості цілком заповнили Маркетку, а Міхал з незрозумілим захватом дивився на небо.

Вона сховалася за шторою й пильно стежила за своїми дітьми. О, якби вона помилилася, тоді все було б набагато простіше!

Зненацька хтось торкнувся її плеча. Вона здригнулася.

— Вечеря скоро? — запитав чоловік. Він був уже без білого халата, й руки, які поклав їй на плечі, пахли милом. — Ти що, злякалася мене?

— Я трохи задумалась, — усміхнулася вона розгублено, — дивилася на дітей і задумалась.

Він теж подивився вниз.

— Маркетка знов розпустувалася. Трохи не збила з ніг бабусю.

— Маркетка пустує весь час.

— Я теж пустував. І допустувався. Тобі не здається?

— В аптеці пустувати не дадуть, — відповіла вона.

— Ще б пак! — мовив він задоволено.

Вона не пам'ятала, щоб чоловік був коли-небудь чимось незадоволений. Він у всьому знав свою міру й не намагався порушувати її. Не пнув до вершин, яких не міг досягти, й через те жив у світі здійснених бажань та мрій, бо межі цих бажань та мрій тверезо визначав наперед. Найбадьорішим він завжди був перед вечерею, але одразу ж після вечері все, що робив, ставало ніби підготовкою до сну. Вона вже добре знала ритм його життя, підкорялася йому, хоч він і нагонив на неї нудьгу. Та зараз чоловік був іще бадьорій.

Він пішов за нею до кухні й почав дивитися, як вона готує вечерю.

— Що нового? — запитав її.

— Нічого.

— Коли я їду до міста, то завжди привожу звідти якісь новини.

Вона різала у велику каструлю кнедлики, біла яйця у велику миску, мила під краном помідори, одне слово, робила свою звичну й буденну роботу, яка була їй

неприємна й здавалась негідною їй — замість того, щоб вирішувати важливі питання, вона мусила виловлювати з білка шматочки шкаралупи.

— Піди поклич їх, — попросила вона чоловіка.

Він підійшов до вікна, гукнув матір і дітей, задоволено роззирнувся по саду. Алейки під прямим кутом — це була його ідея. Тільки якби в басейні не розросталися так водорості. Він віддавав перевагу механічному способу очищення перед хімікаліями. Однак це нічого не допомагало. «Зрештою, — заспокоював він себе, — водорості гарні й зелені, і якщо поглянути на них з цієї точки зору, то немає чого нарікати. Кожна річ вимагає, щоб на неї дивилися з певної точки зору, так воно вже заведено на цьому світі, — втішав він себе. — І дуже погано, коли хтось починає оцінювати світ лише зі своєї позиції. Така людина ніколи не буває задоволена. Ні, вона не знає, що таке задоволення».

Вона відсунула каструлю з кнедликами на край плити і зняла з полиці тарілки. В цю хвилину до кухні вбігли діти й підставили їй свої щічки. Вона квапливо поцілувала їх, проте навіть у цьому поспіху помітила, що Маркетина щічка тепліша, ніж Міхалова. «Не схожі, — дедалі більше упевнювалася вона, — не схожі навіть у найголовнішому».

— Над чим ти задумалась? — На дверях кухні стояв чоловік і хитав головою.

— Ні над чим, — відповіла вона й заходилася насипати в тарілки вечерю. — Ти весь час мене випитуєш, де я була, про що я думаю.

Насправді ж вона боялася тільки одного запитання, але чоловік ще ні разу його не поставив. Її дивувало, що різниці між Міхалом і Маркеткою не помітила навіть свекруха. Чоловік, звичайно, бачив тільки те, що хотів бачити.

Якось,— це було приблизно півроку тому,— вона, неспроможна більше мовчати, нерозважно заговорила про це сама.

— Тобі не здається,— запитала вона чоловіка,— що Міхал якийсь не такий?

— Може, в нього температура?

— Ні. Я не про те.

— А про що?

— Він не такий, як Маркетка.

— А що ж тут дивного? Так воно вже влаштовано, що одна людина така, а інша — зовсім інакша.

Він не хотів її розуміти й був у всьому такий самовпевнений.

— Міхал навіть грається зовсім інакше, ніж гралася в його роки Маркетка.

— На те він і хлопець,— сказав чоловік, і на цьому проблема вичерпалася. Для нього. Але не для неї.

Йй будь-що треба було виговоритись, і вона шукала того, хто захотів би її послухати. Нарешті в хвилину слабості зважилася спитати поради в подруги. Немовби життя й досі не навчило її, що словом «подруга» жінка називає іншу жінку, якій удається вміло приховувати свою ворожість.

Вони перекинулись кількома загальними фразами, а тоді вона почала розповідати подрузі зворушливу історію:

— Уявляєш, учора я отримала листа від своєї однокласниці, з якою не бачилася багато років. У неї двоє милих діток — хлопчик і дівчинка. Вона прислала мені їхні фотографії. Такі гарні дітки! Але вона дуже нещасна. Її мучить те, що діти від різних батьків. Розумієш, одна дитина від чоловіка, а друга від коханця, якого вона не бачила вже хтозна-скільки років...

— А чоловік про це знає?

— Ні, не знає.

— То чого ж вона переживає?

— Я теж не розумію, чого вона переживає. Може, того, що про це нічого не знає її коханець.

— Ну, через таке я б не переживала,— сказала подруга.— Подумай сама: якби вона овдовіла і вийшла заміж удруге, то все одно діти в неї були б від різних батьків.

— Авжеж, авжеж,— притакувала вона подрузі, хоч дуже добре розуміла, що розмова пішла зовсім не про те, щό її хвилювало.

Потім подруга захотіла побачити фотографії цих дітей, і їй довелося прикидатись, шукати в шухлядах. Звичайно ж, вона їх не знайшла. Це було справжнісіньке ехидство — змусити її порпатися в шухлядах. Певна річ, вона припустилася помилки, звернувшись за порадою до подруги. Але її неспокій був сильніший за побоювання прохопитися й виказати себе.

Вона поставила тарілки з вечерею на стіл, дбаючи, щоб діти одержали однакові порції. Незважаючи на різницю у віці, ділила між ними порівну солодоші, напої, похвали й покари і намагалася, щоб навіть зовні виявляти однако-ву любов до дочки і до сина. Розуміла, що цим зрівнянням тільки підтверджує й збільшує нерівність. А може, цим вона прагнула лише зрівняти те, чого не можна було зрівняти. Міхал був інакший, ніж Маркетка. Тихіший від неї і в свої п'ять років дивився на довколишній світ критично, недовірливо, а часто навіть і зневажливо. Немовби його очима на світ дивився материн гріх, тим часом як її погляд виражав удавану байдужість — єдину зброю слабких, аж поки в них не назбирається достатньо ненависті, щоб кинутися в бій.

— Щоб я не забув,— обернувся до неї чоловік, наколовши на виделку шматок кнедлика,— завтра ми їдемо дивитись Владю.— Артиста він називав «Владею» ще з тих часів, коли вони вчилися в одному класі.— Я вже купив квитки. Можливо, він і до нас заїде, якщо матиме час.

— Як хочеш.

— Як хочеш, як хочеш! Я хочу тільки одного — зробити тобі приємність. У нас уже давно не було гостей. Чи, може, це тобі буде неприємно?

— Ну що ти, навпаки.

— Ромео! Він гратиме Ромео! — Чоловік похитав головою. — Мені страшенно кортить побачити, як він зіграє того Ромео. Ти можеш уявити собі мене в ролі Ромео?

Вона всміхнулася. Його це розвеселило, і він почав розвивати свою ідею.

— А Маркетка зіграла б Джульетту, — докинула свекруха.

Справді, тут були вже молодші Джульетти, але з боку свекрухи це була явна безтактність.

Другого дня о шостій годині вечора чоловік уже чекав на неї в машині під будинком. Поки вона морочилася в спальні з зачіскою, він посадовив у машину обох дітей і поїхав катати їх по містечку. А коли повернувся, дружина вже чекала його біля під'їзду. Він висадив дітей і довго дивився вслід Міхалові, коли бабуся повела їх додому.

— Ти навіть не уявляєш собі, чого забажав од мене Міхал, — сказав, коли дружина сідала в машину. — Я пообіцяв дітям, що виконаю всі їхні бажання, хай просять, чого хочуть. Маркетка попросила цукерок, а Міхал, знаєш, чого забажав?

Щоб приховати своє збентеження, вона кінчиками пальців поправила зачіску.

— Він забажав, щоб я переїхав собаку.

— Ах!

— Не розумію, звідки це в нього. Іноді він говорить так неприродно по-дитячому, що мені здається, ніби я розмовляю з дорослим, який із мене кепкує. Як ти гадаєш, він з мене кепкує?

— Ні, що ти,— квапливо відповіла вона.

— Іноді він дивиться на мене так, наче знає щось таке, про що мені не скаже.

Вона куйовдила волосся на скронях, дивилася перед собою на шосе й на поля, що пропливали повз машину в надвечірньому світлі сонця, й мовчала.

Площа перед обласним театром була вже вся заставлена автомобілями. Над їхніми блискучими верхами сяяв оранжево-жовтий будинок театру, який сімдесят років тому, під час відкриття, назвали «Оселею муз». Ця характерна для тих часів назва відбилася на його зовнішньому вигляді, хоч тепер його ніхто так не називав. Слова відмирають, а гіпсові вінки й леви з пісковика живуть.

Вона дуже рідко бувала в цьому театрі, але щоразу, коли опинялася всередині, їй бракувало повітря під низьким склепінням коридорів, у горлі дерло від солодкавого запаху плюшевих стільців. Сьогодні їй перехопило подих ще на автостоянці. Вона боялася, що буде ще гірше, коли зайде до приміщення.

— Ще рано,— сказала вона чоловікові, коли він замкнув машину,— я б не відмовилася чогось випити.

— Це можна,— весело відповів він.— Молока або маслянки.

У нього був гарний настрій, він жартував й озирався, шукаючи очима знайомих. Вигляд театру нагадав йому студентські роки, коли він грав в аматорському гуртку.

В денному барі навпроти театру вони сіли на високих табуретах біля стойки.

— Я випила б коньяку,— сказала вона.

Він замовив їй коньяку, а собі чорної кави і, коли бармен пішов, нахилився до неї.

— Вже й не пам'ятаю, коли я тут був. Якби не приїхав Владя; ми б тут сьогодні не сиділи.

— Це ти можеш і без нього,— сказала вона. Йї не хо-

тілося визнавати жодних заслуг у того, хто через кілька хвилин вийде на сцену в ролі Ромео.

— Ні, такого вже не кажи!

Не перестаючи озиратись на всі боки, він поклав цукор у каву. Нарешті йому вдалося побачити знайомого лікаря; він жестом запросив його до стойки, а коли довідався, що той теж іде до театру, почав захоплено розповідати про артиста, який сьогодні гратиме головну роль, про свої шкільні роки й дружбу з ним.

— Замов мені ще коньяку,— попросила вона.

Він замовив, проте запитав:

— А це для тебе не забагато?

— У вас, мабуть, низький тиск,— зауважив лікар.

— Так, відповіла вона,— у мене низький тиск.

Але вони їй не повірили, це видно було з виразу їхніх облич. До поганого настрою, якого вона не змогла розвіяти, долучилося ще й почуття сорому. Якби це залежало від неї, вона залишилася б тут. Звісно, сказати про це чоловікові вона не могла, та ще й при сторонній людині.

Лікар, на щастя, мав квиток у якийсь інший ряд, і коли вони нарешті відшукали свої місця, вона з задоволенням упевнилась, що довкола них сидять самі незнайомі люди.

— От і добре,— сказала вона.

— Що добре? — здивувався чоловік.

— Що тут нема нікого із твоїх знайомих, бо ти всіх обдарував би спогадами про свого однокласника.

— А ти що, проти мого знаменитого однокласника?

— Я? Я ніколи не проти того, що тобі подобається,— сказала вона загадково.

Та її чоловік не любив відгадувати загадки.

— Поглянь сюди! — Він непомітно кивнув головою на одну з лож.— А втім, ні, це неможливо.

У ложі в крикливо-жовтій мереживній сукні сиділа огрядна дама, а поруч неї — шпакуватий чоловік.

— Якщо вже приїхала Індра... Вона теж із нашого класу. Її чоловік велике цабе.

Він хвилину вперто дивився на ложу, ловив погляд дами в жовтому, а коли спіймав, поважно вклонився, не підводячись із стільця. Дама в жовтому ледь усміхнулася, трохи закопиливши верхню губу.

Вона дивилася на цю світську гру свого чоловіка з дамою в ложі, і їй неприємно було бачити, як він раптом підбадьорився, немовби цей скороминущий контакт із впливовими або принаймні зовні впливовими людьми підносив його. Але найгірше було те, що цей вечір тільки-но починався, і її могли чекати ще гірші муки.

Світло поволі згасло, і світська гра в залі для глядачів припинилася. Починалася гра на сцені. Як тільки з'явився Ромео, вона не спускала з нього очей. Стрункий і гнучкий, він бігав по сцені й страждав з такою щирістю, на яку здатні тільки юнаки, в яких ще біль і мрія зливалися в одне ціле. Це було просто неймовірно, й ілюзія була настільки вдала, що вона мимохіть захопилася грою і відділила Ромео від чоловіка, з яким учора вечеряла і якого колись близько знала.

— Ну що,— спитав чоловік в антракті, тільки-но стихли оплески,— як тобі подобається Владя? — Але, заповнений новою ідеєю, відповіді її чекати не став.— Я побіжу до нього за лаштунки й домовлюся про зустріч після спектаклю. Ти не сердитимешся, якщо я покину тебе тут на хвилику саму? Розумієш, я швидше потраплю за лаштунки. Тільки домовлюся з ним й одразу ж повернуся.

— Іди, іди,— покірно відпустила вона його, сподіваючись, що Владя не прохопиться, з ким він учора вечеряв. Подумавши про те, що все може впливти на поверхню, вона здивувалася, що це її зовсім не лякає й що вона навіть не намагається придумати якесь пояснення. Після бару все її минуло, в тому числі й учорашній вечір, здавалось їй дуже далеким.

Вона глянула на ложу. Дама в жовтому мереживі сиділа там навіть під час антракту й розмовляла із шпакуватим чоловіком. Дама в жовтому мереживі була задоволена, це видно було навіть із партеру.

Вона озирнулася й побачила в поріділих рядах чимало задоволених облич. Люди довкола задоволені,— вона обвела їх поглядом,— надто багато задоволених людей, від яких її невдоволення, мабуть, відбилося б, мов сонячний промінь від дзеркала, якби перестав діяти алкоголь. Отож вона дивилася на них з відразою, котра не тільки не похитнула її впевненість у собі, а навпаки, навіть зміцнила.

«Хто дав вам право бути такими задоволеними?» — зверталася вона подумки до цих спокійних, безжурних облич. Але за всіма цими задоволеними обличчями бачила, по суті, лише одне — обличчя свого чоловіка. І її запитання було адресоване передусім йому.

Чоловік повернувся, весь аж сяючи.

— Ти собі навіть не уявляєш, як це було здорово! — повідомив він. — Після спектаклю ми з Владею йдемо до кав'ярні. До тієї студентської, знаєш? Він каже, що тебе теж давно вже не бачив і буде радий з тобою зустрітись.

— Та невже?

— Він був такий милий!

— Мені хотілося б коли-небудь бути такою задоволеною, як ти.

— Тут нема нічого особливого. Треба тільки вміти вибирати собі друзів.

— Як, скажімо, оту даму в жовтій сукні.

— Вона не належить до моїх друзів, — відповів він цілком щиро, — але її чоловік дуже впливова особа.

Зустріч із Владею після спектаклю пройшла зовсім не так, як їй того хотілося б. У кав'ярні зібралася чимала компанія — артисти й артистки, кілька місцевих діячів, кілька завзятих театралів.

Чоловікові це зовсім не заважало, а навпаки, давало

змогу козиряти своєю дружбою з артистом, і він охоче розповідав про літа їхньої далекої юності.

Вона сиділа в кінці довгого столу, далеко від знаменитого артиста, і на цій віддалі він здавався їй таким же молодим, як і на сцені. А люди довкола гомоніли про все на світі, і вона не розуміла, навіщо їм було приходити в цю компанію, щоб говорити тільки про завтрашній футбольний матч або про чай із кропиви. Чоловікове місце праворуч від неї майже весь час було порожнє. Він метушився довкола столу, кілька разів заговорював з Владею й при цьому по-дружньому обіймав його за плечі.

Сама вона перекинулася з артистом лише кількома фразами. Зате дама в жовтій сукні сиділа навпроти нього й могла розмовляти з ним, скільки їй хотілося.

Коли після півночі вони з чоловіком підвелися, щоб попрощатися, підвівся й знаменитий артист, трохи розчервонілий від вина, компліментів і задухи.

— Друже,— звернувся він до її чоловіка,— ти зробив мені велику приємність! Ти зовсім не змінився. А твоя дружина...— він уклонився їй,— якби в мене була така дружина, я покинув би сцену й весь час сидів би біля неї!

— Ну, годі тобі! — поплескав його по плечу чоловік.

— Я кажу цілком серйозно.— Він помітив, як у неї стяглися кутики вуст.— Твоя дружина мені не вірить. Хай краще не вірить. Я належу до тих людей, які дозволяють собі подвійну насолоду — володіти й зраджувати.

— Бачила? — вигукнув чоловік.— Він завжди вдає з себе не того, ким є. Одне слово, артист!

— Ви йому вірите? — запитав її артист. Він казав їй «ви». Він казав їй «ви»!

— Ні,— твердо відповіла вона й помітила в його очах розчарування. Це було єдине, дуже маленьке задоволення за весь сьогоднішній вечір.

Дорогою чоловік докоряв їй за нечемну поведінку.

— О боже, ще тільки цього бракувало!

— Ти повинна була сказати йому щось приємне.

— А що приємне сказав він мені?

— Ти й він — велика різниця, — відрубав чоловік.

Площа о цій порі була безлюдна, їхні кроки й голоси відлунювали під аркадами, і все місто, здавалося, затихло, щоб не пропустити жодного слова з їхньої сварки.

— Облишмо цю тему, — сказала вона.

— Ромео! — голосно промовив чоловік. — Це був чудовий Ромео! — повторив він і замислився. І тільки після того, як увімкнув стартер і виїхав з автостоянки, вирішив поділитися з дружиною наслідками своїх розмірковувань. — Словом «Ромео» спокійнісінько можна було б назвати недугу, на яку хворіють лише люди. У тварин усе інакше, набагато простіше.

— Не чіпай тварин!

— Погодься зі мною, що в людей усе набагато складніше. Постав людину в найпростішу ситуацію, і вона відразу ж ускладниться.

— Ох, не ускладнюй хоч ти!

— Добре ще, що ми з тобою нескладні від природи. Хвала богові хоч за це! Чи ти вважаєш, що ми складні?

— Ну що ти!

Він увімкнув дальнє світло. Через кілька хвилин вони були вже за містом. Над полями висіло темне небо, але воно було схоже не на небо, а на порожній чорний простір, з якого повтікали зорі й місяць, а може, навіть сонце завтрашнього дня.

Вона сиділа поряд із чоловіком, який тихенько насвітлював, і думала про чоловіків, котрі приходять до жінок, а потім кидають їх. А жінки, як правило, залишаються з дітьми, про яких чоловіки нічого не знають або не хочуть знати. Ось про що вона думала. Жінки залишаються, бо інакше втратили б самих себе. А чоловіки цього, мабуть, не бояться. Так, чоловіки цього не бояться.

Той ліс серпневий мені перед очима й досі,
хоч відтоді минуло стільки літ...
Я наздогнав тебе вгорі, у вогкій тіні скелі,
і в мене раптом стало безліч рук — чи, може, навпаки,
було їх мало?

Ні, мабуть-таки, я був тоді зовсім безруким:
Між тим суботнім днем і нинішнім вже збігло
тридцять літ.
Достатній час для того,

щоб вирости в людини руки
й вона дізналася, що їй робити з ними.
Але тоді я крила мав. Не вдавай,
вернувшись думкою у спомини далекі, що ти про це
не знаєш.

Ми всі колись хоч раз літали аж під небом,
перш ніж навчилися ходити.

ОСІНЬ

Еміль дійшов до лісу й розглянувся довкола. Протилежний схил догоряв під осіннім сонцем, жовті вогні дерев велично палали, луг іскрився під довгим надвечірнім промінням, і все навкруги було залите чарівним сяйвом, яке природа назбирала протягом усієї весни й літа, щоб спалахнути ним, коли настане цей день. І стіни невеличкого готелю під схилом гори теж випромінювали незвичайне біле сяйво. Десь там, у саду, за готелем, під пожевклими каштанами, сиділа зараз Емілева дружина з сестрою. Вони проводили відпустку по-своєму: читали детективи, час від часу сьорбаючи вже з другої чи третьої чашки чорну каву.

Еміль брав відпустку завжди восени, наприкінці сезону або й ще пізніше, і їхав з дружиною до якогось невеличкого готелю. Дітей вони не мали, через те не треба було пристосовуватися до шкільних канікул. Чим більше Еміль старівся, тим більше переконувався, що в цьому, мабуть, єдина перевага для бездітного подружжя. З прихованим сумом заздри вів своїм друзям, у яких були діти, заздри в їхнім клопотам. Але дружина, здавалось, була задоволена своєю долею. Мабуть, коли їй минуло сорок п'ять, вона заспокоїлася, що тепер її усталеному способу життя вже не загрожуватиме поява дитини. А Еміль поволі гладшав на своєму референтському стільці в страховій конторі, колекціонував етикетки сірникових коробок, відчувався курити й записував до блокнотика початок анекдотів, щоб не забути їх.

Осінь цього року була сонячна й тепла. Еміль любив осінь. Казав, що все гарне, що коли-небудь зустрілося йому в житті, зустрілося йому саме восени. Всміхався, коли хтось називав травень місяцем закоханих. Тихий

шурхіт сухого листя під ногами, схвильований шепіт ламких, відмерлих листочків будили в ньому почуття ніжні й радісні. Можна сказати, що саме восени розцвітав у його душі бузок і вся поезія весни. Але щоб по-гурманському смакувати цей настрій, який з'являвся в нього лише раз на рік, йому потрібна була самотність. На щастя, дружина не любила далеких прогулянок і віддавала перевагу готельному саду.

І ось тепер він стояв тут сам, віч-на-віч з осінньою красою, щасливий і зворушений. У ці останні роки перед полуднем віку зворушення приходило до нього частіше, ніж раніше. Коли в дружининої сестри помер чоловік, Еміль нишком заплакав. З покійним він бачився дуже рідко й плакав зовсім не тому, що померла близька йому людина. Своякова смерть нагадала йому, що всі люди смертні, і в сльозах, які пекли йому очі, було чимало егоїзму. Щоб очистити від нього свою душу, він запросив удову провести з ними відпустку. За це запрошення йому були вдячні обидві — дружина і своячка, немовби він зробив хтозна-яку добру справу.

«Може, я й справді добрий, — кивав він головою, дивлячись на залитий осіннім сонцем схил. — А що це означає — бути добрим? Мабуть, це буває тоді, коли ти не дуже заважаєш іншим, не стоїш їм на дорозі. А не заважати може тільки той, кому теж ніхто не заважає. Ось що я відчуваю», — міркував Еміль.

Осінь згладжувала всі неприємності й прикрощі, яких він зазнав протягом року. Клопоти відступали на задній план і звільняли місце споминам. Він перебирав їх один за одним у пам'яті. Мовчки й схвильовано переживав під час тривалих прогулянок колишні власні пригоди, про які нікому не міг розповісти. Деякі з них нікого не цікавили б, для чужого вуха вони могли б видатися просто нудними. Скажімо, спомин про те, як малим хлопцем він ходив з матір'ю на щорічний ярмарок і що бачив на

тому ярмарку. Він пам'ятав ятки, товари, обличчя продавців, знову, мов зачарований, зупинявся біля бочки з квашеними огірками, що їх продавав казковий дідусь, і знову жадібно стежив за продавцем щастя, який покрикував на паугу. Але важливе було не те, що він бачив,— набагато важливішим було незвичайне, приємне почуття безпеки, яке передавалося йому через материну долоню, коли вони разом пробиралися серед людських спин і животів у натовпі. Про такі враження можна було б розповідати, мабуть, лише дітям. Якби вони в нього були. А ті спомини, які напевне когось зацікавили б, Еміль сам не хотів розповідати. Вони належали тільки йому. Крихкі, наче скло, й безмежно дорогі спомини.

Перша частина тих його споминів була не для людських вух, другу частину розказувати він не хотів, а третя... так, її іноді він розповідав дружині або знайомим,— коротенькі сентиментальні історійки з мораллю, репризи, які чемно сприймалися слухачами. Однак пригоди, нікому не розказані, були значно ближчі його серцю.

— Ох, яка чудесна осінь! — вимовив він тихо, милуючись зеленою долиною з білим готелем на задньому плані, задоволений своїм зворушенням, добротою і споминами.

Розглядаючись на всі боки, він зненацька побачив далеко попереду якусь постать. Хтось ішов назустріч йому стежкою й вів велосипед. Постать була така маленька, що він не міг навіть розібрати, хто це — чоловік чи жінка. Але людина весь час наближалася, й Еміля це не тишило. Наближалася людина, яка порушить його самотність!

Емілеві треба було вибирати. Він може уникнути незнайомої людини, наддавши ходи й сховавшись у лісі. Та це не врятує його від неприємного відчуття, що хтось іде слідом за ним. А може, зачекати, коли непроханий гість пройде мимо, і ввійти до лісу через кілька хвилин після

нього. Він обрав другий, приємніший варіант. За кілька кроків від дороги побачив великий, нагрітий сонцем камінь, простелив на ньому носовик і сів; весь його вигляд, здавалось, промовляв про те, що він нікуди не поспішає.

Постать з велосипедом наближалася дуже повільно. Еміль нарешті побачив, що це жінка. Він подумки заговорив до неї на «ти»: «На твоєму місці, дівчино, я сів би на велосипед і натиснув би на педалі. Не розумію, навіщо тобі велосипед, якщо ти б'єш ноги? Типова жіноча логіка,— обурювався він.— Вони,— він мав на увазі жінок,— завжди міркують не так, як ми, чоловіки».

Жінка зупинилася й почала щось поправляти у господарській сумці, почепленій на руль велосипеда. «Швидше, дівчино, швидше»,— підганяв її подумки Еміль. Коли вона знову рушила, він дійшов висновку, що вона не стара й не молода: молодість уже попрощалася з нею, а старість іще не настала. Тепер жінка робила короткі перепочинки. Щохвилини зупинялась, а потім і зовсім уповільнила ходу. «В тебе, видно, гарний велосипед! — дивувався Еміль і порадив їй у думці:— Краще б ти залишила цю таратайку вдома!» Коли жінка зупинилася вчетверте, Еміль невдоволено буркнув:

— Ну, ну, зупиняйся, скільки хочеш, мені це навіть подобається! — І відвернувся.

Уривчаста хода незнайомки з велосипедом викликала в нього нездоланне бажання гукнути її, підштовхнути, підігнати. Його брала нетерплячка, хоч він нікуди й не поспішав. Те ж саме було й на недільних прогулянках з дружиною. Щоразу, коли вона зупинялася біля вітрини, його охоплювала нетерплячка. Хоч вони нікуди й не поспішали, кожна її зупинка все-таки його дратувала. Він визнавав тільки рух або цілковитий спокій. Тому дуже насторожено аналізував ці свої напади нетерплячості. Побюювався, що це — ознака старіння. Чим старша людина,

тим більше вона поспішає, хоч і не знає, куди й чого. Це почуття переслідувало його й тут, у цій заводі осіннього спокою.

«Я не дозволю, щоб мені зіпсували святковий настрій!» — пообіцяв він собі, намагаючись не дивитись на дорогу, по якій до нього наближалася жінка з велосипедом. Це коштувало йому неабияких зусиль, як завжди, коли він щось собі забороняв. Якби ж була хоч сигарета! Але сигарети він заборонив собі ще місяць тому, отож не залишалося нічого іншого, як дивитися на ліс, що починався за кілька кроків од каменя, на якому він сидів. Поміж деревами пробивалися довгі скісні конуси сонячних променів, вони пересувалися, зливалися й знову розсипалися. Коли через якийсь час Еміль обернувся, то побачив, що жінка стояла вже за кілька кроків від нього й знову поправляла на рулі сумку.

Він здригнувся, немовби перед ним раптом виник привид. Жінка не звертала на нього ніякої уваги. А він дивився на неї непривітно, мов на порушника свого спокою, мов на ворога. Жінка була ставна, можна сказати, навіть квітуча, але він не хотів їй лестити. Її довге темне волосся було зібране на потилиці в тугий вузол, і гладенька зачіска відкривала біле й напрочуд молоде чоло. Смуглі були тільки щоки. Колір очей визначити він не міг, зате її маленький, трохи кирпатий ніс відразу ж когось йому нагадав. Він не знав, кого саме, й квапливо почав шукати у ній ще якоїсь риси, котра допомогла б відгадати загадку. Глянув на руки, які лежали на рулі велосипеда. Так, і ці довгі пальці з незвичайно короткими нігтями теж щось йому нагадували. І коли вона пройшла повз нього дорогою, яка вела в ліс, він дивився їй услід доти, аж поки вона зовсім не зeszла з очей. Коли вона схилялася над рулем, спідниця її трохи піднімалася й відкривала білі ямки під колінами. Ці ноги теж розбудили в ньому якийсь забутий спомин.

Жінка з велосипедом уже зникла в лісі, а Еміль усе ще сидів на своєму камені й намагався поєднати маленький, трохи кирпатий ніс, довгі пальці з маленькими дужками нігтів в один спомин. Про кого? Він перегорнув кілька сторінок книги своєї пам'яті, й раптом усе повернулося. Перед ним виринули довгі дівочі пальці на шаблях драбини і обличчя з маленьким кирпатим носом, пишне темне волосся під хусткою й здивовані очі.

«Це неймовірно, — задоволено всміхнувся Еміль. Він таки пригадав. — Це просто неймовірно. Людина стільки разів міняється за своє життя, стільки разів обертається на лялечку й стільки разів із тієї лялечки вилітає майже зовсім іншою. Озирається на свою покинуту лялечку, хитає головою й дивується: «Невже я справді звідти вилетіла? Невже таке можливе. Невже це справді була я?..»

Тоді вони з Петром були в дорозі тільки другий день, але вже не могли між собою ладнати. Дома їм обом усе здавалося ясным і на все вони дивились абсолютно однаково. Одного з днів воєнної осені 1944 року вони вирішили, що підуть разом до Словаччини помагати партизанам. Наскільки він пам'ятав, вони не обміркували якогось певного плану. Все було ясно й так: весь час йти тільки на схід; перейти кордон Словацької держави, а там уже буде видно. Обидва були молоді, і їхні ідеї маяли, мов прапори на вітрі. Надвечір другого дня спільної мандрівки вони почали сваритися.

— Скажи, чия це ідея — йти пішки? — запитав Петр.

Він мав рацію — цю ідею подав Еміль. Йому не хотілося їхати велосипедом. Він ладен був допомагати словацьким партизанам, узяти в руки рушницю й стріляти, але велосипеда йому було шкода.

— Я думав... за три дні ми будемо там...

— За три дні!

До всього цього ще почався дощ. Змоклі, сердиті й роз-

дратовані сваркою, вони натрапили нарешті на якийсь хутір. Перелізли через огорожу до старого яблуневого саду, й тієї ж миті на подвір'ї садиби люто загавкав собака. На щастя, він був прив'язаний. Сінник, на який вони націлилися, стояв у кінці саду. Вони кинулися під дощем до драбини, вилізли нагору, й собака відразу ж замовк.

Нарешті вони опинилися в сухому й спершу не чули нічого, крім власного дихання й шуму дощу, який перісцив по гонтовому даху. Крізь щілини зрубу їм було видно дорогу, якою вони прийшли, а також двір садиби. Дорога була безлюдна, двір тихий. Еміль заспокоївся.

— Тут просто здорово,— сказав він,— якщо виникне якась небезпека, ми помітимо її ще здалеку...

— Яка там іще небезпека? — спалахнув Петр. Він був реаліст і починав боятися лише тоді, коли міг помацати причину страху руками, а оскільки він, до всього, був ще й неповороткий реаліст, то траплялося, що страх приходив до нього з великим запізненням.

— У тебе зовсім немає фантазії,— мовив Еміль.

Петр хотів щось відповісти, але слова застрягли йому в роті. Погляд його був прикутий до отвору за спиною в Еміля. Еміль рвучко обернувся.

На драбині стояла дівчина. Їм видно було тільки її плечі, голову й руки з довгими тонкими пальцями, якими вона трималася за верхній щабель. Її рум'яне обличчя було вкрите дрібними дощовими краплями, хоча на голову й плечі вона накинула великий грубий мішок. Вони мовчки дивилися на дівчину, а дівчина мовчки дивилася на них. Тільки на мить одірвала вона руку від щабля, щоб відгорнути з лоба мокре пасмо довгого волосся, й ледь помітно зморщила свій кирпатий носик, не спускаючи при цьому очей з обох непроханих гостей.

— Привіт! — першим отямився Петр.

— Бр-рий день,— невпевнено відповіла дівчина.

— Привіт! — посміливішав і Еміль.

— Це твій сінник? — запитав Петр.

Дівчина кивнула головою.

— Ми тут переночуємо, ти не проти? — запитав він навпростець.

— Піду спитаю в батька, — нерішуче мовила дівчина й хотіла вже злізти вниз.

— Зажди, — зупинив її Петр, — не треба ні в кого питати. Піднімись на хвилинку нагору.

Дівчина завмерла на драбині. Тоді Петр схопив її за руку й примусив вилізти на сінник.

— Чого ти тремтиш? — запитав він. — Може, боїшся?

— Н-н-ні, — відповіла вона, — просто мені холодно.

— Тоді сідай до нас, — запропонував Петр.

Дівчина скинула з голови мішок і з упертістю, якої Еміль тоді не розумів, сіла біля них на сіно, натягнувши на коліна поділ спідниці. Та вони вже однаково встигли побачити, що в неї гарні довгі ноги.

Якусь хвилину всі троє сиділи й мовчали; нарешті до Петра вернувся дар мови. Він говорив довго й запально, головним чином про себе й трохи про Еміля та про партизанів, ріс і могутнішав од власних слів, обертався на героя, месника й богатиря. Еміль у душі картав його, засуджував і не брав до уваги його базікання. Адже досі вони не зустріли ще жодного справжнього партизана.

— Ми йдемо з завданням, розумієш? — пояснював Петр дівчині. — Тільки це таємниця. Таємниця на життя і на смерть.

Дівчина слухала його вигадки, захоплено дивлячись на нього і схвильовано розгладжуючи на колінах спідницю. Мабуть, вона ще ніколи не чула такої натхненної брехні. Ці казочки їй явно подобались, і вона ладна була прийняти за правду гарну казочку.

— Ну, годі вже, — незадоволено урвав його Еміль.

— Мовчіть, поручику! — гостро відрубав Петр. — Ви подасте свій голос тоді, коли я вас про щось запитаю.

Емілеві аж дух перехопило від такої небаченої зухвалості. А коли він опам'ятався, дівчини на драбині вже не було — вона пішла принести їм щось попоїсти, урочисто пообіцявши, що нікому нічого не скаже про них.

Еміль і Петр залишилися самі.

— Ти намолов цій дівчині цілу купу дурниць! — сумно дорікнув Еміль товаришеві. — Ну скажи, хто уповноважив тебе підвищити себе на командира, а з мене зробити тільки поручика?

— Послухай, друже, — відповів Петр спокійно і стомлено, — не надавай цьому такого великого значення. Світ хоче, щоб його дурили. І, між нами кажучи, ти до дівчат не дуже ласий, а я справжній бабій. Ти не матимеш нічого проти, якщо ця дівчина моргатиме мені, а не тобі?

— Ми йдемо допомагати партизанам, — поважно сказав Еміль, — а ти робиш із цього фарс.

Петр ліг горілиць і під шурхіт сухого сіна й тихий шум дощу продекламував з театральною інтонацією:

— Ніщо людське мені не чуже.

Почало сутеніти, дощ перестав. Еміль пообіцяв собі, що розмовлятиме з товаришем тільки в крайньому випадку. А Петрові на це, здається, було начхати. Він тихо лежав, може, спав або вигадував безглузді історії, якими приголомшить довірливе дівчисько — втілення самої невинності.

— Йй ще тільки сімнадцять, а вона вже принцеса цієї глухомані! — несподівано озвався Петр.

— Послухай, у вашій родині всі чоловіки такі бабії чи тільки ти один такий уродився? — запитав Еміль.

Петр не відповів і мовчав, аж поки в отворі сінника знову з'явилася тінь. Дівчина таки дотримала свого слова. Принесла їм вечерю — два шматки хліба з сиром.

— Ти золотко! — похвалив її Петр і допоміг піднятися на сінник.

Вони потемки уминали черствий хліб зі свіжим сиром; надворі тим часом запада темна ніч. Вони довідалися, що

дівчину звать Ганка, що в місті у неї є дві старших сестри, що батьки рано лягають спати, а вона спить у коморі з вікном, яке виходить на подвір'я, отим, біля самісіньких дверей.

Еміль самовіддано вдивлявся в темряву, туди, де відчував дівчину, охоплений якимсь особливим почуттям. Сам він називав такий стан закоханістю і впадав у нього вже не раз, але ніколи не дозволяв собі відкрити свої почуття дівчині, яка їх у ньому викликала. Любив звіддалік, торкаючись предмета свого обожнювання обережно й ніжно, немовби дівчата були створіннями зі скла.

Від мрій його пробудив голос дівчини.

— Я тут дещо...

— Ти ангел! — зрадив Петр. Однак у цьому його вигуків було дуже мало неба, навпаки, він прозвучав дуже пожадливо й хтиво.

Еміль інстинктивно відсмикнув долоню, коли Петр щось простяг йому в темряві.

— Та ти не бійся! Чорт, він, здається, боїться!

Після такого виклику Еміль простяг руку й намацав пляшку.

— Це щоб вам уночі не було холодно,— пояснила дівчина.

— Холодно? — зареготав Петр і хвалькувато почав розповідати про якісь неймовірні свої пригоди.— Гаряче мені бувало вже не раз,— а от щоб холодно...

Він ковтнув із пляшки й подав її Емілеві. Еміль покуштував. У пляшці була домашня сливовиця.

Хмари на небі почали розходитись, і в прогалинах між ними висипали зорі. Еміль побачив на тлі неба профіль дівчини і пообіцяв собі, що після війни неодмінно повернеться сюди. «Люба моя, ти пам'ятаєш? Це той самий сінник, де ми з тобою познайомилися. Над твоєю головою тоді мерехтіли зорі, а дах навпроти блищав від дощу...»

— Ну, мені вже пора,— сказала Ганка, й Петр її не затримував.

— Жаль,— зітхнув Еміль, коли вона пішла.

— Чому жаль? Тепер усе тільки-но почнеться.

— Що почнеться?

— Розумієш, друже, дівчата скрізь однакові,— провадив Петр.— Головне, що я тепер знаю, котре вікно її.

— Та ти що, здурів?

— Ти осел! — Петр поплескав його по плечу.

— Сподівайся, ти все-таки не підеш до неї,— злякано проказав Еміль.

— Поки що ні. Хай вона трохи охолоне. Нічого, друже, не пий гарячим, бо в гарячому важко дібрати смаку. А тут головне смак...— Петр філософствував, тільки коли був голодний або коли йому в голову вдаряв алкоголь.

— Це хороша дівчина.

— А хорошій дівчині треба відповідно віддячити,— продекламував Петр.— Повір мені, друже: ми не маємо права відмовляти собі. Можливо, ми йдемо на смерть. А смерть і любов — рідні сестри. Розумієш?

— Я тебе до неї нізащо не пушу!

— Осел! Осел, осел,— лагідно покартав його Петр.

Вони сиділи поруч на сіні, Петр потягував із пляшки сливовицю, а Еміль стежив за кожним його рухом. З-за хмари вплив місяць, у яблуневому саду здійнявся вітер, зашелестів у кронах дерев і приніс нагору, на сінник, пахощі осені, солодко-кислі пахощі тління й води.

— Одного разу...— Петр почав розповідати одну із своїх пригод, але не доказав. Ліг, промимривши: — Я на хвилинку, щоб ти знав... а гарячим нічого не їдять.— І заснув.

Еміль не заплющував очей. Крізь щілини поміж колодами зрубу до сінника проникала місячна ніч. Ніч коханців. А дорога, якою вони сюди прийшли, все ще була безлюдна, немовби призначена тільки для них, щоб вони прийшли сьогодні по ній сюди й завтра вранці вирушили

далі. І подвір'я було порожнє, і будівлі здавалися мертви-ми. Лише вітер хитав віттям дерев і кущів. Зашумів і знову змовк далекий ліс. Еміль боявся навіть поворухнутись, щоб не сполохати того незвичайно приємного душевного настрою, який охопив його.

Було вже дуже пізно, коли він побачив на подвір'ї Ганку. Вона вийшла із тіні під місячне світло, стала й задивилася на сінник. Він не міг повірити власним очам, але це справді була вона. Її струнка постать рухалася через двір до сінника так легко, немовби її несло на собі місячне сяйво. Він чекав уже, що голова її от-от з'явиться над драбиною, вирізьбиться на тлі ясного неба. Та замість цього дівчина знову з'явилася на подвір'ї. Повернулася. Постояла під сріблястим місячним пилом, а тоді зникла в тіні, з якої шойно виринула.

Другого дня рано-вранці, коли господарі і їхня дочка ще спали, Еміль і Петр залишили сінник. Усе, що сталося з ними потому, було зовсім не схоже на казковий початок їхньої мандрівки. Та це вже інша історія. Тієї дівчини Еміль так ніколи вже й не зустрів.

Якось після війни він вирушив велосипедом у край своєї осінньої мандрівки. Знайшов те місце, але тільки місце. Яблуневий сад здичавів і заріс бур'яном, від будинку залишилися хіба обгорілі стіни, а від сінника — сліди підмурка. Десь там, угорі, де тепер повівав вітерець, кілька років тому він сидів потемки, жував хліб із сиром і схвильовано думав про довгоногу дівчину з маленьким кирпатим носиком.

Еміль підвівся із каменя й замислено побрів до лісу. Спершу він ішов неквапливо, а потім надав ходи. «Може, я ще наздожену її,— втішав він себе.— Треба було зразу ж піти за нею,— докоряв він собі,— це, безперечно, була вона, ладен запрягтися, що це була вона!»

Він уже майже бігцем досяг лісового роздоріжжя, навмання звернув ліворуч, потім вернувся й побіг широкою

дорогою, але за хвилину знову подався праворуч.

Жінки з велосипедом не було ніде.

Вже сутеніло, коли він зайшов до освітленого коридора готелю. З кухні вийшов директор, і в коридор війнуло смачними пахощами вечері.

— Ходили прогулятися? — запитав він Еміля. — Такої осені тут не було вже багато років. Можете мені повірити.

Емілеві хотілося запитати в нього про жінку з велосипедом, але він не знав, як це зробити, як змалювати її, щоб не викликати цікавості або й навіть підозри.

— Ви, мабуть, знаєте тут усіх людей, еге ж?

— Ну звичайно, до ваших послуг, — здивовано відповів директор.

Якби не цей його удавано здивований тон, Еміль, можливо, запитав би про жінку з велосипедом. А так він тільки збентежено відповів:

— Дякую. Дякую вам. — І подався сходами нагору до своєї кімнати. Двічі промайнула вона на його шляху, тільки промайнула. І обидва рази восени.

Дружина з сестрою сиділи біля столу й розкладали карти.

— Еміль, — вона тільки на мить відірвала очі від карт. — Ти не заблудився? Ми вже давно засвітили, а тебе нема та й нема.

— Хочеш, ми й тобі поворожимо? — добродушно всмінулася йому своячка.

— Не маю на кого, — відповів він і поклав кепку на ліжко.

— Туди не клади! — сказала дружина.

Він узяв кепку з ліжка й подивився на дружину. Вона знову схилилася над картами, і в неї був зовсім рівний, звичайний, не кирпатий ніс. Перед тим, як з легким виляском кинути на стіл карту, котру вона тримала в своїх пухких пальцях, дружина коротко засміялася. Чому?

Близькі узгір'я гори нам закрили,—
їх можна тільки вгадувати чи сумніватись,
що вони існують,
але не заперечити. Бо хіба можна заперечити прийдешнє?
Буває, хтось повернеться з країв далеких і розповість,
що там є гори, високі і прекрасні.
Ми слухаєм його уважно, та неодмінно знайдеться
один цікавий,
котрий питає, як туди дістатись. «Туди?» — дивується
оповідач
й показує на власні груди.

А може, є ще й інший шлях, не той,
що пролягає через ліс, потрощений вітрами,
через ліс, що зветься так, як ти?
Шлях цей зраний ярами й зарослий хащами густими,
але на брилах кам'яних на буреломі
я віднайшов стопи твоєї слід, моя любове,
роз'ятрений, маленький слід.

О четвертій годині пополудні на курортному променаді завжди було повно незнайомих йому облич, серед яких він міг ходити, наче серед дерев, не боячись, що зустріне когось із тих, хто нагадає йому про минуле.

Тут він почував себе в безпеці. Всі зв'язки з тим, що було колись, обірвалися, хоч пристосуватися до мирного плину гомінкої юрми й освоїти широкий, неквапливий курортний крок було не так просто. На будівництві, де він працював, йому доводилося бігати з однієї ділянки на іншу, затиснувши в руці план чи блокнот. Там у нього було багато невідкладних справ, а на курорті не було жодної. Від лікаря його пересували до вуглекислих ванн, від вуглекислих ванн до джерела з мінеральною водою, пересували на грязі й на масаж. Саме так, пересували — інакше це назвати не можна було. Спочатку це його дратувало — вперше після довгого часу його знову позбавили права вирішувати самому за себе, це була для нього надто швидка зміна, але вже за тиждень він сприйняв її, як сприймав багато інших несподіваних речей у своєму житті. Цю зміну він сприйняв як неминучість.

Як неминучість сприймав він і те, що в певну годину в павільйоні колони з'являлися музиканти. Гучномовці, розвішані в кронах буків, оглушували музикою навіть тих, хто сидів на далеких лавочках, захованих у гушавині. Якось, коли він теж опинився у такому куточку, ноги його самі затанцювали швидкий вальс. Він пристосувався й до цього, знаходячи в цьому навіть задоволення. Колись він був завзятий танцюрист. А втім, тепер, хоч йому минуло вже п'ятдесят два і він танцював хіба що на 8 Березня або на Новий рік, він міг іще втерти носа багатьом молодим танцюристам.

На курортний променад він ходив щодня, його приваблювали сюди ці незнайомі обличчя. З ними йому не треба було нічого обговорювати, ні про що сперечатися — вони були йому байдужі. Про нього ці люди знали рівно стільки, скільки він знав про них. І він для них, і вони для нього були обличчями без минулого, а це так приємно — скинути з себе минуле, наче важку ношу після стомливої дороги.

Він бачив тільки картини цього минулого, немовби хтось демонстрував йому діапозитиви. Людина без минулого проходить повз нас без сліду, байдуже й безболісно. І все-таки через тиждень йому довелося вже рахуватися з минулим часом, бо в певну годину на променаді з'являлися певні люди, і хоча з ними не обов'язково було навіть вітатися, це було приємно: нове середовище ставало якимсь ближчим.

Сьогодні на променаді були всі: чоловік у брилі і з сигаретою в зубах, якою він затягувався між ковтками мінеральної води; стара німкеня в брючному костюмі, супроводжувана молодиком, який явно не був її сином; дві сестри років під п'ятдесят у сукнях з однакової квітчастої тканини, чарівні підстаркуваті близнючки, а також дівчина з довгим жовтим волоссям і в незвичайно короткій спідниці; вона завжди розмовляла з одним і тим самим чоловіком і раз по раз верталася до мідного краника точити мінеральну воду. Всі разом ці люди творили живу картину без різких дратівних барв і без манливої глибини. Він рано лягав спати, тільки-но смеркалося, і, коли заплющував очі, в ньому вмовкали всі звуки дня; якби він вірив, що на світі є щастя, то напевне назвав би ним саме ці хвилини.

Курортники мінялися щопонеділка. Він із задоволенням підрахував, що попереду в нього ще два тижні. Йому було приємно, коли на променаді в понеділок він знову зустрів чоловіка, який між ковтками мінеральної води

затягувався сигаретою, підтоптану коханку й молодого коханця, сестер-близнючок, які вперто не хотіли рахуватися зі своїми немолодими вже літами. Бракувало тільки дівчини в короткій спідниці та її супутника. Деякі обличчя з живої картини зникли, натомість з'явилися інші, нові. І всі були безіменні.

Він пройшовся повагом по колонаді, випив перший кухлик води й, вернувшись по другий, мусив стати в чергу, яка в цей час завжди виростала біля джерела. Жінка в фіолетовій сукні, за якою він стояв, раптом обернулася, немовби відчула на своїй спині його погляд.

Він упізнав її відразу. Проте жінка тієї ж миті відвернулася, бо підійшла її черга набирати воду, й дала йому змогу порадіти, що не впізнала його. Вона змінилася, але він сподівався, що сам змінився ще більше.

Коли підійшла його черга, він націдив у кухлик води й повернувся, щоб відійти набік. Та в цю хвилину жінка заступила йому дорогу.

— Невже я так невізнанно змінилася, Томіку? — запитала вона.

В першому нападі малодушності він вирішив, що краще не признаватися до неї, але потім, струснувши страх перед цією зустріччю, вдав здивування.

— Чи, може, ти не хочеш зі мною розмовляти?

— Ну що ти... — промимрив він, хоч, широко кажучи, розмовляти з нею особливого бажання в нього не було.

— Ти все вже забув? — Йй було під п'ятдесят, і погляд її промовисто свідчив: вона вже змирилася не тільки з тим, що пережила, а й із тим, що ще жде її попереду.

— Хіба я міг би тебе забути, — відповів він з мимовільним відтінком галантності.

— Давай відійдемо набік.

Вона взяла його за лікоть і вивела з потоку курортників. Якийсь час вони йшли мовчки. Здавалося, в неї є

для нього якась важлива новина, і вона повідомить її, тільки-но вони дійдуть до кущів, де ще кілька днів тому він пробував танцювати вальс. Він боявся, що вона почне згадувати про те, що він волів би забути. Вона немовби прочитала його думки:

— Сподіваюсь, ти мене не боїшся?

— А тобі не здається, що на це вже трохи запізно, Лі? — відповів він.

— Не забув, — тихо засміялася вона. — Ще пам'ятаєш, як мене називали.

— Я багато що пам'ятаю. На жаль.

— Ну що ти, що ти.

— Я дуже змінився, — сказав він.

— Зовсім ні.

— Ти теж стала якась інша, але я боюся назвати це простою зміною.

— Ще б пак, — мовила вона, — адже я народила трьох дітей. А ти? Одружений?

Він кивнув.

— Діти є?

Він знову кивнув. Його цікавило зовсім інше. Але він не хотів про це думати. Опирався, як тільки міг. І почав розповідати про своїх дітей.

Вони походжали у віддаленім куточку курортного парку, і, коли проходили попід деревами, на яких висіли репродуктори, на них випліскувалися то мазурка, то променадний марш. Він слухав її голос, його переливи, його музику. І цей голос знову повернув його до минулого. — У тебе гарний голос, — сказав він їй тієї ночі сорок четвертого року, й це, мабуть, була перша фраза, яку йому вдалося вимовити після того, як вона впустила його до квартири, де сама господарювала цілих два дні — батьки поїхали на село. Їй було двадцять, а йому двадцять п'ять, але в свої двадцять вона була набагато відважніша, ніж він сьогодні. Він прокрався до затемненого будинку

повз двері сусідів — двері з вухами, які постійно щось уловлювали, навіть коли нічого й не діялося, прокрався до темної квартири, куди його запросила ця дівчина.

Світла вона не вмикала. Вікно в кімнаті було відчинене — вікно в нічне небо.

— У тебе гарний голос,— сказав він їй біля того вікна.

— Але ж ти мене не слухаєш.

— Я слухаю твій голос.

Вона засміялася.

— Тихше,— прошепотів він,— тебе можуть почути сусіди.

— Ну то й що?

— Вони подумують, що в тебе тут хтось є, бо ти сама не сміялася б.

— Мені це байдуже, коли хочеш знати!

Вона не любила до чогось пристосовуватися. Світ був створений тільки для неї, щоб вона могла вести в ньому свою веселу гру...

Вони зупинилися на стежці під старими грабами. Вона стояла навпроти нього — шатенка невизначеного віку, на голову нижча за нього й трохи повніша, ніж було модно цього літа. Він спробував повернути цю зрілу жінку до того далекого вікна й,— о диво! — вона для цього ще цілком годилася.

— Скажи,— запитав він раптом,— ти знала тоді, чому мені треба було піти?

— О боже, знову той міст! Адже ти маєш на увазі той міст, так?

— Я маю на увазі Ольду і Йожку.

— Але ж відтоді минуло вже майже тридцять літ!

— Для тебе, можливо, й так.

— Ходімо до кафе. Це недалеко, зразу ж за парком.

— Прошу тебе,— повторив він, слухняно йдучи поруч неї,— скажи, ти знала тієї ночі, чому мені треба було піти?

-- Знала.

— Якщо ти про це знала, то як ти могла...

— Саме тому.

Але тоді, тієї ночі, він нічого не передчував. До одинадцятої було ще далеко, і він міг залишитися в неї. З Ольдою і Йожкою вони домовилися зустрітись опівночі. Лі залишила вікно відчиненим, не затемнювала його й раз по раз приносила з глибини темної кімнати лимонад і горіхове печиво.

Вони хрумали сухе, тверде печиво, запивали його лимонадом, переплутуючи поночі склянки. Коли почали цілуватися, він з жалем подумав, що час знову посунувся вперед. Лі вийшла до кухні подивитись, котра година.

— Чверть на десяту,— повідомила вона, знову повернувшись до кімнати.

Йому хотілося, щоб було не більше, як чверть на десяту, й тому він їй повірив.

Потім вона ще раз виходила до кухні глянути, котра година.

— Пів на десяту,— сказала, повернувшись, узяла його за руку й повела в темряву кімнати.

Він спіткнувся об стілець.

— Обережно, не забийся,— сказала вона.

Вона зробила його своєю річчю, привласнила, як привласнила весь світ.

Оббивка дивана пахла ваніллю. Вони сіли, і диван тихо затріщав під ними, наче волосся під гребенем.

— Тут пахне ваніллю,— мовив він.

— Це я так пахну,— сказала вона.

— Ні, ти пахнеш милом.

Він почав її цілувати. Вона справді пахла милом. Він хотів розстебнути на ній сукню, але сукня була вже розстебнута. Вона завжди випереджала його на крок...

Він побіг за нею. Вона вже пробиралася поміж зайнятих столиків кав'ярні. Нарешті вони знайшли один віль-

ний у самому кінці залу, на дві особи. Він підсунув їй стілець, і вони сіли. До них відразу ж підійшла офіціантка, і він замовив дві кави. Коли офіціантка пішла, він мимохіть подивився їй услід.

— Я пам'ятаю, тобі завжди подобалися довгоногі,— сказала Лі.

— Звідки це ти взяла?

— Признайся, ти хоч одружився з довгоногою?

— З довгоногою?

— Ми з тобою вже в такому віці, коли нема чого соромитися.

Він уявив собі свою дружину поруч цієї шатенки у фіолетовій сукні. Ні, довгоногою не була жодна з них. А втім, невже це й справді було те, що він шукав у своєму житті?

— Ладна закластися, що твоя дружина теж не з довгоногих,— сказала Лі.

— Я ніколи не зважав на такі дрібниці.

— Для тебе завжди мали вагу тільки речі значущі, правда ж?

— Принаймні так мені здавалося.

Потім вони лежали поруч на дивані, й електричне потріскування під ними припинилося. А може, ця тиша йому приснилася, бо він таки задрімав і прокинувся від холоду. Тихо встав і одягся, все ще немов уві сні, перш ніж переляк остаточно прогнав його сонливість.

Лі саме пробудилася й тихенько муркотіла в темряві, наче кішка. Потягувалася й муркотіла. Мабуть, вона думала, що догодить йому цим — у всякому разі, на початку вечора ця її гра в кішку йому подобалася.

— Котра година? — запитав він з жахом.

— Чого ти так нервуєшся?

Він кинувся до кухні. Зачинив за собою двері і ввімкнув світло. Кухонний годинник з чорними силуетами дам і кавалерів епохи рококо показував дванадцять хвилин на другу.

Він миттю повернувся до кімнати.

— Ти знаєш, котра зараз година?

— Ляж і заспокойся,— сказала вона.

— Ти знаєш, котра зараз година? Майже чверть на другу. А я мав піти об одинадцятій, щоб устигнути туди.

— Куди встигнути?

Та він не міг їй сказати, куди йому треба було встигнути. Це з його боку була б велика необережність. А тепер він бачить, що вона про це знала й запитала тільки для того, аби почути з його вуст усе, чого він не мав права їй казати. Вона, мабуть, вирішила, що він повинен розповісти їй усе на доказ того, що кохає її. Привласнила його тіло, й для повного підкорення бракувало ще тільки привласнити його потаємні думки.

— Як я міг заспати! — вигукнув він у розпачі, не думаючи вже про сусідів.

— Не муч себе,— заспокоювала вона його.— Вже навіть тоді, коли ти вдруге спитав, котра година, вже навіть тоді було більше, ніж я сказала.

— А скільки ж тоді було? Скажи, скільки? — наполягав він, немовби ще можна було щось змінити.

— Одинадцять.

— Ти мені збрехала!

— Можна назвати це й так.

— Ти мені збрехала!

— А хіба тобі тут зі мною було погано?

— Навіщо ти мені збрехала?

— Я не хотіла, щоб ти пішов. Я кохаю тебе.

— Знаєш, що ти наробила?

— Ні.

Вона сказала «ні» й знову збрехала...

Довгонога офіціантка принесла каву й залишила під талею папірець з двома рисочками.

Він обернувся до жінки з каштановим волоссям, яка цокотіла без угаву, й урвав її:

— Чому ти приховала від мене, що знаєш, куди мені треба було встигнути?

— Про що це ти?

— Про ту ніч.— Він почав уже драгуватись.

— О боже, я розповідаю йому про свою роботу, а він і досі товче одне й те саме. Ну, що тобі ще не ясно?

Її поблажливість ображала його, але він не міг уже зупинитися.

— Якщо ти знала про те, що готувалося, то навіщо приховала це від мене?

— Так,— зітхнула вона,— я бачу, ти хочеш, щоб я й зараз освідчилася тобі в коханні? Я боялася, що втрачу тебе, хотіла затримати, розумієш, я хапалася за тебе. Коли когось кохаєш, то кажеш йому не правду, а те, що він хоче від тебе почути. А ти ж тоді вірив, що я нічого не знаю.

— Стривай,— він поволі вже давав лад своїм думкам,— коли хтось когось кохає, він не повинен йому брехати. Брехня — це зрада.

— Ти нітрохи не змінився,— тихо засміялася вона.— Ти й досі оперуєш гучними словами і...

— Брехня — це...

— Ну, годі,— лагідно урвала вона його,— не будемо більше згадувати про те, що було колись.

«Я мушу спершу сам у всьому розібратись»,— подумав він, помалу перекладаючи частину вини за те, що тоді сталося, на цю жінку. Навіть якби він сказав їй відверто, в чому вона завинила, вона б однаково нічого не зрозуміла. Світ був створений тільки для неї, і якщо в ньому виявлялася якась вада, помилка або гріх, то вона сприймала це як особисту образу. І якщо хтось припускався помилки у грі, то тільки не вона.

Лі, здається, було абсолютно байдуже, що він її не слухає або ж слухає тільки краєчком вуха, не уважно. Для неї було головне, що вона могла говорити, бо дуже

любила говорити. На курорті вона була сама, без чоловіка, без знайомих. Він радів із своєї анонімності в юрбі, а Лі вона гнітила.

Після кав'ярні вони пішли до ресторану, бо наблизився вже час вечері. Якби він уважно її слухав, то знав би тепер безліч подробиць про життя її дітей, про чоловікову посаду, про роботу самої Лі, подробиць про місто, де вона жила, й про пса, який у них часто десь пропадав. Тільки коли подали вечерю, вона замовкла. Він стежив, з яким апетитом вона уминає салат, з якою насолодою несе до рота шматки, з якою гурманською неквапливістю пережовує м'ясо, і проймався до неї дедалі більшою огидою й страхом. Страхом перед цією задоволеною твариною, якій він не може навіть у чомусь дорікнути і яка бере над ним гору. Хоч вони й сиділи на протилежних кінцях столу, він відчував тепло, яке вона випромінювала — тепло машини з достатньою кількістю енергії.

...Вони спускалися темними сходами,— Лі йшла відімкнути йому внизу парадні двері; вона йшла попереду, і западне тепло її тіла вело його в темряві. Він був страшенно пригнічений тим, що зрадив своїх товаришів, але все ж уловлював це западне тепло, що тяглося за її халатом, який вона похапцем накинула на напівголе тіло. Відімкнувши двері, Лі стала на порозі й запитала:

— Може, все-таки повернешся?

Він помчав до річки, до того місця, де мав зустрітися з Ольдою і Йожкою. Однак там уже нікого не було. Він подався берегом і тільки-но пробіг кількасот метрів, як пролунав вибух. До мосту лишалося ще два кілометри, і вибух, який струснув повітря, докотився саме з того боку, де стояв міст. Він не міг уже нічого вдіяти, і не було ніякого сенсу йти далі...

Лі їла шоколадний торт, із задоволенням краяла його гострою ложечкою.

- Ти не їстимеш торта? — здивовано запитала вона.
- Я солодкого не люблю.
- Сподіваюсь, ти вже викинув із голови той свій міст?
- Товариші подумали про мене, мабуть, бозна-що, коли я не прийшов.

Лі поклала ложечку на порожнє блюдо й сказала:

— Якби ти був тоді не запізнився, то сьогодні вже не сидів би тут зі мною. Ти ще мав би подякувати мені за те, що я тебе затримала.

— Якби я був тоді не запізнився, то з ними нічого не трапилося б. Я на цьому ділі знався краще, ніж вони. Я був їм потрібен. Це нещастя спіткало їх тільки тому, що мене з ними не було.

— Це була даремна жертва. І ти теж міг стати даремною жертвою.

— Якби я пішов тоді з ними, ми висадили б міст у повітря. Міна не спрацювала б у них раніше, ніж Ольга з Йожкою туди дійшли, і вони залишилися б живі. Ми неодмінно висадили б цей міст у повітря.

— Ти цього певен? — запитала вона.

— Ну звичайно, — відповів він.

Вони пили легке біле вино, й він раптом згадав:

— Мені ж зовсім не можна пити.

— Мені теж, — призналася вона.

Злочин проти приписаної дієти зблизив їх.

— Розкажи мені про свою дружину, — попросила вона, коли офіціант приніс їм другу пляшку.

— Навіщо тобі здалася моя дружина?

— Яке в неї волосся?

— Яке, яке. Каштанове.

— А очі які?

— Очі?

— Я спробую вгадати, гаразд? Очі в твоєї дружини сірі.

— Скоріше зелені.

— Пхе, зелені. Ти ж колись любив сірі. Такі, як у мене.

— Яка різниця, сірі чи зелені.

— Ти собі навіть не уявляєш, як я тоді хотіла тебе затримати. Я ладна була піти на все! На все, аби тільки затримати тебе.

Він крутив у пальцях келих, і голос її, здавалось, долинав до нього з далекої далечі. Вона говорила тихо й поважно, наче підбивала підсумок того, що вже не можна було змінити.

— Мабуть, мені не слід було тоді так чіплятися за тебе. У цьому, мабуть, була моя велика помилка.

Вони підвелися. На вулиці вже світилися ліхтарі, й курортне місто поволі готувалося до нічного спочинку. Стояла тепла літня ніч. Між віттям дерев мерехтіли неонові вогні.

— Я мешкаю на приватній квартирі,— сказала вона,— мої господарі сьогодні поїхали в Прагу до сина й повернуться аж завтра.

«Так, цієї фрази теж можна було сподіватися»,— подумав він і, довівши її до будинку, попрощався.

Пізніше, вже лежачи в своїй кімнаті в ліжку, він з жалем усвідомив, що серед незнайомих облич на променаді з сьогоднішнього дня буде одне знайоме. Від нього йому не вдасться вже ні сховатися, ні уникнути його — він бачитиме за ним двох невіддільних спільників, тих двох із ночі, яка давно минула. «Поки ти живий, до тебе будь-коли може повернутися твоє минуле, будь-який його епізод».

Він заплющив очі й уявив собі Лі в порожній квартирі будинку, під яким попрощався з нею. Сподівався, що через це в неї зіпсувався настрій, і палко бажав, аби вона цієї ночі плакала. Він був би дуже радий, якби знав, що цієї ночі вона теж відчуває себе тут самотньою, як і він. Йому здавалося, що її сльози змогли б зняти з нього бодай частку тієї давньої провини...

*В гаморі й клекоті днів швидкоплинних
вбогим й мізерним видатись може все маломовне,
а тим часом усе, що тривале,—
мати земля, і скелі, й озера,— мовчки існує...
Криком кричить лише віком недовге,
так, наче гвалт — спосіб, один з-поміж інших,
час хоч на мить подолати.
Дай мені руку, любове моя,
й спробуймо тихо з тобою
схожими бути на землю, на скелі й озера...*

ФІЛЕМОН

Кращого дня, як сьогодні, годі було й бажати. Вони сходили на гору легко, підбадьорені сонцем, свіжим вітерцем і знайомими пахощами лісу, скель та папороті. Внизу, під горою, обое скинули свої роки: вона — свої шістдесят вісім, він — свої сімдесят. Пройшовши половину шляху, зупинились на оглядовому майданчику. Виступ скелі був оточений старими дерев'яними поручнями, а широкий камінь правив за лавочку. Вона старанно змела з каменя глицю, простелила носовичок і сіла легко, мов метелик. Він стежив за її дрібненькою, стрункою фігуркою, за її рухами, які ще й досі не втратили своєї привабливості. І тільки коли вона сіла, він розстелив поруч газету й сів теж. Глибоко внизу під легкими поривами вітерцю хиталися вершечки сосон, то тут, то там поблискували лисим тім'ям скелі, а за лісом під повитою синім серпанком горою звивалося біле червнєве шосе. По ньому мчали зовсім крихітні машини, зблискуючи під сонячним промінням. Шум моторів сюди не долинав — шосе було надто далеко, до того ж вітер дув від майданчика в бік гір.

— Знаєш, Пашо,— мовила вона, озирнувшись довкола з тихим зачаруванням,— я б кожному радила це зробити. Відвідати ті місця, де почалося твоє щастя.

— Твоя правда, Пташко! — всміхнувся він.— Тільки люди, як правило, не пам'ятають, де почалося їхнє щастя. Зате вони знають дуже добре, коли воно скінчилося.

— Мені дуже жаль.

— Чого тобі жаль?

— Я безмежно щаслива й хотіла б, щоб усі люди раділи разом зі мною. Я не люблю радіти самотою.

— Я теж радію з тобою.

Вона просунула свою крихітну гладеньку ручку в його суху долоню.

— Тобі тут не дме? — запитав він.

— Ну що ти, — всміхнулася вона, — вітерець такий приємний. Відчуваєш, який тут запах?

Він глибоко вдихнув повітря. Воно було напоєне пахощами хвої, живиці й прілої торішньої папороті. В розколинах пісковикових скель дрімав дощ, хоч небо було чисте і ясне.

— Знаєш, чого мені хотілося б?

Він мовчки кивнув. За ті роки, що їх вони прожили разом, у них виробилася, як він казав, німа мова. Обое могли мовчати, але досить було одного погляду, потиску руки, щоб зрозуміти все без слів.

— Мені справді цього дуже хотілося б, — повторила вона.

— Мені теж, — сказав він, хоч і не вірив, що йому вдасться піти з життя водночас із нею.

— Разом жили й разом відійшли, — сказала вона.

— Не треба думати про такі сумні речі. Ми прийшли сюди не для цього.

— Авжеж, не для цього, Пашо. — Її рука ворухнулася в його долоні.

— Ти тільки поглянь довкола! Якби в нас були діти, я водив би їх сюди, на цей майданчик.

— Мгм, а я міцно тримала б їх за руки, щоб вони не впали із скелі. А знаєш, куди б ми з ними пішли потому?

Він кивнув головою. Потім підвівся й згорнув газету, на якій сидів. Знову подивився на дружину. Дрібненька, жвава. Як пташка. Він теж був худий і не набагато вищий за неї. І все ж мав вигляд справжнього чоловіка, який досяг чогось у житті. Хоч насправді досяг тільки пенсії.

Старенькі повернулися на лісову дорогу. Вона дедалі крутіше підіймалася вгору, змережана вузлуватим

корінням дерев і вкрита довгими острівцями дрібного каміння, якого сюди нанесли весняні води.

Тепер вони вже йшли не так швидко, як досі.

— Зачекай, Пашо, не поспішай так,— казала вона чоловікові, як тільки помічала, що йому не зашкодить хвилинку перепочити.

— Тобі важко? Скажи, важко? — лагідно допитувався він.

— Ну звичайно, тепер уже не те, що було колись,— відповіла вона.

— А от я, Пташко, міг би йти без перепочинку,— хвалявся він і задоволено зупинявся, щоб звести дух.

— Та бачу, бачу,— поблажливо всміхалася вона, дивлячись на чоловікове геройство. Йй лестило, що він усе ще намагається триматись перед нею по-молодечому.

— Хочеш, я перестрибну через отой камінь? — запитав він так, наче вона йому не вірила.— Мені це зовсім не важко. Я перестрибну його ножицями,— похвалився він, трохи відпочивши.

— Я знаю, що ти це можеш,— заспокійливо мовила вона.— Мене переконавати не треба.

— Ти добре знаєш, що до школи мені було півтори години ходьби. Півтори години туди й півтори назад. Щодня. Ці ноги ще на дещо здатні!

Ноги в нього були ще здорові, а от із диханням було гірше. Поки вони обоє вийшли на порослу деревами вершину гори, їм довелося ще кілька разів перепочивати. Востаннє — вже на самій горі, на плато. Потім спробували визначити, чи далеко ще до цілі. А втім, ціль у них сьогодні була не одна — їх було кілька.

— Ходімо,— сказав він нарешті,— я вже не проти щось з'їсти.

Край лісової дороги стояв старий одноповерховий будинок з залізними ґратами на вікнах — мабуть, ще з тих часів, коли неподалік на роздоріжжі на поштові диліжан-

си нападали розбійники. З роками будинок роздався вшир, дах на ньому розбух, а галявина, де колись стояв цей заїжджий двір, заросла березами. Тепер тут був ресторан. Перед рестораном, обабіч входу, стояли два столики, а біля кожного з них — грубо збита лава.

— Знаєш, що я з'їла б?

Він кивнув головою й показав на столик ліворуч, на який падала мережана тінь і з якого сонце ще не висушило ранкову росу. Вони сіли обличчям до дороги, якою сюди прийшли.

— А ми таки далеченько забилися, Пашо,— гордо всміхнулася вона.

— Еге ж, ми з тобою подолали чималу відстань і заслужили повний обід.

Але виявилося, що обід буде лише через півгодини.

— Можу принести вам супу,— запропонував чоловік у вельветових штанях і картатій сорочці.

Вони чекали, коли їм подадуть суп, і дивилися на протилежний схил гори. Там росли могутні листяні дерева колишнього графського заповідника, а з самого краю цвіла величезна липа.

— Липа ця пахне так само, як і колись,— сказала вона.

— Тільки бджоли літають над нею вже інші.

— Зате гудуть вони так само, як гули тоді. Хіба це не дивно? — запитала вона.— В мене таке враження, ніби те, що було сорок чи п'ятдесят років тому, було тільки вчора. Або сьогодні вранці, всього кілька годин тому. Що нічого не змінилося, а якщо й змінилося, то дуже й дуже мало.

— Я з тобою майже згоден.

— Ти звернув увагу на цього чоловіка, який запропонував нам суп?

— А й справді.

— Отже, ти теж звернув на це увагу.

— Тільки той був у червоній картатій сорочці,— уточнив він.

— Я дуже хотіла б знати, чи моя мати теж почувала щось подібне, коли була в моїх літах.

— Наскільки мені відомо, вона ніколи нікому не звіряла своїх почуттів.

— Бо не мала кому,— адже батько загинув на самому початку війни. А я завжди була для неї малим дівчачком. І навіть коли виросла, все одно залишилася для неї малою дитиною. Між нами завжди стояла різниця в роках, і я ніяк не могла її наздогнати. Як це сумно, коли людина не має кому звіритись! Я думаю, що ця замкнутість укоротила їй віку.

— Деякі люди, Пташко, дуже самотні, однак вони про це навіть не здогадуються.

— Моя мати аж надто добре знала, що вона самотня.

— Але ж вона про це з тобою ніколи не говорила!

— А ти хіба забув, як вона весь час перечитувала ті старі листи? Клала їх навіть у кухонному буфеті, щоб завжди мати перед очима.

— Твоя правда, вона любила перечитувати старі листи.

— Тільки людей, які ті листи написали, вже давно не було на цьому світі. В останні роки свого життя мати дуже часто розмовляла сама з собою. Принаймні так я тоді думала. А нині мені здається, що я знаю, з ким вона тоді розмовляла.

— Ну що ти, Пташко!

— Вона розмовляла з тими, кого вже не було на цьому світі. Бо кому б іще вона могла звіритись, коли ніхто з живих не викликав у неї довіри?

— Ти добре знаєш, що я не люблю таких похоронних розмов.

— Знаю, і ти не сердься. Мені тільки жаль, що такого чудового червневого ранку десь у світі ще є нещасні люди. Нещасні самотні люди.

— Це ланцюг,— сказав він,— хто не здатний на справжню любов, той не здатний бути постійним, а хто не здатний бути постійним, той не здатний на жертви.

Очі її засміялися:

— Ох, як гарно ти проповідуєш!

Чоловік у картатій сорочці приніс дві тарілки супу, відтак знову пішов до будинку й повернувся з хлібом у кошничку, з сільничкою й ложками.

— Обережно, Пашо, суп гарячий,— застережливо мовила вона.

Він перестав помішувати ложкою суп.

— Я ще не скінчив своєї проповіді. Ланцюг тягнеться далі. Хто не здатен на жертви, той не здатен бути постійним, а хто не здатен бути постійним, той не здатен і любити.

— Але, Пашо, ти знову вернувся до того, з чого почав.

— Так, Пташко. На початку була любов, і без любові ніщо не може добре початися, хіба може погано скінчитись.— І він знову заходився замислено помішувати в тарілці суп.

Йй не зовсім було ясно, що спільного мають між собою її спогади про матір і його проповідь про любов, але вона відчувала між ними якийсь глибокий взаємозв'язок, який зустрічала у віршах, коли ще читала їх. Взаємозв'язок іншого виду, ніж той, який впливає з буденної розмови.

— Ти поет, Пашо! — сказала вона захоплено.

Йому було сімдесят, але він іще не втратив здатності розквітати під закоханим поглядом дружини. Цією фразою вона нагадала йому студентські роки, коли він з успіхом писав вірші й ці вірші друкувалися в кількох студентських альманахах, ба навіть в одному обласному часописі. Коли те все було... Його Пегас поволі губив пір'я у прокурених канцеляріях, у судових залах, розмінював свої крила на акти й реєстри, які діють на крила

легкононого Пегаса, як царська горілка на благородний метал. Спершу опали великі пера, розчинилися в сірих буднях, у пляшечках з чорнилом, а потім настала черга й найменших пушинок. А втім, хто знає, може, якесь пірце в нього ще й залишилось.

Він дивився понад тарілкою на протилежний схил гори із квітучою липою.

— Якщо хочеш, я складу тобі тут, за цим столом, вірш про сьогоднішній день.

— Склади! — заплескала вона в долоні, як плещуть малі дівчатка, — нетерпляче й весело.

— Але спершу я з'їм суп. — І він підніс до вуст ложку. І в і промовляв: — Ти як маленька дівчинка, Пташко.

— Ох, дякую, дякую красно!

— Ти просто як маленька дівчинка!

— Я завжди прагнула бути маленькою дівчинкою. А сьогодні почуваю себе так, немовби ще вранці була нею. Годині десь о сьомій. О восьмій закінчила школу. О дев'ятій вийшла заміж...

— Зажди-но, — перебив він її, — це означає, що о пів на дев'яту ти бігала зі мною десь тут у лісі й нас захопила гроза.

— За чверть до дев'ятої, — виправила вона його. — Ми бігали разом у лісі і під час дощу знайшли сінник, куди лісник ховає на зиму сіно для козуль.

— За чверть до дев'ятої, — мрійливо повторив він. — Скільки ж це нам тоді було?

— Рівно стільки, скільки сьогодні, — відповіла вона рішуче. — Хіба ти не знаєш, що сьогодні вранці я була ще дівчинкою?

— Якщо тебе отак послухати, то можна повірити, що я сьогодні вранці був іще малим хлопцем. Але я був ним учора. В мене інакше не виходить.

Вони підвели голови й помітили на узліссі юнака й дівчину. Юнак був у білій сорочці апаш і вилинялих сірих полотняних штанях; дівчина мала на собі жовту блузку з короткими рукавами й слідницю медового кольору. Вони трималися за руки, утворюючи на тлі темного листя світлу літеру «М». Ішли до ресторанчика підкреслено недбалою ходою молодих людей, яким, на відміну від старших, не треба ще нікуди поспішати, бо вони поки що не дбають ні про становище в суспільстві, ні про маєток.

— Знаєш, про що я подумала, Пашо?

— Велике «М» — Молодість,— прочитав він дружинині думки.

Молода пара підійшла ближче, і літнє подружжя майже водночас подумало про те саме.

— Якраз цього мені й бракувало, Пашо! — аж засяяла старенька.

— Твоя правда, ця пара — то ми з тобою багато років тому.

— Сьогодні вранці,— виправила вона його.

— Хай буде по-твоему, Пташко,— кивнув він головою.— Але вони дуже схожі на нас із тобою.

Молодята сіли за сусідній столик, і старенькі притишили голоси, щоб ті їх не почули. З цієї хвилини вони говорили тільки про юнака і його дівчину. Знаходили все нові риси схожості між собою й ними і, щасливі, навпербій перераховували їх.

— Він такий самий здоров'як, як був колись ти,— шепотіла вона,— і русявий, і ходить перевальцем...

— А дівчина — пташка, справжня пташка,— радів він.— Ти тільки поглянь, яка вона тендітна. Коли б пішов дощ, її змило б першою ж краплею.

— Почекай, почекай! Це ти сказав про мене. Не смій роздавати чужим дівчатам те, що подарував колись мені!

— Здається, тоді, під час тієї грози, я був у білій сорочці,— пригадав він.

— Ну звичайно! І поки ми добігли до сінника, вона геть промокла.

Вони гомоніли півголосом і час від часу кидали погляди на сусідній столик. Юнак і дівчина навіть не глянули в бік літнього подружжя. Вони замовили собі суп і мовчки виловлювали з тарілок шматки м'яса та овочів.

— Щось він не дуже балакучий, Пашо, як ти гадаєш? Він тобі нікого не нагадує?

— Але й вона теж не щєбече, Пташко. Втім, вона в цьому не оригінальна. Я знав одну дівчину, яка щохвилини вміла мовчати про щось інше. Ти часом її не зустрічала?

— На світі ніщо не кінчається, Пашо, все має своє продовження.

— Навіть обід,— зауважив він, коли побачив, що з ресторану вийшов чоловік у картатій сорочці, несучи тацю з столовими приборами.

— Ох, який ти прозаїк, Пашо!

— А ще хвилину тому я був поетом, Пташко.

— Ти мені ще цього не довів.

— Даруй, я негайно виправлю свою помилку.

Дочекавшись, поки офіціант піде, він заходився декламувати над тарілкою з паруючою печеною вірші. Декламував тихо, помахаючи в такт указівним пальцем:

Червневий полудень і липи цвіт
нас тішить, як за давніх літ,
ми сидимо з тобою знов і...

Він затнувся. Далі в нього нічого не виходило. «Я переоцінив свої сили»,— засоромлено докорив собі в думці й, похиливши голову, старанно підбирав риму.

— Чудово, Пашо! — порушила старенька його мовчанку.— Справді чудово! Якщо зважити на те, що ти вже давно не віршував, то це просто прекрасно. Як це тобі

вдається? Отак просто взяти й скласти вірша? Я нізашо в світі не змогла б так гарно заримувати.

Зігрівшись під сонцем її похвали, він почав виправдуватися:

— Широ кажучи, ця печеня відволікає мою увагу. Віршувати й водночас думати про обід — ні, ці речі поєднати не можна.

— Ти їж, їж, ти заслужив обід,— сказала вона, беручи ножа й виделку.

Молодята за сусіднім столиком тим часом доїли суп, розплатилися й зникли в лісі.

— Хто з них заплатив, Пташко?

— Я якось не звернула на це уваги, Пашо.

— Це дуже важливо знати, хто за кого платить,— зауважив він, проковтнувши шматок.— Все людське суспільство ділиться на тих, що платять за себе самі, й на тих, за кого платять інші.

— А як бути з тими, хто й сам не платить і за яких не платять інші?

— Таких я не знаю, Пташко.

— Я не можу тобі їх назвати, бо не пригадую, але такі, звичайно, є. Ладна побитися об заклад, що такі люди теж є.

— Я належу до тих, які платять,— спробував він повернути все на жарт і покликав офіціанта.

Чоловік у картатій сорочці взяв гроші й з байдужим виглядом почав збирати зі столу тарілки та прибори.

Було вже пополудні. Ліс, до якого вони ввійшли, дихав спокоем. Вони йшли тепер рівною місциною, але після обіду хода їхня була вже значно повільнішою, ніж тоді, коли підіймалися вгору.

— А я щось бачу! — сказала раптом старенька й закліпала очима.

— Нічого дивного, я звик по обіді трохи поспати,— відповів він, захоплений зненацька її словами.

— Може, той сінник іще стоїть,— утішала вона його,— може, він не замкнутий, як і тоді, й ти там трохи подрімаєш.

— А ти не витлумачиш це як блюзнірство? Таке місце!

— Ну що ти, Пашо. Сон не може нічого осквернити.

— Та й, крім того, звідки там тепер може взятися сіно? — протестував він, трохи роздратований своєю пообідньою млявістю.

Вона нічого не відповіла. За якусь хвилину вони звернули на стежку між заростями чорниць.

— Ось тут нас захопила тоді гроза,— мовила старенька.

— Так, тільки в сіннику було сіно.— Він уперто правив своєї.

— Може, його вже розвалили,— зітхнула вона.

— Навіщо б його мали розвалювати? — Трохи ображений, чоловік захищав свою надію на відпочинок.

Старенька полегшено зітхнула, коли попереду серед високих сосен забовванів сінник. Спершу вони ніяк не могли вирішити, чи сінник стоїть на тому самому місці, що й колись, та потім дійшли згоди, що він таки стоїть там, тільки довкола все дуже змінилося.

— Поглянь, Пташко, як поспішає жити цей ліс!

— Ніхто не поспішає жити так, як я,— сказала вона й хотіла звернути на стежку до сінника, але чоловік зупинив її.

— Зачекай, Пташко, я побіжу перший, а ти за мною. Як тоді, гаразд?

— Я боюся, Пашо, що не здужаю вже бігти.

— І не треба. Головне, що ти туди прийдеш.

Сломин додав старому снаги, й він трохи не біг. Сінник був прочинений, але коли він підійшов ближче, зсередини долинули якісь голоси. Крізь щілини між дошками він розгледів білу сорочку апаш і жовту блузку. Ті, що були

всередині, навіть гадки не мали, що на них хтось дивиться.

Старий тихо побрів назад. Дружина тим часом дійшла лише до середини стежки.

— Вертаймося, Пташко,— пошепки сказав він,— там повно людей.

— Звідки, Пашо?

— Там ті молодята, які обідали разом з нами.

— Не може бути!

— Вони нас випередили.

— Ну що ти, це ми випередили їх!

— Ми можемо посидіти на лавці біля вівчарні,— сказав він.

У кінці довгого луку під високими модринами в скелі було витесане сидіння. Вони сіли. Старий сперся на скелю й відразу ж почав куняти, а жінка ще хвилину дивилася на луг, посеред якого стирчали зарослі травою руїни старої вівчарні; луг поволі обернувся на зелений туман, і з нього, з-поміж модрин, вийшла усміхнена козуля. «Це не козуля — це я»,— сказала жінка й прокинулася. Мабуть, вона спала недовго, бо сонце й тінь були на тому самому місці. Вона дуже рідко спала вдень, щонайбільше могла задрімати на кілька хвилин. Короткий сон оживив її, вона сиділа й думала.

— Ти теж уже не спиш, Пашо?

— Ні.

— Я весь час думаю про тих молодят. Чи будуть вони щасливі?

Він почав насвистувати мелодію пісні «Червоні маки в житі». Вона взяла його за руку. Цим свистом багато років тому він подавав знак, що жде її під будинком.

— Вони будуть щасливі, якщо навчаться чекати й не втікати одне від одного. Пригадуєш, як я одного разу чекав тебе під будинком на лавці? Чекав, чекав та й занув.

— Не ображайся, Пашо,— вона стиснула його руку,— я була певна, що ти пішов!

— А пам'ятаєш ту грозу, яку ми ніяк не могли перечекати? А потім уночі я проводжав тебе до твоєї матері. Ти так боялася своєї матері!

— Сердешна мама. Тоді вона ще не читала старих листів. Вона не спала й завжди щось в'язала.

— А знаєш, чекати на того, хто запізнюється, не кожен уміє. По-справжньому чекати — це мистецтво.

— Ми завжди чекали одне на одного,— сказала вона.— Та все ж мені було б шкода, якби ті двоє молодят були нещасливі.

— Давай краще не будемо про них говорити. Ходімо до лісничівки й до кринички.

Вони обійшли всі місця, які намітили собі подивитись, і поволі подибали лугами на поїзд.

— Скільки там у нас годин? — запитав чоловік, щоб подразнити дружину.

— Ніскільки, Пашо. Твій годинник показує неправильно. Ще сьогодні вранці я була маленькою дівчинкою.

Потім за лугами виринув дах залізничної станції, червоний, розпечений літнім пообіднім сонцем. Дах, здавалося, плив у гарячому мареві.

— Знаєш, Пашо, я б із задоволенням трохи посиділа.

— Ми йдемо надто швидко, Пташко. Весь час поспішаємо, а нам уже треба б від цього відвикати.

На порожньому пероні вони сіли на лавку під розлогим каштаном. Але старому не сиділося, й він за хвилину встав.

— Тобі тут не подобається, Пашо? — здивувалася дружина.

— Подобається, Пташко, подобається, тільки я хочу трохи розім'ятися. Мені треба трохи пройтися й розім'я-

тися. Щось терпне нога. Бачиш, сиджу вже стільки років, а ще й досі не навчився сидіти.

Він відійшов у кінець перону, вдаючи, що розминає ногу. З ногою у нього було все гаразд. Але з'явився біль у животі. «Мабуть, це від сметанного соусу»,— вирішив він, задоволений, що знайшов причину. Звернув за ріг дерев'яної будки і тут, на штабелі шпал, знову побачив тих молодят. Юнак у білій сорочці й дівчина сиділи на штабелі шпал, проте не поруч, а окремо. Юнак курих сигарету, а дівчина носком туфельки малювала на дрібненькому піску замкнене коло.

Старий неквапливо пройшов повз них, і в ньому мимохиті зринув спомин про те, як тоді, після тієї грози й нічної пригоди, він раптом відчув жаль, що свободі його настав кінець, і навіть завагався, чи не наживати п'ятами, і як те, що він вважав тягарем, поступово перетворилося на крила. Бо що таке щастя? Щастя — це бути разом.

Вертаючись назад, він знову поминув мовчазну парочку, обігнув будку й підійшов до дружини.

— Яка розкіш — це сонце, Пашо! — сказала вона.

— Червень,— відповів він коротко, щоб дружина по голосу не здогадалася, як його мучать кольки в шлунку.

У неї був гарний настрій, і вона без угаву гомоніла, а коли до перону підійшов поїзд, швидко встала з лави, охоплена легкою подорожньою нетерплячкою: чи знайдуться вільні місця у вагоні?

В поїзд сідало всього кілька людей. І та парочка теж. Але старий заступив їх від дружини, а потім повів її до іншого вагона. Він не був у цих молодятах певний. А йому страшенно хотілося, щоб цей день закінчився так само гарно, як і почався.

У вагоні якраз виявилось ще двоє вільних місць.

*Коли б ти був іще живий, мій давній друже,
і обрій нам не застували б міські мури,
ми бачили б: сріблясте світло місячне
тече на нього, мов сік із персика дозрілого;
коли б ти був іще живий,
наш спільний досвід просівав би слова наші,
аж поки всі вони крізь його сито не пройшли б до решти,
і нам лишилося б хіба мовчати
й вслухатись в калатання серця,
що стільки вже тисячоліть
у браму стукає, щоб відчинилася
принаймні раз, принаймні перед кимсь із нас.*

МІЖ ТОБОЮ І МНОЮ

Знову пустився дощ. Довгі тонкі цівки травневого дощу лилися на розквітлий бузок; небо було молочно-біле й вологе. Шум дощу й тепла вогкість проникали в кімнату — вікна були відчинені навстіж. У шумі й шелесті води терплячий слухач зміг би знайти для себе втіху.

Посеред кімнати на єдиному стільці сидів чоловік і не звертав на дощ ніякої уваги. Він сидів, випроставшись, і час від часу проводив долонями по колінах, немовби витирав їх об темні штани. Шум дощу в кущах не міг йому нічого сказати. Чоловік уже недочував і був дуже старий. Очі його застигло дивилися просто себе.

Покійниця лежала перед ним на столі у відкритій домовині. Віко домовини було прихилене до стіни, а стіл службовець похоронного бюро задрапірував чорною матерією. Стіл уже не був схожий на стіл, а покійниця нітрохи не була подібна до його живої дружини.

Вона лежала в домовині, наче в колиці, яка росла разом з нею впродовж усіх сімдесяти років, щоб нарешті знову прийняти її. Лежала в своєму святковому чорному вбранні, зі складеними на грудях руками, нерухома й далека.

В будиночку, де стояла домовина, була тільки одна кімната й маленька вузька кухонька. Всі будиночки в старій робітничій колонії мали тільки одну кімнату. В них доживало віку вже всього кілька мешканців. Більшість перебралася на новий житловий масив. Недалеким був уже той час, коли селище вклиниться в стару робітничу колонію й останнім мешканцям будиночків доведеться їх покинути.

Поки не було дощу, старого й покійницю відвідало кілька знайомих і сусідів. Вони теж були вже старі й при-

несли з собою частину прожитого життя. Але цей надвечірній дощ відокремив і будиночок, і кімнату, де лежала покійниця, від решти світу, і не приходив більше ніхто,— лише нескінченно довгий вечір.

Службовець похоронного бюро пішов ще в обід, і старий відтоді сидів на стільці. Як тільки він спрямував свій погляд на чорну блискучу домовину, його почала переслідувати настирлива думка. Довга, якщо так можна сказати про думку, довга й широка, і вона заповнила собою весь мозок, не залишаючи більше ні на що місця. В ній не було якоїсь особливої глибини,— по суті, це була картина однієї пережитої події, виразна й детальна картина чогось дуже далекого.

Поки приходили сусіди і знайомі, щоб попрощатися з покійницею, поки тут лунали людські голоси, думка старого не могла розвинути і картина минулого не могла зрушити з місця. Треба було відповідати на запитання, розказувати, як у дружини раптом зупинилося серце, де вона в ту секунду стояла, як він підняв її й поклав на ліжко, гадаючи, що вона ще жива, і що сказав лікар, і коли приїде з Острави син. Треба було відповідати, але думка вимагала всієї його уваги, переступала з ноги на ногу й чекала свого часу. Тепер дощ перекрив усі дороги до будиночка, і цей час настав.

Кліпаючи очима, старий дивився на блискучу чорну домовину й подумки притискався до блискучого пам'ятника в далекому місті. Пам'ятник стояв мокрий від масивного постаменту аж до коня, що ніс на собі якогось генерала чи герцога. Був березень, до самого полудня все тонуло в густому тумані, й краплі води стікали зі скульптури на гранітний постамент.

Після обіду туман розсіявся й відкрилася площа довкола пам'ятника. Ніде не видно було ні душі, площу наче хто вимів. Жалюзі на вітринах крамниць були спущені.

а віконниці в будинках завчасу зачинені. Потім крізь туман пробилося бліде сонце. Таке сонце не могло навіть зігріти.

Коли дзигарі вибили полудень, він іще сидів, зіщулившись, за ваговозом з простреленими шинами. Цокотів зубами від холоду й напруження. Рушниця, яку стискав у руках, здавалось, була висічена з криги.

Він і сам не міг зрозуміти, як це тоді сталося. Робітничі загони трималися по той бік площі, а він, один як палець, опинився за ваговозом якраз навпроти. Десь позад нього готувалися до атаки поліцейські загони. В двадцять першому році в Саксонії були великі заворушення.

Пам'ятник на площі височів якраз навпроти нього. От якби вдалося добігти до нього й сховатися за гранітним постаментом,— якби йому це вдалося, то потім звідти вже легше було б перемайти на другий бік площі до своїх.

Як тільки розсіявся туман, він почав прикидати відстань до пам'ятника. І раптом вискочив зі своєї схованки, петляючи, перебіг площу і, стрибнувши за гранітний постамент, усім тілом притиснувся до нього. Тільки вже притиснувшись до блискучого гладенького каменю, він усвідомив, що в нього хтось стріляв. На бігу краєчком ока встиг помітити якусь тінь, котра теж бігла. І знову довкола було тихо й безлюдно. Постамент пам'ятника, велика гранітна плита, захищав його від небезпеки, яка чигала з того боку площі. Він вимірював подумки другий відтинок шляху — від пам'ятника до товаришів, з якими пішов у бій. У парку по той бік площі можна було сховатися в густих кущах і за деревами. Він прикидав відстань до них, обмірковував — і все-таки не побіг. Відчув нову небезпеку: біля пам'ятника він був не сам.

Спершу в нього тільки з'явилося відчуття, що по той бік постаменту хтось ховається,— невизначне відчуття, що за гранітною брилою зачаївся й вичікує ворог. Очевидно,

той самий, що стріляв у нього, коли він, петляючи, перебігав до пам'ятника. Запеклий ворог, який переслідував його аж сюди.

Це здавалося йому неймовірним і скидалося на дитячу гру. Вони обое притискалися до мокрого постаменту, немовби гралися в хованки посеред безлюдної площі, де всі, крім них, уже поховалися. Стояли один навпроти одного, затамувавши віддих.

Саме ця картина й ця довга думка не давали йому зараз спокою. Він притискався до блискучого, мокрого від туману граніту й чекав смерті. А смерть за різком постаменту заряджала вже рушницю. Він почув брязкання металу об метал. «Котрий із тих набоїв мій?» — запитував себе. Думати про смерть було безглуздо, але він нічого не міг з собою вдіяти.

В таку хвилину, коли на тебе зовсім близько чатує смерть, — у таку хвилину ти завжди сам. Звичайно, по той бік площі, десь у вузьких вуличках, були товариші, друзі, німці й кілька чехів, котрі, як і він, приїхали до Німеччини на заробітки, а тепер боролися за свої права. Всі вони були робітники. Але, щоб з'єднатися з ними, треба вціліти. Треба перебігти від пам'ятника до однієї з протилежних вулиць. А якщо він побіжить, невідомий вистромить із-за пам'ятника голову й вистрелить.

Він був сам-один, і це було найгірше. В нагрудній кишені в нього лежала фотокартка, але він не наважувався на неї глянути, щоб той, другий, не захопив його зненацька. А йому так кортіло подивитися на цю фотокартку, бо дай на мить. На ній була Ружена, а поруч неї він, обое святково вбрані, — такими їх зафіксував фотограф на ярмарку. Він запропонував зняти їх на фоні полотна з намальованою на ньому Пршибрамською святою горою. Але вони не захотіли — стали з Руженою біля паркану, й так стоять на цій фотокартці й досі. А біля їхніх ніг цвітуть кульбаби. Ця фотокартка, здавалось, приросла йому до

серця. Він поклав її зверху на купку листів і конвертів, які лежали на нічному столику.

Старий поволі підвівся із стільця й пішов перевірити, чи фотокартка на місці. Так, вона й досі лежала на купці листів. Ружена розгублено всміхалася, бо їй не хотілося тоді фотографуватись. Але він захотів узяти її фотокартку з собою до Німеччини. Відтоді минуло майже півстоліття. В неї було своє уявлення про щастя. Трохи вичитане з романів, які друкувалися з продовженням, а трохи з дитячої казки про жар-птицю, що співає в убогій хатині, а в палацах утрачає свій голос. Її мрії здавались йому дитячою грою. Через те, мабуть, і виглядав на фотокартці таким дорослим і поважним.

Під фотокарткою лежала купка листів, які він писав з Німеччини своїй майбутній дружині. А вона в кутку кожного конверта акуратно ставила номер. Їх було тридцять чотири. Купка видалася йому неповною. Він відчинив дверцята комода й виїняв пласку картонну коробку з фотографіями. Не розглядаючи їх, поклав на купку на нічному столику й швидко повернувся на своє місце.

Пам'ятник у чужому місті вже чекав на нього. Притиснувшись до вогкого каменю постаменту, він сторожко роздивлявся праворуч і ліворуч, ліворуч і праворуч, щоб смерть не застукала його зненацька. Мріяв про ніч і про туман. Але до ночі було ще далеко, а розсіяний туман більше не сходився.

«Чи довго ми так витримаємо? — запитував він себе.— Я тут, а він — по той бік пам'ятника? Хто кого швидше перехитрує? Я не можу тут чекати до вечора». Він ліг на живіт і поповз з рушницею напоготів до рогу постаменту. Якщо той і справді чатує на нього там, то, звичайно, не жде його при самій землі, а цілиться вище, й, поки опустить рушницю вниз, мине кілька дорогоцінних секунд. Затамувавши дух, він доповз до рогу постаменту й блискавично вистрелив голову, готовий вистрелити першим,

поки отямиться ворог. Але за рогом нікого не було.

Він відповз назад із почуттям розчарування й прихованої радості. Треба повторити таку саму вилазку на другий бік пам'ятника. Підповзши туди, він блискавично визирнув за ріг, але й там теж нікого не було. Його ворог, здавалося, зачаївся біля широкого боку постаменту й не наважувався напасти першим.

За вікном у траві тихо шарудів дощ, окремі важкі краплі скочувалися по листі бузку і, падаючи з листка на листок, зникали в вечірніх сутінках. Було тепло, але старий затремтів від холоду. Ружена немовби запала в своє чорне ложе, і він мусив устати, щоб побачити її. На фотокартці вона була йому ближча. А ця, що лежала перед ним, була вже не Ружена. Це була вже зовсім інша людина...

«Сьогодні я вже не та, що була,— сказала вона вранці після весілля,— сьогодні я вже зовсім інша!»

«Ну що ти, Ружено!» — засміявся він, бо знав, що вона завжди щось вигадує.

Ружена нахмурилася:

«Тут немає нічого смішного. Чому я справді не можу змінитися? Якщо хочеш знати, я вже не та, що була, я вже інша».

«Ну звичайно, в світі нема нічого постійного»,— сказав він.

«Крім одного»,— відповіла Ружена.

«Ти маєш на увазі...»

Ну звичайно, вона мала на увазі любов, хоч і ніколи не вимовляла цього слова вголос. Вона була вихована по-старосвітському, а в старому світі великими словами не розкидалися. Любов у ньому віддавалася раз і назавжди, її скріплювали весіллям, і на цьому старосвітському підсонні вона стояла непохитно, як гора чи скеля. Ружена жила в світі уявлень своїх опікунів, у яких аж до самого весілля була служницею. В неї були шорсткі від роботи долоні й ніжні мрії. А в нього за плечима були робіт-

ничі повстання в Німеччині, страйки в Чехії, і все на світі, за його переконанням, належало до табору правих або лівих.

Ружена на фотокартці була йому ближча, ніж та, яка лежала зараз перед ним у домовині. Останнім часом минуле все більше наближалося до нього, а теперішнє віддалялося. Слух його весь час слабшав, але голоси, що лунали в серці, ставали все сильнішими. Час, який членується приходом на роботу, обідньою перервою і поверненням додому, час, який можна зрозуміти, тільки розчленувавши його на певні періоди,— цей час помер. Нині вже не було чого ділити. Траплялося, що він навіть не був певен, ранок зараз чи вечір, надто коли за вікном не світило сонце.

Він не знав, чи довго чекав, притиснувшись до постаменту пам'ятника. Розсіяне денне світло, проціджене крізь туман, не відкидало тіней, і по ньому важко було визначити час. Годинника він не мав. Обережно розминав заляккі руки й ноги, ворушив пальцями й кистю, остерігаючись видати себе бодай найменшим шумом. По той бік пам'ятника теж було тихо. Кілька разів йому хотілося пригнувшись й помчати, як на змаганнях з бігу, подолати безлюдний простір між пам'ятником і початком вулиці навпроти. Він прикидав у думці, поміж якими кущами й деревами петляв би, у якому місці заліг би й куди потім відкотився б, де підвівся б і куди побіг би далі. А може, за пам'ятником нікого немає, може, це йому тільки здалося?

Він уже майже перестав вірити, що за пам'ятником хтось зачаївся. «Рахуватиму до десяти. Якщо ніхто не озветься, побіжу». Він порахував до десяти, однак не побіг. Почав рахувати знову.

І нараз хтось закашляв. Зовсім поруч. Закашляв безтурботно й легковажно. Але цей кашель міг, звичайно, бути й частиною якогось плану. Продуманого й підступ-

ного. А може, його спричинив туман, який почав знову опускатися на площу:

«Почувши за пам'ятником цей кашель, він полегшено зітхнув. Невідомість скінчилася. Він намагався уявити собі свого противника. Знав цих молодиків із поліцейських загонів, які ввійшли до міста. Плечисті, вгодовані, червонощокі. Й раптом так виразно побачив свого ворога, що міг, здавалося, порухувати гудзики на його мундирі. «По мене прийшла моя смерть у мундирі й сповіщає про себе кашлем».

Його раптом охопила відчайдушна сміливість. Він ліг і знову поповз до рогу постаменту. Визирнув. Нікого. Він поповз далі й, перш ніж вистромити голову за наступний ріг, давлячись, проковтнув слину. Серце калатало аж десь у горлі, в роті...

Грюкнули надвірні двері — хтось прийшов. Старий нічого не чув. Якщо він зараз нахилить голову, то побачить, що відбувається за рогом пам'ятника. Та він усе ще зволікав, напружений і схвильований. Лише коли відчинилися двері до кімнати, він підвів голову. Сутінки були вже такі густі, що він не міг розібрати, хто ввійшов.

— Я прийшла тільки спитати, чи вам чого не треба, — сказала жінка.

По голосу він упізнав сусідку.

— Ні, мені нічого не треба, — відповів він.

— Я принесла вам кілька пиріжків, вони на кухні.

Сусідка ніяково переступала з ноги на ногу, та старий не вимовив більше ні слова. Вона радо поговорила б з ним про небіжку, але не знала, з чого почати. Врешті їй стало лячно в темній кімнаті, і вона швидко позадкувала до кухоньки. Зачинила за собою двері, потім двері в прихожу, а відтак і надвірні. За якусь секунду грюкнула й хвіртка.

Старий виразно почув цей звук. Це був постріл. Чоловік у мундирі впав на коліна й почав поволі осідати на землю; осідаючи, на мить повернув до нього своє пожовк-

ле обличчя. Рушниця випала в нього з руки, долоня, в якій він тримав хустинку, розкрилася, немовби він її ко-мусь пропонував.

У нього не було часу роздивлятися убитого, щоб не стати для когось мішенню. Він швидко відповз за поста-мент, а тоді підхопився й побіг у туман. Почуття полегко-сті змінювалося якимсь незрозумілим жалем, а жаль — радістю. Він не міг учинити інакше, в нього не було ви-бору. Перше, що він зробив, коли добіг до безпечного міс-ця, то це витяг фотокартку, аби повідомити Ружені, що живий і витримує це випробування.

Старий чоловік підвівся зі стільця й підійшов до нічно-го столика. Засвітив нічник, узяв фотокартку, листи й картонну коробку. Лампу не погасив, щоб видно було до-рогу до кухні. В кухні ввімкнув світло, підсунув до плити низький табурет.

Почав розглядати фотографії. За останні п'ятдесят ро-ків у них утілилося багато подій і облич — нерухомі сце-ни, які застигли в давно минулому часі. Привести їх у рух міг лише їхній учасник. А життя — це рух. Коли йде з життя учасник, умирає й найпам'ятніша фотографія. На ній не буде вже ні його, ні Ружени з їхніми планами й мріями, і ніхто не зможе воскресити в пам'яті того сприт-ного ярмаркового фотографа, що метушився біля велико-го дерев'яного апарата. Кого схвилює шлях, який зроби-ла ця фотокартка в кишені свого власника? Це буде лише знімок двох незнайомих людей біля сільського паркану. Все набуде вигляду нудної, буденної сцени — якісь люди щось робили. Дедалі глибше поринатиме в забуття...

Старий чоловік відклав фотокартку, витер сірника й підпалив верхнього листа. Кинув його в плиту й крізь відчинені дверці стежив, як вогонь пожирає списаний папір. На охоплений полум'ям лист він поклав другого, третього й четвертого... Довіряв вогневі своє минуле й пильнував, щоб воно згоріло дощенту. Брав листи за

порядковими номерами, й коли згорів останній з них, простяг руку до картонної коробки. В ній були фотографії Ружениних опікунів, дядьків і племінників, конверт із кучериком синового волосся — пам'ятки, дорогі людині, що відійшла вже з цього світу.

Для сина, наскільки він його знав, ці пам'ятки нічого не означають. Він живе в іншому світі. Старий не міг собі навіть уявити, що йому з цих пам'яток можна було б передати, й поволі, розважливо кидав їх у вогонь. Вони відійдуть у небуття разом з покійною; вони належали тільки їй, і ніхто не зможе осквернити їх своєю байдужістю, якщо й він помре так само нагло, як померла вона.

Згоріло все, крім тієї фотографії з ярмарку. Старий тримав її двома пальцями й вагався: спалити чи ні? А втім, це можна зробити й завтра.

Він сховав фотокартку в кишеню піджака, зачинив дверці плити, клацнув вимикачем і повернувся до кімнати, де лежала покійниця.

Поклав фотокартку на нічний столик і довго розглядав її.

Як тоді, коли йому вдалося перебігти від пам'ятника до вулиці, де його чекали друзі. «Я живий», — повідомив він тоді Ружені на фотокартці. «Я живий», — міг би повідомити їй і сьогодні. Але тоді він і справді втішався своєю перемогою, а сьогодні перемоги не було.

Старий загасив нічник і потемки дійшов до стільця. Сів. Домовини тепер йому вже не було видно. Ані пам'ятника. Тільки Ружена стояла біля паркану й розгублено всміхалася.

«Треба сказати їй, що померла моя дружина, хай піде зі мною на похорон. Це добре, що в мене ще хоч хто-небудь залишився. Принаймні не буду таким самотнім...»

Самотня ніч серпнева пригод жадає,
щоб разом з ними йти назустріч ранку,—
ніч теж-бо любить, коли хтось поруч з нею йде.
Хай навіть це й найзвичайнісінька пригода. В хвилину цю,
у світі десь сідають знову двоє друзів
на пагорбі, ген-ген за містом, й на місяць дивляться.
Так само світить він, як і колись, хоч
на його сріблястій шкірі вже розписалася людина.
Один із друзів скаже:
«Я знаю, кого шукаю».
А другий, жуючи билинку,
з невірою і сумнівом на нього гляне. І обидвоє,
кожен на свій лад, почнуть шукати по монеті,
щоб перевізникові дати їх,
як час настане.

Творчість заслуженого діяча мистецтв ЧССР Едуарда Петішки різноманітна за своєю тематикою і жанрами. Поет, прозаїк, перекладач, автор творів для дорослих і для дітей — такий діапазон його літературної діяльності. І хоч би до якої із сфер різноманітної діяльності Е. Петішки ми звернулися, перед нами поставатиме єдиний, завершений образ письменника. «У своїх книжках для дорослих, — каже Петішка, — я не шукаю чогось іншого, ніж у книжках для дітей. І для дітей, і для дорослих, і для себе самого я шукаю одного — місця людини в людському суспільстві. Мене повсякчас хвилює питання смислу людської поведінки, питання відповідальності за власний вчинок. Місце людини в людському суспільстві визначається її ставленням до оточення. А ставлення це може бути схожим на дружбу, корисливість, заздрість чи ненависть. Або на любов». Неважко здогадатися, що остання фраза — вираз авторового ставлення до світу, і коли ми говоримо про той наскрізний образ митця, що лейтмотивом проходить через усю творчість Петішки, то не слід забувати, що найприкметніша його ознака, його першооснова — це любов до людини, до всього живого і прекрасного на землі.

З цієї любові і постала його творчість. Едуард Петішка народився 14 травня 1924 р. в Празі. Однак життєві обставини склалися так, що з чотирьох років він жив у невеличкому місті Челаковичі. Як згадує письменник, його дитинство проходило серед чарівного й прекрасного лісу книг. Бабуся читала казки братів Грімм, Гауффа, Перро, батько — Божени Немцовой, Ербена, Андерсена, російські народні казки... «Пам'ятаю, — розповідає Петішка, — літній вечір, коли я малим хлопцем зупинився на нашій вулиці, де вздовж тротуарів росли могутні старі липи, підвів голову й побачив потемнілий небозвід, який ніби спирався на верхівки лип, а в зеленому закутку між гілками шовковистий місяць. Якщо може щось прекрасне поцілувати людину в серце, то я відчув той поцілунок. Думаю, що це була перша зустріч із поезією. І я почав писати віршики».

Проте на зміну дитячим радощам приходила гіркота розчарувань і втрат. У 1943 р. в Брандісі над Лабою Петішка завершує свою шкільну освіту. На той час Чехословаччини як держави вже не існувало, а так званий протекторат, Богемію і Моравію, топтали ковані чоботи фашистських окупантів. Випускника школи Петішку насильно віддають на фабрику підручним робітника, і тільки переможний травень 1945 року дав йому змогу продовжити навчання. Він вступає на філософський факультет Карлового університету в Празі й закінчує його за фахом порівняльне літературознавство і германістика.

З 1948 р. живе в Брандісі над Лабою, де цілком присвячує себе творчій роботі.

Дебют Петішки як поета, і взагалі як письменника, припадає на повоєнний час, коли 1946 р. вийшла його збірка «Очі швидкоплинного часу», слідом за якою побачили світ «Празькі оркестри» (1947), «Сонце» (1949), «Миттєвості» (1957), «Чекаю на тебе» (1962) та інші — близько десяти книжок. Поезія Петішки розправляла крила під дбайливою рукою його друзів і старших товаришів по перу — Йозефа Гори, Вітезслава Незвала і особливо Франтішка Галаса, з яким письменник познайомився у важкі окупаційні часи, та Франтішка Грубіна, дружба з яким тривала чверть століття. Галас іще в 1944 р. відзначав, що Петішка належить швидше до поетів, «які бачать», аніж до тих, «які пишуть», оцінивши таким чином серйозний підхід письменника-початківця до поетичного ремесла. А Грубін, розповідаючи про враження, яке справили на нього вірші Петішки, в листі до автора 1962 р. писав: «Кожна строфа помалу виринає і надзвичайно спокійно виносить на поверхню бурю, бурю із дна. Саме той спокій, з яким ти виважуєш (як виважується вода) смисл життя, речей і людей, надає цій поезії такої сили... Тільки за сьогоднішній вечір перечитую твою книжку втретє і вона все більше мені подобається».

Вірші Петішки не загубилися в повоєнному хорі поетичних голосів. Вони внесли новий, самобутній струмін в чеську літературу. Ліричні, настроєві, світлі, вони славлять радість буття; щирі, позбавлені патетики, вони відзначаються філософічністю і медитативністю, змушують читача замислитися над недавнім минулим і над майбутньою долею людства. Міркуючи про сутність поезії і при цьому спираючись на власну поетичну практику, Едуард Петішка зауважує: «Писати поезію — одне з найсерйозніших і найважчих занять, які я знаю, якщо поезія справді шукає місце людини у світі».

Цим пояснюється і та, як казав М. Гоголь, «висока мудрість простоти», що її ми спостерігаємо у творчості Петішки. Йому чужі експериментування і словесна гра. Його творчим кредо може бути вірш «Трава».

Трава достойна і поважна,
мов ті слова, які не поспішають,
а ждуть, поки-то хтось їх запримітить.
Найважливіші речі у житті —
це очевидні:
насититись, погамувати спрагу, прогнати смуток
і відчувати, що ти комусь потрібний
так очевидно,

як та трава, яку ми бачимо так часто,
та помічаємо
лише тоді, коли її нема¹.

Починаючи з 60-х рр. Едуард Петішка віддає перевагу прозі. Він автор чотирнадцяти прозових книг, серед яких є і романи — такі, як «Помаранчова сукиня» (1962), «Щастя, ніч і зорі» (1975), «Порадник молодому чоловікові в подружньому житті» (1981), — і так звана мала проза — збірки оповідань «Готель для іноземців» (1964), «Найкраще життя» (1973), «Світ, сповнений любові» (1975) і, звичайно ж, найпопулярніша його збірка «Шлюбні ночі», яка вперше побачила світ 1972 р., тоді ж була відзначена премією Спілки чеських письменників і на сьогодні витримала в ЧССР п'ять видань.

Дебют Петішки-прозаїка — роман «Поки змужніють чоловіки» (1960) — тематично перегукувався з його першими поетичними збірками: в центрі оповіді були молоді люди, що в складній обстановці другої світової війни зуміли правильно зорієнтуватись і зайняти місце борців на тому боці барикад, де їм веліло їхнє громадянське сумління.

І вже тут проявилась одна з прикметних рис Петішки-прозаїка: ставити своїх героїв у екстремальні ситуації, які не дозволять людині залишитися пасивною, а вимагають дій, цілком певного, недвозначного вибору. При цьому письменник скрупульозно досліджує механізм поведінки певної людини, перебіг і боротьбу людських думок та почуттів. Так, роман «Суддя Кнорр» (1967) уводить нас в атмосферу внутрішнього світу чоловіка паралізованого, неспроможного рухатись і розмовляти, який згадує все своє життя і прагне силою волі подолати недугу. Якщо зважити, що увага до психології своїх героїв у Петішки взагалі надзвичайно загострена, то можна уявити, якого рівня сягає психологізм цього твору, де й сам матеріал оповіді сприяє більше розвиткові внутрішніх подій, аніж зовнішніх.

Оповідання, включені автором до збірки «Шлюбні ночі», також є прикладом виняткової чутливості й уваги митця до найтонших порухів людської душі. Дещо фривольний заголовок збірки розчарує прихильників і шанувальників «Декамерона»: Петішка не любить зображати альковні пригоди, «шлюбні ночі» — лише композиційний прийом, вони символізують точку, на якій перехрещуються життєві дороги його героїв, що несуть на своїх плечах від ранньої юності до зрілості тягар складних проблем, драматизм стосунків як особистих, родинних, так і аплікованих на широке поле суспільних відносин.

¹ Переклад В. Житника.

Зустріч героя оповідання «Осінь» з невідомою жінкою повертає його в думках до часів боротьби проти фашизму. Хтосьна, як саме, але, мабуть, зовсім по-іншому склалося б його сімейне життя, коли б він поєднав свою долю з долею дівчини, яку він бачив лише один раз. І далеко за межі родинної трагедії виходять почуття, що охоплюють героя оповідання «Міст»: зустрівши жінку, що її колись кохав, він ще й тепер, майже через тридцять років, відчуває пекучий сором і докори сумління. Адже його кохання стало мимовільною причиною того, що зірвалося виконання бойового завдання і загинули його побратими партизани. «Поки ти живий,— спадає йому на думку,— тебе де завгодно може наздогнати твоє минуле, будь-який його епізод».

Спогади про дитинство, про своє давнє кохання, добродійність і моральні злочини — все це у різний час людина може сприймати по-різному, але, верстаючи свій життєвий шлях, вона від цих видінь нікуди не дінегся. Оця залежність людини від часу, як і від простору, від середовища, діалектика її розвитку постійно приваблює Едуарда Петішку як митця. «Знаєте,— казав він,— я думаю, що досвід про людей і про життя можна набути двома шляхами. Або мандрувати й знаходитися з безліччю людей, або поселитися в одному місці й спостерігати звідти, як вони міняються з плином часу та зі змінами, що відбуваються в світі... Що стосується моїх подорожей по світу, то вони ніколи не були довгими, і мені здається, що з рідного краю я виїздив лише для того, щоб могли повернутися туди знову».

Так повертаються до близьких серцю місць та пригадують минулі часи і літературні герої Едуарда Петішки. І якщо на декого такі екскурсії навівають зрозумілу й природну меланхолію, то вірне подружжя, життя якого ніби повторює історію легендарної пари — Філемона і Бавкіді, так зачароване магією місць, де починалося його щастя, що зовсім не відчуває прожитих разом десятків років:

«— Ліпа ця пахне так само, як і колись,— сказала вона.

— Тільки бджоли літають над нею вже інші.

— Зате гудуть вони так само, як гули тоді».

Що таке щастя?

Кожен із персонажів «Шлюбних ночей» розуміє його по-своєму. Для одних щастя — це віддатися на самоті улюбленій справі, для інших — весь час відчувати до себе подружню увагу і турботу, одні бачать його у комфорті матеріальному, інші — в духовному, одні люблять, щоб платили за них, інші самі розплачуються за всіх. Розуміння щастя дуже відносне, настільки відносне, що навіть та сама людина сприймає ті самі речі щоразу по-іншому, залежно від настрою, який у свою чергу може бути зумовлений факторами суто суб'єктивними, випадковими. Зразок такого сприйняття автор подає

в не позбавленому гротеску оповіданні «Природна». Так само сприймає тривалість часу і юна Сібі з оповідання «Псіхея».

Герої Петішки дуже гостро відчувають час, для них він не тільки відносний, він матеріалізований. Так символом занапашених літ для Марії стає годинник (з однойменного твору). «Тоді вона вискочила на нього обома ногами й почала топтати, незважаючи на те, що скляні скалки ранили шкіру. З насолодою слухала, як тріщить дерево, як хрускотить скло, як стогнуть металеві нутрощі пенависного часу». Людині важко змагатися з плином років. І нехай час до невпізнання змінив однокласників із оповідання «Лист», та ця його перемога позірна, бо незнищеним лишається людський дух, бо липи пахнуть, як і раніше, і так само гудуть над ними бджоли.

Кожна «шлюбна ніч» знаменує собою, як правило, кульмінаційний момент на певному відрізку життя героїв, байдуже, чи йдеться про суто платонічні стосунки зовсім юних закоханих, а чи про людей, що звікували в парі і, як Фауст, хочуть воскресити минуле, прагнучи захити в цьому світі якомога більше.

В оповіданні «Поки людина жива» молода дівчина звертається до свого коханого: «Я подумала, що завтра нас із тобою може вже не стати... Може, ці пообідні години для нас останні і все, що ми сьогодні зробимо, теж востаннє...» То як же треба цінувати неповторність кожної хвилини перебування на цьому прекрасному світі.

«Шлюбні ночі» Едуарда Петішки підводять читача до одвічного питання, що хвилює людей, відколи існує на землі цивілізація, — у чому сенс життя? Питання це прямо не поставлено, тож і прямої відповіді на нього марно шукати. Але, прочитавши книгу, кожен відчуває: сьогоднішній наш день виростає із вчорашнього, так само, як завтрашній має своє коріння в сьогодні, і найвище людське покликання — бути ланкою між минулим і майбутнім, увібрати, осмислити, зберегти в собі те, що було, і передати його, як естафету пам'яті, наступним поколінням. Бо продовження роду людського, життя на планеті можуть забезпечити лише «шлюбні ночі», позначені торжеством морального, духовного начала — того, що робить людину людиною.

І поетичний доробок Петішки, і його прозова творчість має ще одну, дуже численну і вдячну аудиторію — дітей. Оленка, Мартінек, Бірлібан, потішний кріт — це все персонажі із творів Петішки, і люблять їх малі читачі не тільки в Чехословаччині, але й за її межами.

Письменник відзначений премією імені Марії Майерової, що присуджується за кращі твори для дітей та юнацтва (1977). Знаючи, яка важлива виховна роль належить дитячій літературі, Петішка надзвичайно вимогливий, коли йдеться про його власний внесок у цю

справу. «Писати книги для дітей,— каже він,— мені так само важко і трудомістко, як і писати для дорослих. Тут для мене немає різниці. Все залежить лише від того, яка тема, завдяки своїй невідкладності, проб'ється раніше».

Ще однією сферою творчої діяльності Петішки є його перекладацька діяльність. В його перекладі вийшли твори Й.-В. Гете, Г. Е. Лессінга, Г. Веерта, Г. Гейне та інших німецьких письменників.

Твори Едуарда Петішки здобули собі заслужену популярність і на батьківщині письменника, і за кордоном. Вони були неодноразово визнані кращими книжками року, відзначені літературними преміями в ЧССР, а також у Японії та Італії. «Шлюбні ночі» видавалися польською, угорською, словацькою та російською мовами. А загалом твори Едуарда Петішки перекладені на двадцять одну мову світу. Дане видання також є свідченням того, що інтерес до них не підупадає, а навпаки: що далі, то нові читачі відкривають для себе оригінальний, непересічний, багатогранний талант відомого чеського письменника.

Володимир Житник

З М І С Т

Таємниця-1	4
Бажання	20
Таємниця-2	31
Природна	45
Пеіхея	64
Поки людина жива	83
Щастя	104
Лист	115
Випробування	133
Годинник	146
Вірність	164
Осінь	180
Міст	194
Філемон	207
Між тобою і мною	222
Багатогранність таланту	
<i>Володимир Житник</i>	233

Эдуард Петишка
БРАЧНЫЕ НОЧИ
РАССКАЗЫ

Перевод с чешского Д. С. Андрухова

Киев, издательство художественной
литературы «Дніпро», 1985

(На украинском языке)

Редактор О. Т. Ленік

Художне оформлення М. І. Гаврилюка

Художній редактор Я. М. Яковенко

Технічний редактор Т. А. Табаченко

Коректори Н. С. Глущенко,

Т. В. Грузинська

Інформ. бланк № 3208

Здано до складання 20.11.85. Підписано до друку 10.03.86.

Формат 70×108¹/₃₂. Папір книжково-журнальний.

Гарнітура літературна. Друк високий.

Умовн. друк. арк 10,5. Умовн. фарбовідб. 10,758.

Обл.-вид. арк 10,518. Тираж 65 000 пр.

Зам. 5-1511. Ціна 1 крб. 20 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро»,
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Петішка Е.

П29 Шлюбні ночі: Оповідання / Пер. з чес. Д. С. Андрухів; Післям. В. Житника.— К.: Дніпро, 1986.— 239 с.

У своєрідному циклі оповідань відомого чеського письменника (нар. 1924 р.) розповідається про кохання, про пошуки справжнього почуття, яке піднімає людину, допомагає їй знайти своє місце в житті. Водночас це твори про сучасне чеське суспільство, нелегке становлення моральних і етичних норм життя нової людини.

П 470300000 — 176
М205(04) — 86 176.86

И(Чехосл.)

1893.2.01c.

600

UP

